

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh national pedagogical university after Abai

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3 (75) 2021

Алматы

Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті

ХАБАРШЫ

«Әлеуметтік және саяси ғылымдар»
сериясы, №3 (75), 2021

2001 ж. бастап шығады.
Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір

Бас редактор:
ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, филос.ғ.д., проф.
Р.Б. ӘБСАТТАРОВ

Бас редактордың орынбасары:
Г.О. Насимова – с.ғ.д., проф.

PhD, **Ж.Ж. Қуанышбаева**
(жауапты хатшы)

Редакция алқасы:
ҚР ҰҒА академигі., проф.
З.К. Шаукенова,
э.ғ.д., проф. **Г.С. Абдирайымова**,
э.ғ.д., проф. **З.Ж. Жаназарова**,
PhD докторы, проф. **Лим Че Ван**
(Оңтүстік Корея),
э.ғ.д., проф. **Н.П. Нарбут** (Ресей),
филос.ғ.д., проф. **И.А. Рау** (Германия),
э.ғ.д., проф. **Т.Ж. Қалдыбаева**,
с.ғ.д., проф. **С.В. Решетников**
(Белоруссия),
PhD докторы, проф. **Лоранс Тен**
(Франция),
с.ғ.д., проф. **А.И. Шалтыков**,
филос.ғ.д., проф. **Е.А. Харьковченко**
(Украина),
с.ғ.д., проф. **Н.П. Медведев** (Ресей),
с.ғ.д., профессор **Б.М. Торогелдиева**
(Қырғызстан),
с.ғ.д., доцент **А.Ж. Мұқажанова**,
с.ғ.д., доцент **Н.Б. Сейсен**,

© Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2021

ҚР мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2021 жылы наурыздың
19-де қайта тіркелген
№KZ89VPY00033638

Басуға 27.09.2021 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 15 е.б.т.
Таралымы 300 дана. Тапсырыс 289.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
«Ұлағат» баспасы

М А З М Ұ Н Ы
С О Д Е Р Ж А Н И Е
C O N T E N T

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТИ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ
TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

- Shormanbayeva D., Ivlyeva Y., Khmel'nitskaya O., Seydinova M.** Sociocultural methodology as a theoretical basis analysis of the transformation of modern society 5
- Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н., Хмельницкая О.М., Сейдинова М.А.** Әлеуметтік-мәдени әдістеме қазіргі қоғамның өзгеруін талдаудың теориялық негізі ретінде
- Шорманбаева Д.Г., Ивлева Е.Н., Хмельницкая О.М., Сейдинова М.А.** Социокультурная методология как теоретическое основание
Анализа трансформации современного общества
- Жұмағұлов М.О.** Қазақстан жастарын құқықтық әлеуметтендірудегі «отбасы және білім беру институттарының» рөлі 12
- Жумагулов М.О.** Роль «семейных и образовательных институтов» в правовой социализации молодежи Казахстана
- Zhumagulov M.** The role of "family and educational institutions" in legal socialization of youth of Kazakhstan
- Бисенбаев А.К., Мамытқанов Д.Қ.** Әкелік толық емес отбасылармен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың әлеуметтік-мәдени көрінісі 20
- Бисенбаев А.К., Мамытқанов Д.Қ.** Социокультурная картина социальной работы с неполными отцовскими семьями
- Bissenbayev A., Mamytkanov D.** Socio-cultural picture of social work with a paternal single-parent family
- Kussainov D., Sadyrova A.** Some problems of the sociology of the family of the modern society
- Кусаинов Д.У., Садырова А.Т.** Қазіргі қоғамдағы отбасы әлеуметтануының кейбір мәселелері 28
- Кусаинов Д.У., Садырова А.Т.** Некоторые проблемы социологии семьи современного общества

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Социологические и политические науки» №3 (75), 2021

Выходит с 2001 года. Периодичность – 4 номера в год

Главный редактор: член-корр. НАН РК, д.филол.н., проф. Р.Б. АБСАТТАРОВ

Зам. главного редактора: д.полит.н., проф. Г.О. Насимова

PhD, Ж.Ж. Куанышбаева (ответ. секретарь)

Редакционная коллегия:
Академик НАН РК, д.с.н., проф. З.К. Шаукенова,
д.с.н., проф. Г.С. Абдирайымова,
д.с.н., проф. З.Ж. Жаназарова,
д.PhD, проф. Лим Че Ван (Южная Корея),
д.с.н., проф. Н.П. Нарбут (Россия),
д.филол.н., проф. И.А. Рау (Германия),
д.с.н., проф. Т.Ж. Калдыбаева,
д.п.н., проф. С.В. Решетников (Белоруссия),
д.PhD, проф. Лоранс Тен (Франция),
д.полит.н., проф. А.И. Шалтыков,
д.филол.н., проф. Е.А. Харьковщенко (Украина),
д.полит.н., проф. Н.П. Медведев (Россия),
д.п.н., профессор Б.М. Торогелдиева (Кыргызстан),
д.полит.н., доцент А.Ж. Мукажанова,
д.полит.н., доцент Н.Б. Сейсен,

© Казахский национальный педагогический университет имени Абая, 2021

Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации РК переучет 19 марта 2021 г. №KZ89VPY00033638

Подписано в печать 27.09.2021. Формат 60x84 1/8. Объем 15 уч.-изд.л. Тираж 300 экз. Заказ 289.

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского национального педагогического университета имени Абая

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ
ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ
PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

Altybassarova M., Kappasova G. Political communication in a multicultural society (on the example of Kazakhstan) 34
Алтыбасарова М.А., Каппасова Г.М. Көпмәдениетті қоғамдағы саяси коммуникация (Қазақстан мысалында)
Алтыбасарова М.А., Каппасова Г.М. Политическая коммуникация в поликультурном обществе (на примере Казахстана)
Набиев В.Г. Күрд диаспорасының қалыптасу ерекшеліктері..... 40
Набиев В.Г. Особенности формирования курдской диаспоры
Nabiev V. Features of the formation of the Kurdish diaspora

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS

Рау И.А. К социальному учению Фомы Аквинского об учителе, преподавании и воспитании 48
Рау И.А. Ф. Аквинскийдің мұғалім, оқыту және тәрбиелеу туралы әлеуметтік іліміне
Rau I. Thomas Aquinas' social teaching of about the teacher, teaching and upbringing
Антанович Н.А., Решетников С.В., Побережная О. Е. Политический традиционализм 60
Антанович Н.А., Решетников С.В., Побережная О. Е. Саяси традиционализм
Antanovich N., Reshetnikov S., Poberezhnaya O. Political traditionalism

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ
ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

Қалмұханбетова М.Д., Шнарбекова М.К. Студенттердің білім көші-қонының себептері мен салдарын әлеуметтанулық талдау 72
Қалмұханбетова М.Д., Шнарбекова М.К. Социологический анализ причин и последствий студенческой образовательной миграции
Kalmukhanbetova M., Shnarbekova M. Sociological analysis of the causes and consequences of student educational migration

Kazakh national
pedagogical university after Abai

BULLETIN

Series of
«Sociological and Political sciences»
№3 (75), 2021

Periodicity – 4 numbers in a year
Publishing from 2001

Editor-in-Chief:
*member-correspondent of NSA of RK,
doctor of philosophical science, professor*
R.B. ABSATTAROV

Deputy Editor:
doctor of political science, professor
G.O. Nasimova

PhD **Zh. Kuanyshbayeva**
(executive Secretary)

Editorial Board:
*academician of NSA of RK, doctor of
sociological science, professor* **Z.K.
Shaukenova,**
doctor of sociological science, professor
G.S. Abdirayimova,
doctor of sociological science, professor
Z.Zh. Zhanazarova,
doctor of sociological science, professor
T.Zh. Kaldybaeva,
doctor of political science, professor
A.I. Shaltykov,
doctor of political science, professor
Lim Chae Wan (South Korea),
doctor of sociological science, professor
N.P. Narbut (Russia),
doctor of philosophical science, professor
I.A. Rau (Germany),
doctor of political science, professor
S.V. Reshetnikov (Belarus),
doctor of sociological science, professor
Lourans Ten (France),
doctor of philosophical science, professor
Ye.A. Kharkovshchenko (Ukraine),
doctor of political science, professor
N.P. Medvedev (Russia),
doctor of political science, professor
B.M. Toregaldieva (Kyrgyzstan),
*doctor of political science, associate
professor* **A.Zh. Mukazhanova,**
*doctor of political sciences, associate
professor* **N.B. Seisen**

© Kazakh national pedagogical university
after Abai, 2021

The journal is registered by the
Ministry of Culture and Information RK
19 March 2021. №KZ89VPY00033638

Signed to print 27.09.2021 Format 60x84 1/8.
Volume 15 – ubl.literature. Edition 300 num.
Order 289.

050010, Almaty, Dostyk ave., 13.
KazNPU after Abai

Publishing house «Ulagat»
Kazakh National Pedagogical University after
Abai

Муратова М., Онучко М.Ю. Взаимодействие
государства и гражданского общества:
международный опыт и Казахстан 81
Мұратова М., Онучко М.Ю. Мемлекет пен
азаматтық қоғамның өзара байланысы: халықаралық
тәжірибе және Қазақстан
Muratova M., Onuchko M. Interaction between state
and civil society: international experience and
Kazakhstan

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

Әбдір К.Ә., Нүсіпова Ә.Ж., Абдыханова Ғ.Т. Көне
түркілік «Алып бамсы батыр» және «Алпамыс
батыр» эпосындағы тәрбиелік мазмұн пен саналық
руханият 89
Абдир К.А., Нусупова А.Ж., Абдыханова Ғ.Т.
Воспитательное содержание и сознательная
духовность в древнетюркских эпосах «Алып бамсы
батыр» и «Алпамыс батыр»
Abdir K., Nusupova A., Abdykhanova G.
Educational content and conscious spirituality in the
ancient turkish eposes «Alyp bamsy batyr» and
«Alpamys batyr»

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ ANNIVERSARY

Әбсаттаров Р.Б. Корифей юридической науки
(Майдан Кунтуарович Сулейменов 80 лет) 101
Әбсаттаров Р.Б. Ғұлама ғалым, қайсар тұлға
(Мәмбет Құлжабайұлы Қойгелдиевке 75 жас)..... 106

Авторлар туралы мәлімет 113

Сведения об авторах
Information about the authors

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ TOPICAL ISSUES OF SOCIOLOGY

SRSTI 04.51.43

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-8940.01>

D. Shormanbayeva¹, Y. Ivlyeva^{1}, O. Khmel'nitskaya¹, M. Seydinova¹*

*¹ Karaganda Technical University,
Karaganda, Republic of Kazakhstan*

SOCIOCULTURAL METHODOLOGY AS A THEORETICAL BASIS ANALYSIS OF THE TRANSFORMATION OF MODERN SOCIETY

Abstract

This article attempts to explicate the socio-cultural aspect as a general methodological tool that will allow making an integral analysis of modern society. The possibility of using the methodological potential of the sociocultural approach to analyze the process of change in modern society, which is increasingly called informational and communicative, is considered.

This concept of the information society functions and creates social ideals and values that are widely discussed in the social and human sciences within the framework of a social and cultural approach.

Analysis of the information society is a multidisciplinary field of research, and sociocultural analysis is designed to answer important questions: in what direction and for what purpose is the social situation developing and what is the axiological component of this process? The synthesizing nature of the sociocultural analysis of the information society shows the direction of predicting its subsequent advance, the search for new normative concepts that suggest the possibility of localizing this process in a socially desirable channel, while ignoring both excessive optimism and extreme pessimism.

Keywords: social and cultural approach, transformation of the Kazakhstan society, information society, communication, information and communicative phenomenon, globalization.

Д. Г. Шорманбаева¹, Е.Н. Ивлева^{1}, О.М. Хмельницкая¹, М. А. Сейдинова¹*

*¹ Қарағанды техникалық университеті,
Қарағанды, Қазақстан Республикасы*

ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ӘДІСТЕМЕ ҚАЗІРГІ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗГЕРУІН ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Бұл мақала әлеуметтік-мәдени аспектіні қазіргі қоғамға интегралды талдау жасауға мүмкіндік беретін жалпы әдістемелік құрал ретінде түсіндіруге тырысады. Ақпараттық және коммуникативті деп аталатын қазіргі қоғамдағы өзгерістер процесін талдау үшін әлеуметтік - мәдени тәсілдің әдіснамалық әлеуетін қолдану мүмкіндігі қарастырылады.

Ақпараттық қоғамның бұл тұжырымдамасы әлеуметтік - мәдени көзқарас шеңберінде әлеуметтік - гуманитарлық ғылымдарда кеңінен талқыланатын әлеуметтік идеалдар мен құндылықтарды құрады және жасайды.

Ақпараттық қоғамды талдау - бұл көпсалалы зерттеу саласы, ал әлеуметтік - мәдени талдау маңызды сұрақтарға жауап беруге арналған: әлеуметтік жағдай қай бағытта және қандай мақсатта дамып жатыр және бұл процестің аксиологиялық компоненті қандай? Ақпараттық

қоғамның әлеуметтік -мәдени талдауының синтездік сипаты оның одан әрі ілгерілеуін болжау бағытын көрсетеді, бұл процесті әлеуметтік қажет арнада локализациялау мүмкіндігін болжайтын жаңа нормативті түсініктерді іздеуді көрсетеді, сонымен бірге шамадан тыс оптимизмді де, экстремалды пессимизмді де елемейді.

Түйін сөздер: әлеуметтік-мәдени тәсіл, қазақстандық қоғамның трансформациясы, ақпараттық қоғам, коммуникация, ақпараттық-коммуникациялық құбылыс, жаһандану.

Шорманбаева Д.Г.¹, Ивлева Е.Н.^{1}, Хмельницкая О.М.¹, Сейдинова М.А.¹*

*¹ Карагандинский технический университет,
Караганда, Республика Казахстан*

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ МЕТОДОЛОГИЯ КАК ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ АНАЛИЗА ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье предпринята попытка эксплицировать социально-культурный аспект как общеметодологическое средство, которое позволит делать интегральный анализ современного общества. Рассматривается возможность использования методологического потенциала социокультурного подхода для анализа процесса изменения современного общества, которое все чаще называют информационным и коммуникативным.

Данная концепция информационного общества функционирует и создает социальные идеалы и ценности, которые широко обсуждаются в социальных и гуманитарных науках в рамках социального и культурного подхода.

Анализ информационного общества является мультидисциплинарной областью исследования, а социокультурный анализ призван дать ответ на важные вопросы: в каком направлении и с какой целью развивается общественная ситуация и какова аксиологическая составляющая этого процесса? Синтезирующий характер социокультурного анализа информационного общества показывает направление предсказания его последующего продвижения, поиск новых нормативных концепций, предполагающих возможность локализации этого процесса в социально желательном русле, игнорируя при этом как чрезмерного оптимизма, так и крайнего пессимизма.

Ключевые слова: социокультурный подход, трансформация казахстанского общества, информационное общество, коммуникация, информационно-коммуникативный феномен, глобализация.

Introduction.

Lack of a complete theory, expressing the correlation of qualitative, intensive information and communication changes in society since the second half of the twentieth century, which is becoming one of the urgent problems of modern knowledge. The theoretical perspective of the subordination of knowledge accumulated in philosophy, sociology, cultural studies, political science, economics is hampered by methodological difficulties. It should be noted that the mobilization of people studying different sciences for the study of social processes, which does not imply interdisciplinary methodological guidelines. For their production, it is necessary to solve a number of problems, which takes place in a number of modern social and humanitarian sciences in general; it is ideological and paternalistic traditionalism, low practical significance, formalism and abstractness.

These shortcomings are effectively expressed in the ignorant use of sociocultural constructs, regardless of the anthropological context, which in no way helps to eliminate their abstractness.

Methodology.

Despite the thematic and conceptual pluralism of modern social theory, it sets certain framework conditions for self-cognition and self-description of society. Social theory analyzing modern society is based on three indisputable facts. Firstly, the problematization of the fundamental theme of social order as a condition of human society and mutual understanding remains a constant. Secondly, the progress of society is still closely linked with the development of science and knowledge. Third, social theory takes the form of a critical theory as a new epistemological type of theory, with the integrative role of philosophical reflection.

Among the main methods of intellectual analysis, understanding and interpretation of social development? modern literature lists the social and cultural approach.

This article is an attempt to explicate the sociocultural approach as a general methodological tool that allows an integrated analysis of modern society. The possibility of using the methodological potential of a social cultural approach to analyzing the transformation process of modern society that is increasingly named informational, is also being considered.

Results and discussion.

In the context of the meaning of the information society, they combined the knowledge-oriented and digital form of the image of objects, the newest nature of production, the dynamics of the development of social processes, as well as the idea of a person as a developed personality, who turns out to be the owner of information culture thanks to information and communication technologies. An information society is an innovative type of civilization that forms modern structures and corresponding socio-political mechanisms for solving problems, interconnected with the transformation of information technology industries. The structure of the information society is more complex than the structure of the previous types of social reality, since the fundamental link of this society - computer communications - is not a separate unit of production, but a product of a specific industry. Ontologically and epistemologically, this type of society is represented by the information paradigm, which, in turn, proceeds from the theory of communication. Based on information ontology, reality is identical to information, and the human personality is reduced to the amount of information it contains. The concept of the information society indicates the principle around which this social form is organized - knowledge and information [1]. "The use and exchange of information is a part of culture," states O.N. Vershinskaya. In her opinion, the social and cultural dynamics of the information society captures the social and economic processes, changing the behavior strategies of individuals, creating a new way of life, patterns of consumption, new standards of morality, a new information culture appears [2]. An information society appears where the main task is not to control material objects, but symbols, images, ideas and intelligence.

According to J. Habermas, communication has an important difference from communicative action from other social actions, which consists in its focus on finding mutual understanding between social subjects as prerequisites and conditions of social order. Genuine communication is a mechanism for the interaction of the plans of communicating social actors. The communicative act binds equal subjects not only by common information flows, but also by common values, norms that regulate the process of messaging and their common understanding [3]. Thus, the communicative function of information is the core of sociocultural development, dialogical in nature [3, p. 123].

The emergence of a society based on information and communication technologies, which marked the emergence of new social ideas and new methodological intuition. This concept of the information society functions and organizes social ideals and values that are widely discussed in the social sciences and humanities within the framework of a social and cultural approach.

What are the methodological possibilities and prospects of a social and cultural approach in the cognition and description of the society transforming in the direction of informatization.

Sociocultural analysis will have to answer its goal-setting questions: in what direction and for what purpose is the current social situation developing and what is the axiological component of this process? The synthesizing nature of the sociocultural analysis of the information society creates a direction for the formation of the goal of its further development, the search for the latest normative

concepts, which makes it possible to localize this process in a socially desirable way, avoiding both excessive optimism and extreme pessimism.

Characteristics of the sociocultural approach that appeals to the synthesis of the social and the cultural, which is based on the complementarity methodology borrowed from theoretical physics (N. Bohr, V. Heisenberg). What is the main idea of the methodological effect and the principle of complementarity, which goes beyond the scope of natural science and has general scientific significance? N. Bohr's principle of complementarity says: in order to correctly illuminate any object of reality, it is necessary to describe it from the point of view of two opposite systems of description. N. Bohr proposed an approach, the main idea of which is to solve problems of quantum mechanics, continuity and discreteness as equal adequate pictures. N. Bohr initially assumed that the principle of complementarity would become more likely a possible predetermination of future scientific programs than a complete concept. "In the general philosophical aspect, it is important," notes N. Bohr, "that in other areas of knowledge we encounter a situation resembling the situation in quantum physics ... The integrity of living organisms and characteristics of people having consciousness, as well as human cultures, represent features of integrity, a display that requires a typically additional way of describing ... These are not vague analogies, but distinct examples of logical connections that are found in different areas of knowledge" [4].

The methodology of complementarity was understood by Yu. Lotman as an epistemological assimilation of philosophy and the humanities of the twentieth century and integrated into the paradigms of "philosophy of the text" and "philosophy of dialogue", which received general scientific and sociocultural significance [5].

It can be concluded that the main idea of the sociocultural approach lies in the fact that it unites three dimensions of human existence (a person in his relationship with society, the nature of culture, the type of sociality), thus, it can be distinguished, such as fundamental; each of which is not expressed with others and is not derived from them, but at the same time they are all interdependent and influence each other as the most important components of human communities. The multidimensionality of man and history, expressed here in the methodological integration of three specific forms (methods, measurements) of human existence.

The first driving element of the sociocultural system is a person - homo activus. It is a multidimensional biosocial-cultural being that expresses itself in social action. Since these actions, according to M. Weber, are important for other people, then at the same time they are the essence of interaction and represent, according to P. Sorokin, the cell of all socio-cultural phenomena. The subjects of actions of interactions are both individuals and social communities (groups, organizations, etc.).

It is necessary to realize that society as a kind of integrity is strengthened in the conditions of its transformation. According to N. Lapin, a more perfect and adequate tool in the interpretation of society as a unity of culture and sociality is the sociocultural approach, because it specifies the mechanism for combining the changeable and the stable. The sociocultural approach is not opposed to other approaches (for example, structural or system-functional), but complements them, is more general and interesting for the systemic methodology and can be considered as the level of specificity of the principle of universal evolutionism [5]. In this regard, it is also necessary to emphasize that the sociocultural approach does not deny economic, political and other social factors, but focuses on the analysis of culture, understood as a program of the subject's activity.

The sociocultural approach combines civilizational and formational approaches into a single whole. If the civilizational approach, as the most important, includes reliable components of human history (anthropological, ethnic, cultural), and the formational approach pays attention to more changeable (social, personal) structures, then the sociocultural approach expresses a combination of stable and change (personality and society, culture and sociality). At the same time, the sociocultural approach is fully compatible with the structural-functional approach.

Let us illustrate this by the example of the concept of T. Parsons, according to whom, the basis of the functional approach consists of four basic functional needs of an action and corresponding subsystems of an aggregate social action system:

- Adaptation (A) - behavioral subsystem.
- Goal achievement (G) - personal subsystem.
- Integration (I) - social subsystem.
- Latency (L) - cultural subsystem.

This four-functional paradigm (AGIL) serves as an explanatory diagram for all levels of social action, from each person individually to the whole society as a whole. This multifunctional generalization has both its strengths and weaknesses.

The strength lies not only in the fundamental unity, but also in the orderly nature of its structure; all four of its elements make up a square as the most stable of the simple forms; and in general the Latin word *quadro* means "to put things in order." This regulatory and stable principle fully corresponded to the general trend of the socio-cultural evolution of American society, which entered the stage of post-crisis stabilization in the mid-1930s, which later developed into mature modernity, more precisely, into mature liberalization.

It is not completely clear how the methodological synthesis in the form of a four-functional paradigm arose in Parsons's mind. There are indications that it stems from the social-behaviourist scheme of the "four desires" or needs by W. Thomas: the need for security, new experience, recognition, and emotional response [6].

When comparing the positions of P. Sorokin and T. Parsons, it becomes obvious that they formed an opinion from the opinion that a person as an active subject of action, firstly, focuses on interaction as a generic model of sociocultural phenomena, and the second - on the concept of interaction, structure and functions of each item. The sociocultural approach contains an analysis of functions and structures, and structural functionalism includes culture as one of the most important structures (although its functions are more local). Thus, they act as specific forms of the systemic approach, showing the features of social (sociocultural) objects, but the sociocultural approach is more general, and in this sense it is closer to the systemic approach, and structural functionalism is closer to the systematic one. Analysis because it focuses on clearly distinguishing and measuring the functions and structures of the objects of interest.

Contrasted with structural functionalism, a sociocultural approach that has no fundamental difficulties in taking into account and interpreting changes in the objects under study. We can say that at the initial stage it includes the principle of change: sociocultural dynamics is rightfully considered the central theme in the work of P. Sorokin. In his works, it takes on the form of cyclicity, excluding the universality of progress. In response to criticism, T. Parsons, at a later stage of his work, made an unsuccessful attempt to adapt structural functionalism to interpret the evolutionary transformations of various societies. To substantiate the direction of social evolution, some non-evolutionists classify sociocultural as biocultural and describe the mechanism of sociocultural evolution by analogy with the Darwinian model of random change and selection [7].

However, nowadays, the theory of self-organization (synergetics) is of much greater significance for understanding sociocultural evolution. Close attention seems to be the systematic nature of self-organization processes in complex systems of different nature, including sociocultural ones. Synergetics makes it possible to describe and explain the processes of functioning and transformation of a crisis society. In particular, when analyzing the problem of choosing the vector of motion of the transformed face, its change from one orbit of evolution to a fundamentally different one. The peculiarity of sociocultural systems "choose" their spheres, the rules of this choice require careful research.

All these and some other aspects of the sociocultural approach help to assess it as a necessary level of concretization of the universal principle of evolutionism. "Universal evolutionism is just a complex of the idea of evolution with the ideas of a systems approach. In this context, universal evolutionism not only increases development in all spheres of being (establishing a universal connection between inanimate, living and social matter), but passes the limitations of the phenomenological description of development, combining such a description with the ideas and methods of systematic analysis".

The correlation of culture and sociality forms sociocultural contradictions. They are most fully manifested in permanently forming confrontations between historically entrenched programs and innovations designed to change them. These contradictions, ultimately, are explained by the difference in the patterns of changes in social relations and culture. If the former, as a rule, entail the achievement of efficiency to some necessary real level sufficient to optimize society, the latter always include a value judgment of the eventual phenomenon from the point of view of the optionally realizable ideal.

The sociocultural approach emphasizes the interdisciplinary nature of the study of the information society, not only from the point of view of information and communication theories, but also from the point of view of psychology, sociology, cultural studies and ethics. Here are some examples that support the views expressed.

The object of modern social psychology for study is the Internet environment, which is considered as the interaction of active people, who implement basic human needs: communicative, cognitive and game. In terms of cyberspace, virtual reality, interaction, perception, Internet addiction, psychology appeals to the sociocultural concept of L.S. Vygotsky, according to knowledge of which is formed not only through qualified information processing, but in the course of active development of cultural and historical experience of collective interaction on the basis of improved tools of human activity, among which semantic tools are the most important.

The academic direction of computer ethics, formed in the 80s in the United States, demonstrates an interest in the ethical image of the network from the standpoint of the behavior of its users, demonstrating the interconnection of technology with moral and social values.

The research subject of the new direction in social science, the Internet sociology is the audience of the global network and the forms of sociocultural interaction of people when sharing information. There are also alarming tendencies and risks of the information society, which are associated with a change in spiritual culture with narrow professional knowledge, distortion of orientation, leisure and entertainment, squeezing out real live communication with virtual, changing the nature of human thinking from creative to instrumental.

Socio-cultural problems of the information society directly connected with the conceptual field of globalistics. An important paradox of the emerging information society is the confrontation between the globalization of the world and the originality, the identity of a particular society, between the comparative technologism of the virtual space and the ethnic and cultural groups located in it, which claim to protect privacy. From a turning point of view, the famous sociologists-theorists of globalization see a change in the balance of power, which reduces the role of traditional socio-cultural instruments. For example, A. Giddens defines globalization as a deep detraditionalization of social life, while "... tradition is closely related to the memory, it contains an element of ritual; it deals... with the formulaic notion of truth, it has binding moral and emotional power" [8].

It can be concluded that globalization renews current and future trends in social development in relation to the values of cultural diversity and cultural identity, which are equally manifested as catalysts for economic growth and social order.

Thus, modern forms of life created by the information society determine the tasks of modern social theory. The current social theory is a deliberate analysis of the existing forms of social life, a three-dimensional phenomenology of everyday life. The formation of a new social image convinces researchers to turn to the methodological arsenal of socio-cultural analysis of the information society, the main provisions of which can be understood and described the following phenomena:

- 1) socio-cultural relations in the information society (Internet lifestyle, information literacy, information behavior and culture, computer phobia, information communication);
- 2) socio-cultural communities, which are in the information and communication space (environmental, gender, cognitive);
- 3) socio-cultural processes in the information society (interaction of globalization with the world of each person individually, cybercrime, manipulation of consciousness, digital division, information wars, zombie society).

Conclusion. The study of the information society is a multidisciplinary field of research, and sociocultural analysis is aimed at providing answers to fundamental questions: in what direction and for what purpose is the social situation developing and what is the axiological component of this process? The generalizing nature of the sociocultural analysis of the information society provides a direction for predicting its further development, searching for new normative concepts that make it possible to limit this process in a socially desirable way, ignoring both excessive optimism and extreme pessimism.

The development of culture does not necessarily mean people's ability to display the level of culture in the dimension of social relationships. The text of the culture and the text of social connections may not match. The interconnection of these texts supports the functionality of cultural programs. The development of such programs under the conditions of modern social transformations is very problematic and opens up a new area of theoretical studies with a view to more detailed analysis of this phenomenon.

The potential of sociocultural methodology is implemented in the following areas:

- 1) accumulation of general information about the social and cultural reality;
- 2) maintaining the contact of science with social reality, along with the functional interaction of social institutions and procedural operations of a sociocultural order;
- 3) creating technologies of direct intervention of sciences in socially important processes;
- 4) studying the process of personality social adaptation.

In this regard, the mode of sustainable sociocultural values can be defined as an information and communicative phenomenon having network channels of direct, reverse, and horizontal communications with high bandwidth for information exchange between society and the core, accumulating and transmitting traditional values of society at various stages of history and modernity, blocking penetration of new sociocultural values into traditional societies [9, p. 5].

This brings us to the position of the information society. Drawing a conclusion about the important ideas of the sociocultural approach, the phenomenon of the information society can be studied as a specific modification of the sociocultural paradigm, which wanted correct analysis when identifying the importance of the information factor as fundamental in the coordinates of real social processes.

List of references:

- 1 *Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action. - SPb.: Nauka, 2006.- 384 p. (in Russian)*
- 2 *Lapin N.I. Sociokul'turnyj podhod i societal'no-funktional'nye struktury (Social and Cultural Approach and Social Functional Structures) // SOTSIS. - 2000. - No. 7. - P. 3-11.*
- 3 *Lukina N.P. Philosophical Analysis of the Socio-Cultural Approach to Science. - Tomsk: "RASKO", 2000. - 172 p.*
- 4 *Bohr N. Atomic Physics and Human Knowledge. - M.: Inostrannaya literatura, 1961. (in Russian) - 161 p.*
- 5 *Lotman Yu. Literary Text Structure. - M.: Nauka, 1970. - 235 p.*
- 6 *Adriaansens H.P. Talcott Parsons and the Conceptual Dilemma. - L., 1980. - 200 p.*
- 7 *Kovalev A.D. An Updated Version of the Action and Social System Theory // History of Theoretical Sociology / Edited by I.F. Devyatko. - M. 1998. - Vol. 3 - 240 p.*
- 8 *Giddens A. Leben in einer posttraditionalen Gesellschaft // Beck U., Giddens A., Lash S. Reflexive Modernisierung Eine Kontroverse. - Frankfurt am Main; Suhrkamp, 1996. - 120 p.*
- 9 *Sorokin P. Structural Sociology // Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo. - M.: "Politizdat", 1992. - P. 156-220.*

М.О. Жұмағұлов*

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫН ҚҰҚЫҚТЫҚ ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУДЕГІ «ОТБАСЫ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ ИНСТИТУТТАРЫНЫҢ» РӨЛІ

Аннотация

Ұсынылып отырған мақалада автор Қазақстан жастарының құқықтық әлеуметтендірудегі отбасы және білім беру институттарының рөлі, қызметі, құзыреттілігі сипатталады. Қазіргі заманның құқықтық тәрбие мен құқықтық әлеуметтендіруші негізгі институт табылатын, Отбасы мен білім беру институттарының құқықтық білім, құқықтық тәрбие, құқықтық насихат таратудағы ролін анықтаудағы, ғылыми еңбектер мен өзіндік сараптамалық көзқарастар ұсынылды.

Жастардың арасында құқықтық ағартуды жүргізу негізі ретінде Отбасы мен білім беру институттары белсенді әрекет етеді. Жастарға заңға қайшы әрекет туралы хабардар ететін және одан сақтанудың басты факторы ретінде құқықтық мәдениет деңгейін арттыру жолында құқықтық сана қалыптастыратын, үгіт-насихат жүргізетін отбасы және мектеп, ЖОО-ның заңдық құзыреттілігі сипатталады. Отбасы мен білім беру институттары арқылы жастар арасында құқықтық ағарту жұмыстарын жүргізу, құқықтық мәдениет қалыптастыру, мемлекет пен азаматтық қоғам құрудың басты талабы.

Түйін сөздер: отбасы және білім беру мекемесі, отбасы және білім беру мекемелерінің құзыреттілігі, құқықтық мәдениет, құқықтық білім, құқықтық тәрбие, құқықтық насихат.

Жумагулов М.О. *

Казахский национальный педагогический университет им. Абая
Алматы, Казахстан

РОЛЬ «СЕМЕЙНЫХ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ» В ПРАВОВОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

Предлагаемая статья описывает роль, функции и компетенции семьи и образовательных учреждений в правовой социализации молодежи Казахстана. Были представлены научные работы и мнения самоэкспертов для определения роли семьи и образовательных учреждений в распространении юридического образования, правового просвещения, правовой защиты, которая является основным институтом современного правового просвещения и правовой социализации.

Семейные и образовательные учреждения действуют как база правового просвещения молодежи. Основным фактором информирования молодежи о правонарушениях и их предотвращения является правовая дееспособность семьи и школы, вуза, что способствует формированию правосознания, повышению уровня правовой культуры. Главное требование к правовому просвещению молодежи через семью и образовательные учреждения, формирование правовой культуры, построение государства и гражданского общества.

Ключевые слова: семья и образовательное учреждение, компетенция семьи и образовательных учреждений, правовая культура, правовое воспитание, правовое просвещение, правовая пропаганда.

M. Zhumagulov*

*Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Kazakhstan*

THE ROLE OF "FAMILY AND EDUCATIONAL INSTITUTIONS" IN LEGAL SOCIALIZATION OF YOUTH OF KAZAKHSTAN.

Abstract

The proposed article describes the role, functions and competencies of families and educational institutions in the legal socialization of youth in Kazakhstan. Scientific works and opinions of self-experts were presented to determine the role of the family and educational institutions in the dissemination of legal education, legal education, legal protection, which is the main institution of modern legal education and legal socialization.

Family and educational institutions act as the basis for legal education of young people. The main factor in informing young people about offenses and their prevention is the legal capacity of the family and school, university, which contributes to the formation of legal awareness, raising the level of legal culture. The main requirement for the legal education of young people through the family and educational institutions, the formation of a legal culture, the building of the state and civil society.

Keywords: family and educational institution, competence of family and educational institutions, legal culture, legal education, legal education, legal propaganda.

Кіріспе. 90 жылдары орын алған қоғам өміріндегі түбегейлі өзгеріс және оның негізінде құрылған жаңа ақпараттық және нарықтық қатынастар қоғамға айтарлықтай әсер етіп, мемлекеттің саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени өмір сүру ерекшеліктері мен даму динамикасын анықтады. Дегенмен, жаңа нарықтық қатынастардың жеке меншікке қол жеткізу арқылы адамдардың біраз бөлігінің материалдық жағдайын өзгертуімен қатар, саяси-идеологиялық және экономикалық плюрализм осы өзгерістер негізінде пайда болған әлеуметтік проблемаларды да айқындады.

70 жыл қоғам өмірін басқарып келген идеологиялық доктрина, батыстың экспансиясына төтеп бере алмай қоғам өміріне жаңа құндылықтарды алып келді. Саналы ұрпақ тәрбиелеу ісінде әлеуметтік институттардың ролі үлкен сынға ұшырады.

Әлеуметтік институттар – бұл қоғамға қажетті әлеуметтік борышты өтейтін, қызметі белгілі бір қағидалар, әлеуметтік құндылықтар мен мінез-құлық нұсқаларымен белгіленген ұйымдық бірлестіктер. Әлеуметтік институт ұғымына біріккен мүшелер әлеуметтік рөлдерді орындау барысында ортақ мақсатқа жетуді көздейді. Әр институт өзіне тән әлеуметтік борышқа өз қызметін бағыттайды. Осы борыштар жиынтығы әлеуметтік институттардың жалпы әлеуметтік қызметі ретінде танылады.

Құқықтық білім берудің негізгі міндеті – әр балаға жеке қабілеттерін дамытудың оңтайлы жағдайларын, оның психофизикалық ерекшеліктеріне, жеке айырмашылықтарына қарамастан өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз ету, басқаша айтқанда, оның дамуының кез-келген кезеңінде баланың құқықтарын қорғау.

Дүниеге келген сәби сол сәттен-ақ құқықтарға ие. Халықаралық деңгейде ол құқықтар «Бала құқықтары туралы» Конвенциямен қорғалады. Осы конвенцияны 1994 жылдың 12 тамызында ратификациялаған Қазақстан Республикасы да әрбір баланың Конвенцияла көрсетілген құқықтармен толық қамтамасыз етілуі қажеттігін мойындайды. Қазақстан Республикасында бала құқықтарының тарихы ратификацияланған 15 Халықаралық құжатпен қатар 2002 жылдың 08 тамызында қабылданған «Қазақстан Республикасындағы бала құқықтары туралы» заңнан бастау алады. Балаларды әлеуметтендіру жолында бұл заңнамалық құжаттар үлкен маңызға ие. Өйткені балалардың физикалық және психологиялық тұтастығын қорғау мемлекеттің басты міндеті.

Гипотеза 1. Мақаланың негізгі гипотезасы отбасы және білім беру институттары заңға бағынушылық мінез-құлықты қалыптастырудағы негізгі күш екендігіне қарамастан мемлекет пен қоғам тарапынан толыққанды қолданылмауы. Теориялық тұрғыда бұл мәселені зерттеумен айналысқан авторлардың осындай шешімге келу негіздемесі беріледі.

Гипотеза 2. Отбасы және білім беру институттарының заңмен байланысы және әсері, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мен жариялау саласындағы орны мен рөлі. Отбасы және білім беру институттарының жастардың мінез-құлқын қалыптастырудағы құзыреттілігіне назарын аудару және моральдық-этикалық тәрбие беруде басқада тәрбие мен білім беру институттарының заңдық құзыреттілігі.

Әдіснама.

Қойылған мақсаттарға жету жолында шетелдік және отандық авторлардың ғылыми еңбектеріндегі эмпирикалық жолмен дәлелденген пікірлері, диссертация қорытындылары, отандық баспа беттеріндегі тақырып аясындағы сұхбаттар және жеке тұжырымдар алынды. Шетелдік отбасы және білім беру институттарын отандық аналогтармен салыстырмалы түрде зерделенуі демократияны орнатудағы түрлі бағыттар мен әдістерді тану үшін қажет болды. Демократияның таралуының негізгі көрсеткіштері елдегі құқықтық тәрбиенің шынайылығы мен тереңдігін айқындайды.

Нәтижелер мен пікірталас.

Жастардың әлеуметтенуі - бұл жас ерекшеліктеріне қарай жастарға жатқызылған адамның осы қоғамда жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін әлеуметтік нормаларды, мәдени құндылықтарды және мінез-құлық үлгілерімен үнемі алмасудың екі жақты үдерісі [1; 176.]. Құқықтық әлеуметтену болса жас адамның әлеуметтенуінің маңызды кезеңі. Ол құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің қалыптасуы мен дамуын қамтитын, оның жалпы заңдарының нақты көрінісі.

Құқықтары мен бостандықтары Конституцияға сай қамтамасыз етілген жастар әлеуметтену үдерісін қалыпты бастан кешеді. Баланың құқықтарын қорғаудың бірінғай мазмұнды жүйесін құру білім берудің барлық сатыларының сабақтастығымен тікелей байланысты. Ол байланыс отбасының өз қызметін қажетті деңгейде жүзеге асыруымен де байланысты. Сондықтан баланың құқықтарын қорғауға ықпал ететін нормативтік-құқықтық құжаттарды үш бағыт бойынша жүзеге асыру қажет:

- білім беру мекемелерімен жұмыс;
- отбасымен жұмыс;
- жастарды құқықтық сауаттандыру.

Жастардың жеке тұлғасының қалыптасуына, оның құқықтық әлеуметтенуіне отбасы мен білім беру мекемелерінің ролі зор. «Отбасы – некеден (ерлі-зайыптылықтан), туыстықтан, жекжаттықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасы қатынастарын нығайтып, дамытуға септігін тигізуге арналған мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтар мен міндеттерге байланысты адамдар тобы» [2]. Отбасы – жастардың құқықтық әлеуметтенуіне және жас ұрпақтың рухани-адамгершілік дамуына әсер ететін негізгі тәрбие институты. Отбасының тәрбие институты ретіндегі маңыздылығы ондағы жастардың өз өмірінің едәуір бөлігін өткізетіндігінен байқаймыз. Отбасы тәрбиенің оң және теріс факторы ретінде әрекет ете алады.

Отбасы қоғамның нормативтік құрамдас бөлігі. Ол белгілі бір адамгершілік, құндылықтық-мағыналық және құқықтық кешеннің сақтаушысы және оны мұра ретінде жеткізушісі болып табылады. Отбасының көмегімен баланың құқықтық тәрбиесі жүзеге асырылады. Жастар үшін отбасы әлеуметтік-құндылықтық қасиеттер қалыптастатын бастапқы мәдени және психологиялық орта. Жастар үшін ата-ана құқықтық тәрбие мен білімнің озық үлгісі. «Отбасындағы ерлі-зайыптылардың мінез-құлқы олардың әкелері мен аналарының өмір салтын бақылай отырып, балалық және жастық шағында алатын тәрбиесі мен ата-аналық көзқарастарымен анықталады. Мұндай отбасылардағы балалар дәстүрлі отбасы ережелерін балаларына бере отырып, алынған көзқарастарды ұстанатыны сөзсіз» [3,

24б.]. Сондықтан да жастардың құқықтық әлеуметтенуінің іргелі мәселелерін сәтті шешу үшін ата-ананың екеуі де болуы шарт.

Отбасы жас тұлғаның жетілуінің алғашқы кезеңдеріндегі ең ықпалды әлеуметтік институт. Бұл институтта басты рөл анаға берілген. Дәстүрлі қазақ қоғамында үш ұрпақтың бір шаңырақ астында өмір сүруі қалыпты жағдай болғандықтан, ата-әженің тәрбиесі негізін қалаған жастар бойында адамгершілік пен отансүйгіштік қасиет (туған өлкесіне деген махаббат) басым келеді. Урбанизация дәуірін бастан кешіп жатқан қазіргі қоғамда ол дәстүрлер бұзылып, тәрбие беру ісінде алдыңғы орынға ананың (әкенің отбасының материалдық жағдайын қалыптастыруы және ажырасу нәтижесінде әкесіз өсіп жатқан отбасылар) ролі шығуда. Ананың баласының санасына енгізген отбасылық қарым-қатынас қағидаттары мен көзқарастары қоғамның басқа мүшелеріне ауысып, оның мінез-құлқының стилін қалыптастырады.

Атақты швейцариялық психолог О. Биркхойзер-Оэри ананың бала тәрбиесіндегі ролін талдау барысында оның негізгі ерекшеліктеріне көңіл бөле білу, жаңашырлық таныту, мейірімділік пен қамқорлықты жатқызды. Осы қасиеттер адам бойында бар болса, қылмысқа әуестік танылуы мүмкін емес. Жағымды қарым-қатынас формасы баланың даму кезеңдеріндегі психо-эмоционалды қиыншылықтарды еңсерудің маңызды факторы және жастардың санасын қалыптастыруға оң әсерін беретін тәсіл.

Э.Эриксон өзінің «Балалық шақ және қоғам» атты еңбегінде отбасындағы қарым-қатынастың психоэмоционалды әсерлерге тәуелділігін ғылыми тұрғыда дәлелдеп, әлеуметтік байланыстардың екіжақтылығына көңіл аударған. Отбасындағы қарым-қатынас тәжірибесі ішкі және сыртқы қауіптерге дайын болуды және жастардың әлеуметтік мүмкіндіктерін жүзеге асыруға жағдай жасайды. «...бұл үдеріс белгілі бір адамға когерентті даралану және жеке басын сезіну сезімін береді, атап айтқанда, ол өзін жақсы сезінеді және ол басқа адамдар сияқты одан талап етілген мейірімділікпен қалыптасу жолында болады» [4, 136.].

Республика бойынша статистикалық мәліметтерге сүйенсек, 700 мыңға жуық бала анасымен, 300 мың бала әкесімен, яғни толық емес отбасында тәрбиеленіп келеді. Бұл мәліметтер жоғарыда келтіріліген баланың тәрбиесіндегі ананың ролі мен толық отбасының әсерінің өзектілігін дәлелдейді. Осылайша, қазіргі қазақстандық шынайылықта жастардың дамуына басты әсер етуші институт ретінде танылған отбасының өзі терең реформаларды қажет етеді. Жаһандық әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты отбасының даму тенденциясында жағымсыз элементтер көрініс тауып, жастардың жеке тұлғасының қалыптасуына нұқсан келтіреді. Отбасында тәртіп пен заңдылықты бейнелейтін әкенің отбасындағы дәстүрлі ролі төмендегендіктен, жастардың заңға бағынушылық және толеранттылық сезімі қалыптаспайды.

Ата-ананың баладан күтетін табыстылық, бастамашылдық, дербестік және жауаптылық қасиеттердің қалыптасуы баланың дамуында құқықпен танысуының жолдарына да байланысты. Жастардың құқықпен әрекеттесуі және сол құқықтардың бала өміріне тигізген әсері оның заңдылыққа қатынасын айқындайды.

Баланың құқықтарын қамтамасыз етуде оның отбасы маңызды рөл атқарады. Олай дейтініміз әр отбасында жеке отбасылық атмосфера құрылады және баланы тәрбиелеудің өзіндік әдісі қалыптасады. Ата-аналардың педагогикалық көзқарастары олардың өмірлік дүниетанымымен және болашаққа деген сенімдеріне, сол болашаққа жету амалдары туралы жетік білімдеріне байланысты. «Отбасы мен әлеуметтенудің байланысын анықтай отырып, бұл байланыстың екі жоспарда пайда болатындығын атап өткен жөн: бір жағынан, әлеуметтену сәтті (ең алдымен қоғам тұрғысынан) отбасылық өмір үшін қажет адамның қасиеттерін қалыптастыру ретінде, екінші жағынан, отбасылық әлеуметтену отбасы жүзеге асыратын жалпы әлеуметтенудің элементі ретінде әрекет етеді. Отбасылық әлеуметтенуді қарастырудың таңдалған қырына байланысты үдерістің мәнмәтіні және оның нәтижесі өзгереді» [5, 146.].

Отбасында баланың алғашқы жеке дағдылары қалыптасады. Мінез-құлық жағдайын басқа адамдармен қарым-қатынаста сыннан өткізіп, нормалар мен ережелердің әсерімен реттейді.

Ата-аналар балаларының денсаулығына, физикалық, психикалық, рухани және адамгершілік дамуына қамқорлық жасауға міндетті. Отбасының материалдық жағдайы, әлеуметтік орны, білімінің деңгейі, ата-анасының қызмет орны және кәсібі жастардың болашағын анықтайды. Тек қана тәрбиелік қызметті жүзеге асырмай ата-ана баланың әлеуметтенуіне де үлес қосады. Отбасының ішіндегі қарым-қатынас оның тұлғасының қалыптасуына әсер етеді және бұл әсер жас келе жасөспірім бойына жинақталып, мінез-құлқы арқылы көрініс табады.

Отбасылық тәрбие барысында жастар мінез-құлқы дағдыларын дамытады, оны бағалау критерийлері игеріледі. Жаман мен жақсының, рұқсат етілген мен тыйым салынғанның ара жігін ажыратып көрсету де ата-ананың міндеті. Отбасы бұл адамгершілік әсерін өмір бойы сезінетін жалғыз тәрбие беру институты. Ата-аналар балаларының алғашқы ақылгөй жетекшісі. Олар балаларына өздерінің білімдерін, дүниетанымын, құндылықтар жүйесін, тіпті мінез-құлқын мұра етіп жеткізеді. Отбасы бұл адамгершілік пен әлеуметтік ортаның өмірін реттеуге бағытталған заңдық нормалар мен ережелер алғаш тәжірибеден өткізілетін орта.

Л. Морганның отбасының пайда болуы туралы тұжырымдамасында адамзат өз дамуын эволюцияның ең төменгі сатысынан бастады және тәжірибенің баяу жинақталуының арқасында жабайылықтан өркениеттілікке жетті дейді. Морган адамзат дәуірін тағылық, жабайылық және өркениеттілік кезеңдеріне бөліп, бір кезеңнен екінші кезеңге өтудің басты шарты ретінде сананың жетілуін келтірді. «Ежелгі қоғамның» 3-ші бөлімінде неке мен отбасы тарихы тарқатылып, адамдар арасындағы туыстық қатынастың отбасының дамуына әкелгендігін, ал отбасының эволюциясы қоғамның нығаюының факторы болғандығын дәлелдейді.

Отбасының тарихы мен оның адам эволюциясына әсерін Маркс, Вебер, Патеро, тіпті Дюркгейм де емес, Л.Морган, Ф.Энгельс, М. Ковальский, П. Сорокин сынды ғалымдар зерттеп, әлеуметтану ғылымының дамуына маңызды үлес қосты.

Балаларға қатысты бірқатар құқықтармен қамтамасыз етілген ата-аналар алдында оларды тәрбиелеу мен материалдық қамтамасыз ету, ақыл ойы мен адамгершілігін дамытуға қатысты міндеттер қойылған дейді Питирим Сорокин. Қоғамның басқа заңдары тектес отбасы да өзгерістерге ұшыраған. Дамудың жоғары сатысы мен дағдарыс кезеңдерін өткерген отбасындағы бала мен ата-ана арасындағы қарым-қатынас қоғамның құқықтық мәдениетінің деңгейінде көрініс тауып отырған.

Жастар үшін ата-анамен жылы қарым-қатынас және ата-аналардың өзара жылы қатынасы өте маңызды. Эмоционалды байланыс арқылы отбасылық атмосфера қалыптасып, ол өз кезегінде баланың өзін-өзі дамытуына ықпал етеді. Жеке тұлғаның зияткерлік және рухани дүниесінің баюы да отбасыға тәуелді. «Бала отбасында тұрғандықтан және оған оның үлкен мүшелерінің өмір сүру салауаты әсер етеді» [6].

Бірқатар әлеуметтік зерттеулерге сәйкес, жастардың әлеуметтік демографиялық тобы үшін отбасы маңызды институт болып табылады. Отбасы жастардың мінез-құлқына және әлеуметтік тәжірибесіне, құқықтар мен заң талаптарын бойына сіңіруде үлкен әсер қалдырады.

Отбасы жастардың санасы мен мінез-құлқына күшті әсер ететін құралдардың кең және өзгергіш спектріне ие. Қазіргі қазақстандық отбасы осыдан 30 жыл бұрын басым болған отбасы тұрпатынан мүлдем өзгеше. Материалдық жетістікке жету мақсаттары, ерлер мен әйелдердің мансапқа деген ынтасы, білім алу мерзімінің ұзаруы, контрацепциялық заттардың жоғары тиімділігі және осыған байланысты тууды жоспарлау қазақстандық отбасының бүгінгі күйі. Қазіргі отбасы дамуының Қазақстандағы келесі тенденцияларын бөліп көрсетуге болады: жеке тұлғаларды әлеуметтендірудегі отбасының ролінің төмендеуі; әйелдің әлеуметтік ортадағы беделінің артуына байланысты отбасындағы ролінің өзгеруі; патриархалды отбасын санының азаюы; ата-аналардың отбасындағы тұрмысты бірлесіп жүргізуі; ата-аналардың туған-туыстармен қарым-қатынастарын азайтуына байланысты ұрпақтар арасындағы сан ғасырлық туыстық қатынастың үзілуі; азаматтық некеде туылған балалар санының өсуі; ажырасулар мен екінші неке; толық емес отбасылар; тастанды балалардың көп болуы және т.с.с.

Әлеуметтанушылардың пікірінше жоғарыда аталған себептердің ата-аналар мен балалардың арасындағы қарым-қатынасты да өзгертуде. Ендігі уақытта балаларға деген

қамқорлық міндетін ата-ана өзінің мойынынан басқа ортаға тапсыруда. Оның ішінде алғашқы орынды мектеп алады. Жылдың көп бөлігін жастар мектепте немесе жазғы демалыс орындарында өткізеді. Яғни, ата-анадан алшақ жүреді. Осыдан балалардың санасының қалыптасуы да күрделі өзгеріске ұшырайды.

Қазақстандағы отбасы индустриалды қоғамның қағидаттары мен құндылықтарына сай қайта қалыптасу кезеңін бастан кешірді. Оның басты қағидаты материалдық және моральдық жоғары дәреже. «Қазіргі уақытта еңбек бөлінісінің бұрынғы қатаң бекітілген сипаты жоқ, қазір олар көп жағдайда ерлі-зайыптылардың жеке қасиеттерін, олардың үйден тыс жүктемелерін, денсаулығының жай-күйін және т.б. жағдайларды есепке алуға негізделген» [7, 108б.].

Отбасылық саясаттың индустриаландыру теориясына сәйкес экономикалық ортадағы өзгерістер жаңа қажеттіліктерді тудырады. Ғалым Ғаббасов болашақ ұрпақты ана құрсағынан тәрбиелеу қажеттігін ғылыми тұрғыда дәлелдеген алғашқы ғалымдардың бірі. «Адам тәрбиесінің алғашқы физиологиялық кезеңдерінің арқауы болып биологиялық заңдылықтар табылады. Адам тәрбиесінің ең алғашқы физиологиялық кезеңдері болып ұрық тазалығы мен ана құрсағындағы тоғыз ай мерізімі» табылады деген [8, 120б.]. Айналадағы ортаның өзгергіштігіне төтеп бере алатын жастарды тәрбиелеу ерте кезден қолға алыну қажет. Саяси, экономикалық, әлеуметтік өзгерістер адамның моральдық ұстанымына әсер етпей, оның ел алдындағы азаматтық борышын өтеуіне кедергі болмауы тиіс.

Қазақстанның қоғамдық даму институты 2020 жылы әзірлеген «Қазақстан отбасылары» Ұлттық баяндамасында ата-аналардың «...көпшілігі уақытының көп бөлігін балалармен сенімді қарым-қатынас орнатуға емес, көп еңбектеніп, табыс табуға жұмсайды. Көбінесе ата-аналар бала тәрбиесін балабақша мен мектепке артады, ол балалардың әлеуметтенуіне және олардың эмоционалды жағдайына әсер етеді. Бұл баланың бойында оқшаулану мен жалғыздық сезімін қалыптастырып, қарым-қатынастағы қиындықтар мен болашақта психологиялық проблемалар тудыруы мүмкін», делінген [9, 101б.]. Отбасы саясатында қол жеткізген үлкен жеңістерге қарамастан қоғамда ажырасудың жоғары деңгейі, некеден тыс дүниеге бала әкелу мәселелері, бір ғана ата-ананың тәрбиесінде өсіп келе жатқан балалар, отбасындағы қорлық-зомбылық сияқты проблемалар әлі де жеткілікті. Жаһандану дәуірінде отбасы сыртқы мәдени әсерлердің ықпалына түсіп, өзіндік құндылықтардан айырылуда.

Қазақстандық жастардың 72,1%-ы отбасы құндылықтарын қалыптастырудағы негізгі әлеуметтік институттың 11,4%-ы мектеп, 5,5%-ы достары мен таныстары, 4,2%-ы университет қалыптастырады деп есептейді [9, 101б.]. Ондай пікірді ұстану - отбасының ұлттық дәстүр арқылы ұрпақтарына әсер ете алу мүмкіндігімен байланыстырылады. Қазақстандық жастардың қала жастары және ауыл жастары деп бөлінуіне қарамастан құндылықтар дүниесін қалыптастыруда отбасының үлес салмағы 72%-дан асып түскендіктен құқықтық сананың қалыптасуында жергілікті мекеннің әсері мүлдем қарастырылмайды.

Соңғы екі жылда қазақстандық отбасылар карантиннің ықпалымен қарым-қатынасын бірқатар көрсеткіштер бойынша қайта сынауда. Онлайн оқу мен дистанциялық түрде жұмыс істеу бір отбасы үшелерін бір шаңырақтың арасына жинау мүмкіндігін туғызды. Мұндай мәжбүрлі эксперименттің жағымды және жағымсыз әсерлері бар.

Жағымды	Жағымсыз
<ul style="list-style-type: none"> – отбасы құндылықтары мәнінің артуы; – отбасымен өткізілетін уақыттың көбеюі; – отбасылық демалысты бірге өткізу мүмкіндігі; 	<ul style="list-style-type: none"> – табысты жоғалту; – отбасылардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының нашарлауы; – өмір сүру сапасының төмендеуі; – ақпараттық фейктердің, қауесеттердің, қоғамдық санадағы ашушаңдықтың күшті әсері; – тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларының көбеюі;

<ul style="list-style-type: none"> – денсаулық пен оның алдын-алу мәселелеріне көбірек көңіл бөлу; – жаңа компьютерлік технологиялар мен ақпараттық ресурстарды игеру; – отбасылық-туыскандық қарымқатынасты нығайту; – өзін-өзі тәрбиелеу және ойлауды өзгерту мүмкіндігі және т.б. 	<ul style="list-style-type: none"> – отбасылық жанжалдардың өсуі; – әкелер беделінің төмендеуі; – әйелдердің өз жұмысын үйлестіруден, балаларды онлайн режимде оқытудан және үй шаруасынан шаршауы; – туыскандармен және достарымен қарым-қатынастың болмауы; – ауру санының өсуі мен соның салдарынан адамдардың өлуі және т.б.
--	--

Карантин шараларының отбасы қатынастарын нығайтуға әсер ететін факторлар («Қазақстандық отбасылар - 2020» ұлттық баяндамасы, 12бет)

19 миллион адам межесін жақында өткен Қазақстан Республикасында жастардың саны 3 765 383-ке (ауыл жастары – 1640.3, қала жастары 2125.1, ерлер – 1 919 076, әйелдер – 1 846 307) жетті. 18 бен 24 жас аралығындағы қазақстандықтардан құралған (халықтың 20,2%-ы) бұл әлеуметтік топ елдің жарқын болашағының себепкерлері. Ол болашақтың келуі үшін отбасылық саясатты түзету қажет. Ең алдымен отбасылық өмірдің әртүрлі аспектілерін зерттеп, отбасының әл-ауқатын бағалау қажет. Отбасылық әл-ауқатқа әр-түрлі көзқарастарға сай жеке тұрғын үй, жоғары табыс, туыстар амандығы, үйлесімді жар, балалар саны, және т.б. факторлар жатады. Ата-ананың бар болуы бұл тізімде ерекше орынға ие. Себебі, үш ұрпақтың бір шаңырақ астында тұруы, өмірлік тәжірибенің берілуін, материалдық және рухани құндылықтардың мұра ретінде қалуын, отбасы болудың тек махаббатпен ғана емес жауапкершілікпен байланыстылығын түсіну мүмкіндігін туғызады.

Көрсеткіштер	2020 жыл
Ерлер	1 919 076
Әйелдер	1 846 307
Барлығы	3 765 383
Ауыл жастары	1640,3
Қала жастары	2 125 065 (56,4%)
Барлығы	3 765 383 (43,6%)

Қазақстандық жастардың бейнесі

Жастар арасындағы неке бойынша статистикаға келетін болсақ, 18 жасқа дейін некеге тұрғандар саны 2020 жылы 70 неке, 18 бен 19 жас аралығында 2184 неке, 20-24 жас аралығында 39824, ал 25 бен 28 жас арасында 42446 некелескен жұп тіркелеген [10, 11б.]

Қорытынды.

Қорытындылай келе, құқықтық әлеуметтендіру үдерісі кезінде жастардың құқықтық білімнің қажетті деңгейі мен отбасы әлеуметтік институтында санасына берік сіңірген заң туралы көзқарастары негізінде құқықтық құзіреттілікке қол жеткізетіндігін айта кету керек. Құқықтық тәрбие – жастарды құқықтық әлеуметтендіру үдерісінің құрамдас бөлігі екендігіне көз жеткіздік. Оны жүзеге асыратын негізгі әлеуметтік институттар – білім мекемелері мен отбасы. Жастардық құқықтық құзыреттілігі оның құқықтық білімі мен әлеуметтік ортадан алған қажетті білімінің сапасына байланысты. Әрине отбасы мен білім беру мекемелерінен басқа да құқықтық әлеуметтендіру институттары бар. Олардың ішінде бұқаралық ақпарат құралдарының (БАҚ) орны ерекше. Жастардық құқықтық құзіреттілігі олардың болашағына, мінез-құлықтарының дұрыс бағытта дамуына, қызмет сатысында жоғарылауына ықпал етеді. Ондай жастар үнемі дамып, өзгеруге дайын. Өздерінің дәрежесіне ерекше назар аударып, жаңа

біліп алып, кәсіби құрылымда ұтқыр келеді. Дегенмен, құқықтық құзіреттіліктің жоғары деңгейі заңды мінез-құллықтың кепілі бола алмайды. Сондықтан, білім беру мекемелерінің беретін құқықтық білімдерімен қатар, отбасында ғана тәрбиеленетін отансүйгіштік пен азаматтық борыш құндылықтары жоғары маңызға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мағауова А.С. Социализация молодежи и современные молодежные субкультуры: Учебное пособие.- Алматы: Казак университеті, 2018.- 160 с.
2. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі.
3. Алимбекова Г., Шабденова А., Ткаченко Н., Ценностные ориентиры казахстанской семьи. Понимание супружества. – Алматы, 2019. – 76 с.
4. Эриксон Э. Детство и общество //Практическая психология - Санкт-Петербург: Питер-Трейд, 2018. – 448с.
5. Кабакова М.П. Психологические особенности казахской семьи: монография / М.П. Кабакова. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 288 с.
6. Жаназарова З.Ж. Отбасы социологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 239 б.
7. Калыш А.Б. Семья и брак в современном Казахстане: Монография. – Алматы: Арыс, 2013. – 472с.
8. Ғаббасов С. Ұрпақ тәрбиесінің жаңа ілімі: Оқу құралы. – Алматы: Алматы кітап, 2012. – 232 бет.
9. «Қазақстандық отбасылар - 2020» ұлттық баяндамасы/ Д.Н.Есин, Ә.С.Кайдарова, Ж.С.Батталова, А.К.Ракишева, А.И.Досмухамбетова, Г.М.Мұхамбетқалиева, А.М.Әшімова, А.Б.Иманқұл, З.Т.Алинова, Б.К.Ермекбаева, Ж.А.Маратов, Д.К.Арапов, Ж.К.Каримова, А.Н.Родионов, А.Ж.Баграмова, О.В. Николаева, А.Б.Турекулов – Нұр-Сұлтан: 2020. – 390 б.
10. Қазақстан жастары жылнамалығы / Статистикалық жинақ / Қазақ және орыс тілдерінде / 127 бет. - <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> 30.08.2021ж

References

1. Magauova A.S. Socializaciya molodezhi i sovremennye molodezhnye subkultury: uchebnoe posobie.- Almaty: Qazaq universiteti, 2018.- 160 s.
2. Neke (erli-zajyptylyq) zhane otbasy turaly Qazaqstan Respublikasynyn 2011 zhylgy 26 zheltoqsandagy № 518-IV Kodeksi.
3. Alimbekova G., Shabdenova A., Tkachenko N., Cennostnye orientiry kazahstanskoj semi. Ponimanie supruzhestva. – Almaty, 2019. – 76 s.
4. Erikson E. Detstvo i obshchestvo //Prakticheskaya psihologiya, Sankt-Peterburg: Piter-Trejd, 2018. – 448s.
5. Kabakova M.P. Psihologicheskie osobennosti kazahskoj semi: monografiya / M.P.Kabakova. – Almaty: Qazaq universiteti, 2018. – 288 с.
6. Zhanazarova Z.Zh. Otbasy sociologiyasy. – Almaty: Qazaq universiteti, 2010. – 239 b.
7. Kalysh A.B. Semya i brak v sovremennom Kazakhstane: Monografiya. – Almaty: Arys, 2013. – 472 s.
8. Gabbasov S. Urpaq tarbiesinin zhana ilimi. Oqu quraly. – Almaty: Almatykitap, 2012. – 232 bet.
9. «Qazaqstandyq otbasylar - 2020» ulttyq bayandamasy/ D.N.Esin, A.S.Kajdarova, Zh.S.Battalova, A.K.Rakisheva, A.I.Dosmuhambetova, G.M.Muhambetqalieva, A.M.Ashimova, A.B.Imanqul, Z.T.Alinova, B.K.Ermekbaeva, Zh.A.Marатов, D.K.Arapov, Zh.K.Karimova, A.N.Rodionov, A.Zh.Bagramova, O.V. Nikolaeva, A.B.Turekulov – Nur-Sultan q.: 2020. – 390 b.
10. Qazaqstan zhastary zhylnamalygy / Statistikalyyq zhinaq / qazaq zhane orys tilderinde / 127 bet. - <https://stat.gov.kz/edition/publication/collection> 30.08.2021zh

А.Қ. Бисенбаев¹ *, Д.К. Мамытканов¹

¹ Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан.

ӘКЕЛІК ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫМЕН ЖҮРГІЗІЛЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ КӨРНІСІ

Аңдатпа

Мақалада жалғызбасты әкелермен жүргізілетін әлеуметтік жұмыстың тәжірибесіне сүйене отырып, клиенттің проблемаларын тиімді шешу үшін оның тұрғылықты жері мен әлеуметтенуінің әлеуметтік-мәдени жағдайларын білу қажеттілігі көрсетілген. Әкелік толық емес отбасын дәстүрлі мәдениет деп аталатын патриархаттық, гендерлік стереотиптермен, абсолюттендірумен және әкелік және аналық рөлдердің қатаң дифференциациясымен жүзеге асқан адамдар (әкелер) үшін нақты өмірлік сынақ болатындығы дәлелденді. Автор мұндай жалғызбасты әкені қайта әлеуметтендірместен, оның әке болуымен қатар толық емес отбасынның альтернативті эгалитарлық моделін қабылдауы негізінде оның санасын психикалық және психологиялық қайта құрусыз, екінші жартысын жоғалтумен байланысты әлеуметтік қызметкерге жаңа шындыққа бейімделуіне оған көмектесу қиын болады деп санайды. Отбасында туындайтын мәселелерді өз бетінше шешу үшін өзінің ішкі күштері мен ресурстарын белсендіруі қажет. Мақалада партиялық және заманауи отбасылық модельдердің айрықша сипаттамаларын талдауға, қазіргі Қазақстандағы гендерлік рөлдерге және әкелік толық емес отбасына қатысты дәстүрлі және тендік қатынастардың күресіне ерекше назар аударылған.

Түйінді сөздер: әкелік толық емес отбасы, гендерлік стереотиптер, әке болудың мәдени үлгілері, патриархалдық модель, эгалитарлық модель, әлеуметтік жұмыс.

Бисенбаев А.К.¹ *, Мамытканов Д.К.¹

¹ Казахский национальный университет им.аль-Фараби
г.Алматы, Казахстан

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ КАРТИНА СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С НЕПОЛНЫМИ ОТЦОВСКИМИ СЕМЬЯМИ

Аннотация

В статье на примере социальной работы с отцами-одиночками показывается необходимость знания социокультурного контекста проживания и социализации клиента для эффективного решения его проблем. Доказывается, что отцовское монородительство становится настоящим жизненным испытанием для тех мужчин (отцов), социализация которых проходила в рамках так называемой традиционной культуры, с патриархальными гендерными стереотипами, с абсолютизацией и жесткой дифференциацией отцовских и материнских ролей. Авторы считают, что без ре-социализации такого отца-одиночки, без ментально-психологической перенастройки его сознания на базе принятия им альтернативной эгалитаристской модели родительства и отцовства, социальному работнику будет трудно помочь ему адаптироваться к новой для него реальности, связанной с потерей своей второй половины, активизировать его внутренние силы и ресурсы для самостоятельного решения возникающих в семье проблем. Особое внимание в статье уделяется анализу отличительных характеристик патриархатной и современной моделей семьи, борьбе традиционных и

эгалитарных установок в отношении гендерных ролей и отцовского родительства в современном Казахстане

Ключевые слова: отцовское монородительство, гендерные стереотипы, культурные паттерны отцовства, патриархатная модель, эгалитарная модель, социальная работа

A. Bissenbayev¹, D. Mamytkanov¹*

*¹Al-Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan,*

SOCIO-CULTURAL PICTURE OF SOCIAL WORK WITH A PATERNAL SINGLE-PARENT FAMILY

Abstract

In the context of social work with lone fathers, the article demonstrates the need for knowledge of the socio-cultural condition of living and socialization of the client in order to effectively solve his problems. It is proved that paternal mono parenthood becomes a real life test for those men (fathers), whose socialization happened within the framework of the so-called traditional culture, with patriarchal gender stereotypes, with absolutization and rigid differentiation of paternal and maternal roles. The authors believe that without re-socialization of such a lone father, without the mental-psychological change-over of his consciousness on the basis of the acceptance of the alternative egalitarian model of parenting and fatherhood, it will be difficult for a social worker to help him to adapt to the new reality associated with the loss of his life partner, to intensify his inner strength and resources to solve the family problems independently. The special attention is paid to the analysis of the distinctive characteristics of the patriarchate and modern family models, the struggle of traditional and egalitarian attitudes towards gender roles and paternal parenting in modern Kazakhstan.

Keywords: paternal mono parenthood, gender stereotypes, cultural patterns of fatherhood, patriarchal model, egalitarian model, social work.

Кіріспе

Әдетте, ата-анасының біреуінің болмауы балалар кәметке толғанға дейін, кейде одан да ұзақ уақытқа созылатын, отбасымен бірге жүретін мәселелердің қайнар көзіне айналады. Бүгінде толық емес ана отбасыларының мәселелері отандық қоғамтанушылар мен қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының еңбектерінде кең орын алды. Оның үстіне ана мен баланы қорғау Қазақстан Республикасының стратегиялық құжаттарында қазақстандық қоғамда тұрақты әлеуметтік құрылым құрудың ажырамас бөлігі ретінде анықталған: «Біздің елде көптеген толық емес отбасылар бар. Мемлекет баланы жалғыз тәрбиелеп отырған аналарға көмектесуі керек. Біз әйелдерді жұмыспен қамтудың икемді түрлерімен қамтамасыз етуіміз керек, үйде жұмыс істеу үшін жағдай жасауымыз керек» [1].

Толық емес әкелік отбасыларында жағдай басқаша. Бүгінгі күні мемлекет қиындықпен олардың өмір сүру фактілерін байқамауға тырысады, олардың проблемалары туралы айтпағандай әсер қалдырады. Бұған елде жалғыз әкелердің отбасыларына қандай-да бір әлеуметтік қолдаудың болмауы дәлел бола алады, нәтижесінде жалғызбасты әкелер өз проблемаларымен жиі жалғыз қалады. Отандық зерттеулерде жалғыз әке мәселесі өте әлсіз ұсынуылады және осы тақырыптағы эмпирикалық жобалардың мүлдем жоқтығы қынжылтады. Нәтижесінде, бүгінгі күні біздің қоғамда нақты проблемалар мен толық емес әкелік отбасыларының қажеттіліктерінің құрылымы туралы білім жетіспейді.

Жалғыз басты әкелердің қоғамдағы әлеуметтік-құқықтық жағдайына қатысты мәселе бұдан да жақсы емес. Жалғызбасты әкелер әлі күнге дейін «жалғыз әке» мәртебесіне ие емес.

Әдістеме.

Көршілес Ресейдегі жалғызбасты әкелер мәртебесімен ұқсас жағдайды сипаттай отырып, «Парадоксалды жағдай: босанған және некесіз бала тәрбиелеп отырған әйел – жалғызбасты ана, бірақ «жалғызбасты әке» термині тіпті заңды түрде кездеспейді, дегенмен өмірде ер адамның балаларды жалғыз өзі тәрбиелеп отырғаны туралы мысалдар көп... Мұндай әкелердің мәртебесі анықталмағандықтан, мемлекет тарапынан ешқандай көмек жоқ. Алайда мұндай еркектерде әйелдерге қарағанда проблемалар көп» – деп жазады әйгілі орыс әлеуметтанушысы И.С. Кон., [2,385б.] Сонымен қатар, «Адамдар әр түрлі фактілерді емес, әдістемелік принциптерді талқылауды жөн көреді. Жалпы айтқанда, мен осы пафоспен бөлісемін, идеяларды талқылау фактілерден гөрі қызықты, бірақ эмпирикалық зерттеулерді ескермей, субъективті пікірлерден ғылыми теориялар мен гипотезаларды ажырату мүмкін емес»- деп тұжырым жасайды И.С. Кон өз еңбегінде. [2, 386б.]

Көптеген отбасы мәселелері туралы зерттеулердің әдіснамалық негізін әлеуметтік институттар және әлеуметтік тәртіптің пайда болуы мен мәні туралы классикалық теориялары құрады (М. Вебер, Э. Дюркгейм, Г. Зиммель, П.Бергер, Т. Лукманн және т.б.), Т. Парсонстың құрылымдық-функционалдық тәсілі саралауды түсіндіре отырып, отбасындағы гендерлік рөлдер, сонымен қатар қоғамның әлеуметтік институты ретіндегі отбасының социологиялық, мәдени, тарихи, философиялық және психологиялық зерттеулерінде көрініс тапқан. И.Кант пен Гегель әлеуметтік қатынастарды отбасылық қатынастардан зерттеп, талдаған. Ч. Кули америкалық әлеуметтанушысы отбасы ерекше әлеуметтік топ ретінде адамды тұлғалық дамытатын, дүниетанымына әсер ететін қызметін көрсеткен. М. Уэст пен М. Коннер әкеліктің рөлі тәуелді болатын элементтер қатарын айқындап, отбасында маңызды қызметтерді нақтылайды. Ресей зерттеушілері Харчев А.Г., Антонов А.И., Медков В.М., отбасы және отбасылық қатынастарда қызметтердің қайсыбірін болмасын маңызды деп есептейді. Әкеліктің әлеуметтік -мәдени феномен ретінде теориялық мәселелері И. Конның еңбектерінде зерттелген.

Зерттеудің эмпирикалық базасын мыналар құрайды:

1. Социологические исследование по теме «Семья как основа стабильного развития общества и важнейший транслятор культурных ценностей в зеркале общественного» Отцы и дети: проблемы и перспективы.- Алматы, 2010.-С. 100-175. Эмпирикалық мәліметтерге сүйене отырып, әлеуметтік мәдени және психологиялық феномен ретінде әкелек мәселеге тікелей қатысы бар отбасы мен отбасылық тәрбиенің әлеуметтанулық мәселелерін зерттеудің жекелеген аспектілері анықталды.

2. Исследование проблем духовно-нравственного воспитания и ценностных ориентации студенческой молодежи// Абдирайымова Г.С., Веревкин А.В., Кенжакимова Г.А. Социологический ежегодник.- Алматы, 2011.-С.5-34. Зерттеу негізінде Қазақстандық жастардың құндыдықты бағдарларының қалыптасуы мен отбасылық тәрбиелеу мәселелері сұрақтары бойынша әлеуметтанулық сұраулардың нәтижелері алынды.

3. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасында отбасылық саясат саласындағы жетістіктер мен өзекті мәселелері. Отбасы құрылымына қатысты статистикалық мәліметтер алынды.

Нәтижелерді талдау.

2009 жылы өткен соңғы жалпы халық санағының қорытындылары бойынша, Қазақстанда 68256 толық емес әке отбасылары өмір сүрген (оның ішінде: қалада - 43 090, ауылда - 25 166), яғни 6, 7% 1999 жылғы санаққа қарағанда көп болды. Кәмелетке толмаған балалары бар әке отбасыларының үлесі жалпы республика бойынша толық емес отбасылар санының 13,1% құрады [3].

Әкелік отбасылардың өсу динамикасына қарамастан, әке болудың маңыздылығы және толық емес әке отбасыларын қолдау қажеттілігі туралы мәселе Қазақстанда әлі күнге дейін ресми мойындала қойған жоқ. Қазақстанның экс-президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 2016 жылғы 6 желтоқсандағы жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы отбасылық-

гендерлік саясаттың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында келесі статистикалық мәліметтер келтірілген: толық емес отбасыларда 1 миллион қазақстандық бала тәрбиеленуде, оның 700 000 баласы бірге тұратын аналар, ал 300000 жалғызбасты әкелер тәрбиелеп отыр [4].

Біз тұжырымдаманың жанама түрде болса да, билік органдарының әкелік отбасыларға қатысты кемсітушілік фактісін мойындағаны туралы куәландыратын келесі абзацқа ерекше назар аударғымыз келеді: «Жалғыз баланы тәрбиелеп отырған ер адамдар, осы уақытқа дейін әйелдердің осындай жағдайларға тап болған құқықтарына ие емес» [4]. Өкінішке орай, тұжырымдамада әкелік отбасылардың осы дискриминациялық ұстанымын жоюдың жолдары мен мерзімдері туралы бірде-бір сөз айтылмаған. Оның орнына Тұжырымдаманы әзірлеушілер қазақстандық қоғамда бар кейбір «ерлер мен әйелдердің әлеуметтік рөлдеріне қатысты тұрақты стереотиптердің» әсерін көрсетумен қанағаттанды. «Тұрақты стереотиптер» бойынша, біз, бәлкім, өз отандастарымыздың консервативті бұқаралық санасын түсінеміз, бұл аналарының қатысуынсыз балаларды тәрбиелеп отырған еркектердің ата-ана құзыреттілігін тануға асықпайды. Біз осының негізінде Қазақстанда бүгінгі күні толық емес отбасындағы ата-ана рөлін тек әйел ғана жеңе алады деген қорытындыға келуіміз керек пе?

Кейбір қазақстандық жалғыз басты әкелер балаларын жалғыз тәрбиелеуге деген құштарлығы мен қабілеті бар және осы құқық үшін барлық деңгейлерде – күнделікті өмірден бастап нормативтік-құқықтық деңгейге дейін күресетін бұл тұжырымға қарсы тұруға тырысады. Алайда олардың бұл жолдағы жетістігі қарапайым болып шығады. Қазақтың жалғызбасты әкелерінің өздері қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарына берген бірнеше сұхбаттарында оларды «дискурстан шеттету» туралы емес, олардың ойынша әйелдердің құқықтық мәртебесі тең емес екендігі алаңдатты. Олар ажырасу кезінде соттарда еркек әкелерге қатысты үнсіз дискриминация туралы, судьялар балаларды автоматты түрде аналарға беретіні туралы айтады; жалғызбасты әкелер үшін бөлек жеңілдіктердің болмауы; жұмыс берушілердің жалғыз қалатын әкелерге «өзгермелі» жұмыс кестесін ұсынғысы келмейтіндігі туралы [5].

Біздің қоғамда әкелік толық емес отбасы жиі кездеседі. Мұндай мысалдар, статистика көрсеткендей, жалғызбасты аналардың отбасыларынан бірнеше есе аз. Алайда, елдегі жалғызбасты әкелер санының аздығына, олардың проблемаларының отандық бұқаралық ақпарат құралдарында өте әлсіз көрсетілуіне, оларды әлеуметтік қолдаудың мемлекеттік бағдарламасының болмауына, толық емес әке отбасыларының болуының және өсуінің өзі даусыз факт болып қала береді, ол пайда болған кезде мемлекет ерте ме, кеш пе есептеуге мәжбүр болады.

Толық емес әкелік отбасыларға олардың қажеттіліктері мен туындаған мәселелерінің күрделілігіне байланысты бүгінгі күні, ең алдымен, оларды әлеуметтік жұмыстың толыққанды клиенті ретінде билік мойындауы қажет екенін атап өткен жөн. Ақыр соңында, әлеуметтік жұмыс дегеніміз не? Бұл өздеріне қиын өмірлік жағдайға тап болған адамға, отбасына немесе адамдар тобына көмектесуге бағытталған әлеуметтік қызметтердің бір түрі. Қазақстандағы жалғызбасты әкелердің көпшілігі тұрғылықты жері мен әлеуметтенуінің әлеуметтік-мәдени контекстімен анықталатын, белгілі бір гендерлік қатынастар мен мінез-құлық үлгілеріне байланысты туындаған қиын өмірлік жағдайға сәтті бейімделе алмайды және отбасында туындайтын мәселелерді дербес шеше алмайды. Олар шынымен де әлеуметтік жұмыс маманының көмегіне, консультацияларға және әлеуметтік қызметтердің оңалтуына мұқтаж.

Қоғамдағы гендерлік стереотиптер мен әке болудың мәдени заңдылықтары жалғызбасты әкелердің екінші жартысынан айырылуына байланысты түбегейлі өзгерген өмір сүру жағдайларына бейімделуіне, үй шаруашылығымен және ата-ана мен бала қарым-қатынасына байланысты отбасыларының нақты мәселелерін шешуге қалай ықпал етеді?

Айта кету керек, Қазақстандағы қазіргі жалғызбасты әкелердің көпшілігі баалаларын жалғыз тәрбиелеуге мәжбүр: ол- не жұбайының қайтыс болуы салдарынан, немесе аналар ата-ана құқығынан айырылғандықтан немесе жақсы өмір іздеу үшін отбасынан жай «қашып кеткен» болуы мүмкін. Жағдайлар оларды жалғызбасты әке болуға мәжбүр етпес бұрын да

олар бір кездері балаларын жалғыз тәрбиелей алатынын мойындай алмаған болатын. Демек, олар моральдық тұрғыдан да, психологиялық тұрғыдан да жалғызбастылыққа дайын емес еді.

Толық емес отбасылармен жұмыс жасайтын маман, ең алдымен, осындай жалғызбасты әкенің қайта әлеуметтенуіне, оның ата-ана болумен қатар, әкелікке балама эгалитарлық моделін қабылдауы негізінде оның санасын ментальді-психологиялық тұрғыда қайта құруға қол жеткізуі керек.

Ер адамның әке ретінде жеке тұлға болып қалыптасу процесі ер әлеуметтенуінің мәдени ерекшеліктері ретінде ішкі байланыста болатыны сөзсіз. «Зерттеушілердің барлығы дерлік келіседі: әкелік мотивация және әкелік мәні мен міндеттерін анықтау жеке қасиеттерден гөрі субмәдени және мәдени факторларға тәуелді», – деп жазады И.С. Кон [2, 403б.].

Адамның қандай болу керек екендігімен байланысты негізгі көзқарастарды, сенімдер мен мінез-құлықтарды жылдар бойы жеке тұлғаның әлеуметтенуінің негізгі институттары қалыптастырады, мысалы: отбасы, мектеп, университет, армия, мемлекет, бұқаралық ақпарат құралдары, еңбек ұжымы және т.б. әкелер, ер адамдар өз міндеттемелерін қалай орындау керек деген үмітпен қарайды.

Қазақстандағы әке болу феноменіне ата-ананың дәстүрлі және заманауи екі негізгі моделінің қатар өмір сүруі мен күресі тұрғысынан қарау керек. Бұл модельдер өз кезегінде дәстүрлі (патриархалдық) және қазіргі заманғы (эгалитарлық) отбасылық модельдерден алынған. Олардың әрқайсысы отбасы мүшелерінің өзара әрекеттесу ерекшеліктері мен отбасылық рөлдер шеңберінде орындалатын функцияларға белгілі бір талаптар қояды.

Отбасының дәстүрлі (патриархалдық) моделі деп біз тарихи қалыптасқан, этникалық және діни, рухани-мәдени құндылықтарға негізделген, отбасылық рөлдерді нақты гендерлік дифференциалды бөлумен қатар, дәстүрлерді, отбасылық қатынастардың нормалары мен ережелерін қатаң сақтай отырып, толыққанды, әдетте үлкен немесе кем дегенде екі балалы отбасын түсінеміз. ... Дәстүрлі модельде отбасының тұрақтылығы мен сенімділігі, ер адамның жанұясына тірегі мен басшысы болуына байланысты. Ол үшін ең бастысы - еңбек нарығына белсенді қатысу және отбасының асыраушысы болу. Үй шаруасындағы әйелдің басты міндеті – үйде болу және басқа отбасы мүшелеріне қарау.

Отбасының эгалитарлық (демократиялық, серіктес) моделінде барлық бағытта ерлі-зайыптылардың теңдікке ұмтылуы байқалады: мейлі ол екі серіктес үшін де үйден тыс жерде ақы төленетін жұмыстың болуы, яғни белгілі бір қаржылық тәуелсіздік; отбасындағы билік, ата-аналық және тұрмыстық міндеттерді әділ және симметриялы бөлу; балалар мен олардың мүдделерінің қажеттіліктері мен фокусын ескере отырып серіктестік, демократиялық қатынастар орнатуға деген ұмтылыс. Ата-аналардың заманауи эгалитарлық моделі дәстүрлі модельдегідей әкелік және аналық рөлдердің қатаң гендерлік асимметриясын білдірмейді. Ата-аналық рөлдердің мазмұны контекстік болып табылады; ол, ата-аналар арасындағы балаларды күту тәжірибесін бөлу сияқты, олардың арасындағы келіссөздердің тақырыбы болып табылады. Әдетте, мұндай отбасылық модель Қазақстандағы тұрғындары этникалық тұрғыдан араласқан, ірі өндірістік қалалардың тұрғындарына тән.

Қазақстандағы осы екі отбасылық модельдердің қазіргі жағдайын, дәстүрлі және эгалитарлық қатынастар арасындағы күресті, «Қазақстандық отбасылар – 2019» жобасы аясында 2019 жылдың шілде-тамыз айларында республиканың барлық аймақтарында жүргізілген кешенді социологиялық зерттеу нәтижелері бойынша бағалауға болады [6]. Сұрау сауалнамасында Қазақстандағы отбасы институтының жағдайына байланысты әртүрлі тақырыптар бойынша 100-ден астам сұрақтар қамтылды. Сауалнамаға әртүрлі топтағы қалалық (62,5%) және ауылдық (37,5%) тұрғындар қатысты, этникалық құрамы (73% -дан астамы – титулды ұлт өкілдері); респонденттердің 77,6% -ы әйелдер, 22,4% -ы ер адамдар.

Осы зерттеу авторларының пікірінше, қазақстандық отбасыларда баяу болса да, рас күйеуі мен әйелінің, әке мен шешенің функционалды рөлдеріне қатысты дәстүрлі стереотиптердің өзгеруі мен бұзылуы байқалады. Болып жатқан өзгерістердің жанама дәлелі ретінде авторлар Қазақстандағы ажырасудың өсу қарқынын келтіреді. Мысалы, 2018 жылы барлығы Қазақстан

Республикасының аумағында 137 797 неке тіркелді, оның ішінде қалалық жерлерде – 95 964 неке, ауылдық жерлерде – 41 833 неке. Үйлену коэффициенті 7,54 құрады. Ажырасулар (бұзылған отбасылар) саны 2018 жылы 54 797 құрады, оның ішінде: қалада – 41 122, ауылда – 13 675. Ажырасудың жалпы коэффициенті 3,0 құрады. Қалада ажырасу саны 42,9% -ды құрады, ал ауылдық жерлерде – 32,7% [6]. Бір қызығы, көп жағдайда әйелдер ажырасудың бастамашысы болды.

Әлеуметтік зерттеу авторларының өздері Қазақстан үшін бұл таңғажайып көрсеткіштер туралы былай түсіндіреді: «Осылайша, ажырасулар санының өсуін қазіргі отбасы институтының дағдарысы туралы обсессивті тезистің растауы ретінде бағалауға болады. оң таңдау, жеке таңдау еркіндігінің жоғарылауының дәлелі ретінде және әйелдің өзін-өзі анықтауына және оның жеке өзін-өзі жүзеге асыруына кедергі келтіретін патриарлық типтегі отбасылық құрылымдарға төзуден бас тартудың дәлелі» [6]. Содан кейін қорытынды шығрады: «Некенің өзгеруі ажырасуды қалыпты құбылыс жасайды және оның атрибуты етеді. Ажырасу патриархалдық қатынастардың ыдырау үрдісімен және эгалитаризмнің дамуымен байланысты. «Үй күтуші әйел, ал ер адам үйдің асыраушы, отбасының үлгісі болудан қалады» [6].

«Қазақстанда отбасы саласында болып жатқан өзгерістердің тағы бір жанама дәлелі ретінде отағасы мәселесіне қатысты деректер келтірілген. Мұнда әлеуметтанушылар ер адамның отбасы басшысы ретіндегі патриархаттық түсінігінен (57,3%), жаңа мағынаға – «ерлі-зайыптылардың теңдігі болу керек» (41,4%), «маңызды емес» (7,0%) мәндеріне ауысқанын жазады [6].

Аса арандатушылық (дәстүрлі отбасылық құндылықтарды қолдаушылар тұрғысынан) сұрақтарға жауап тарату географиясы қызықтырақ көрінеді. Некесіз тууға шешім қабылдаған әйелдерді, сондай-ақ азаматтық некені қолдайтындар көбіне Қазақстанның орталық, шығыс және солтүстік аймақтарында тұрады екен. Ал Қазақстанның оңтүстік облыстарында некесіз туған әйелдерге, некеге дейін бірге тұруға ерекше жағымсыз көзқараспен қарайды.

Көптеген салыстырмалы зерттеулер дәстүрлі мәдениеттер арасындағы әке феноменін бейнелеуде үлкен ұқсастықты көрсетеді. Исламның күшті әсерімен қалыптасқан қазақтардың дәстүрлі мәдениеті де осы құбылысты ұсынуда ерекшелік танытпайды. «Посткеңестік Қазақстандағы ислам дінінің қайта өрлеуінің әлеуметтік салдарын патриархаттық отбасылық нормалар мен гендерлік стереотиптерді қатаңдату мен абсолюттендіру жолында табандылықпен кетіп бара жатқан дәстүрлі қазақ отбасының мысалында байқауға болады. Бүгінде сенуші мұсылман қазақтардың көпшілігі отбасылық қатынастарды Құран мен Сүннеттің заңды ережелеріне сүйене отырып құруға тырысады, олар некеге тұру, рөлдерді жыныстық бөлу және отбасылық білім беру салаларына қатысты. Бұл жалпы мұсылман отбасы мен мәдениетінің басты ерекшелігі, әлеуметтік және әлеуметтік-психологиялық функцияларға сәйкес жыныстардың күрт бөлінуі», - деп атап өтті белгілі орыс шығыстанушысы М.Ю. Рощин. Жыныстардың мінез-құлқындағы айырмашылықтың айқын болғаны соншалық, әр түрлі жыныстағы екі параллель әлемнің болуы туралы айту заңды құбылыс [7].

Дәстүрлі әке – бұл бедел, күш, отбасылық белсенділіктің көрінісі. Дәстүрлі отбасы шеңберіндегі оның негізгі функциялары материалдық қолдау, билік өкілеттіктерін жүзеге асыру және жұбайы мен балаларын қорғау болып табылады. Тәрбиенің жанама сипаты (әке-ана-балалар) әкенің отряды болуын, баламен тығыз қарым-қатынастың және эмоционалды жақындықтың болмауын болжайды, өйткені тәрбие үшін басты жауапкершілікті анасы көтереді.

Жалғыз әкелер, теория жүзінде, бір адам бойында әкелік және аналық рөлдерді ойнай алатын қасиеті бар адамдар. Шынайы өмірде, бәлкім, барлық жалғызбасты ер адамдар, белгілі бір дәрежеде, осы рөлдерді біріктіруге тырысуда белгілі бір қиындықтарға тап болатын шығар. Алайда екі рөлді мәжбүрлі түрде біріктіру дәстүрлі патриархалдық гендерлік мәдениет аясында тәрбиеленген жалғызбасты әкелер үшін өте қиын. Егер жағдайлар олардың репертуарында жоқ немесе ерлердің тыйым салған әйелдік мінез-құлық үлгілерін көрсетуін талап етсе, мұндай жалғызбасты әкелер көбінесе ерлердің жыныстық-рөлдік стрессіне

ұшырайды. Қарапайым жауапкершіліктің қамытын киіп, өзінің әлеуметтік ортасынан мардымды көмек алмаған немесе моральдық-психологиялық қолдау таппаған мұндай жалғызбасты ер адам өзінің отбасының тағдыры үшін апатты зардаптарға толы терең депрессияға түсуі мүмкін. Бұл – шын мәнінде, жалғызбасты әке кездесетін және әлеуметтік қызметкердің мамандандырылған көмегінсіз ең бір ауыртпашылық тудыратын қиыншылық, әлеуметтік-психологиялық сипат. Кенеттен жалаңаштанған шындықтың драмасын қазақтың халық даналығы жақсы жеткізеді: әкесіз бала жартылай жетім, анасыз – нағыз жетім деп. Жалғызбасты әке бұл жағдайда ата-аналық функцияларды, оның ішінде аналық функцияларды: баланың дамуына қамқор болу және эмоционалды қолдау көрсету, оған қамқорлық жасау, тәрбиелеу және әлеуметтендіру, сондай-ақ әкенің асыраушысы, тәлімгері, бедел ретінде дәстүрлі функцияларын орындауы қажет.

Қорытынды.

Жоғарыда біз дәстүрлі патриархалдық мәдениет шеңберінде тәрбиеленген жалғызбасты әкелер үшін ата-ана рөлдерін амалсыз біріктіргенде болатын қиындықтар мен психологиялық салдарды атап өттік. Бастапқыда, тіпті толық отбасымен бірге баламалы эгалитарлық, серіктестік (ерлі-зайыптылардың теңдігі мен өзара алмастырушылығы болатын жерде, соның ішінде балаларды тәрбиелеу кезінде) ата-ана мен әке болу модельдерін қолданған рөлдерді біріктіру проблемасын жалғызбасты әкелер өз бетінше шеше ала ма? Егер әкесі басынан бастап, балалары анасымен бірге өмір сүріп жатқан кезде, қамқор ата-ана, тәрбиеші және көмекші рөлін алса, онда ол тұрмыстық және бала күтіміне қатысты мәселелерде ерекше қиындықтарға тап болмайды. Осылайша, патриархалдық гендерлік стереотиптер мен әкелік заңдылықтары бар жалғызбасты әке ерекше назар мен құрметті қажет ететін әлеуметтік жұмыстың артықшылықты клиенті болып табылады. Отбасы саясатының маманы ата-ана мен әке болудың альтернативті үлгілерін енгізу негізінде клиенттің санасын психикалық және психологиялық қайта құру бойынша өте күрделі жұмыс жасауы керек. Гендерлік нормаларды өзгертуге бағытталған бағдарламаларды бүкіл әлемдегі әлеуметтік мамандар кеңінен қолданады. Олар клиенттерге гендерлік нормалар туралы сыни бағалау және рефлексия, теңдік пен зорлық-зомбылықсыздық қағидаттарына негізделген көзқарастар мен мінез-құлық тәжірибесі арқылы білім алатын топтағы біртұтас оқыту үдерісін қамтиды, содан кейін осы жаңа гендерлік қатынастар мен нормаларды интерактивті етеді, оларды өз қарым-қатынастарында және басқаларында қолданады. Сайып келгенде, бұл процесс оған қатысатын адамдардың көзқарасы мен мінез-құлық модельдерінің өзгеруімен аяқталады. Қазіргі Қазақстандағы толық емес әке отбасыларымен әлеуметтік жұмыстың осындай бағдарламалары мен тәжірибелерін оқып-үйренудің, игерудің және жүзеге асырудың өзектілігі туралы айтудың қажеті жоқ. Осы тәжірибелерді енгізу мүмкіндігі көбіне тиісті ресми мекемелер мен құрылымдардың қаржылық қолдауына байланысты.

Өзінің клиенттерінің құндылықтар, нормалар, стандарттар және олардың мінез-құлық ережелері жүйесін шоғырландыратын этникалық мәдениеті туралы білім қорының болуы әлеуметтік жұмыс маманының кәсіби міндеті болып табылады. Ол көп ұлтты ортада оның жұмысының сәттілігі мен тиімділігінің кепілі. Толық емес әкелік отбасылардың нақты мәселелерін зерттеу мысалын қолдана отырып, біз белгілі бір гендерлік стереотиптер мен әке болудың мәдени заңдылықтарын ұстану, олардың мәжбүрлі жалғызбасты болғанан кейін пайда болған қиын өмірлік жағдайға бейімделуін, қаншалықты қиындайтынын көрсетуге тырыстық. Клиенттің тұрғылықты жері мен әлеуметтенуімен шартталған құндылық қатынастарының ерекшеліктерін, ата-аналық мінез-құлық модельдерін ескере отырып қана әлеуметтік жұмыс маманына білікті әлеуметтік көмек көрсетудің тиімді формалары мен әдістерін жасауға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Стратегия Казахстан — 2050. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты Электронды ресурс. Қол жеткізу тәртібі: <https://www.akorda.kz/ru/>
- 2 Кон, И.С. Мужчина в меняющемся мире. – М.: Время, 2009. — 496 б.
- 3 Ресми статистикалық ақпарат (салалар бойынша). Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті. Электронды ресурс. Қол жеткізу тәртібі: <http://gender.stat.gov.kz/ru/category/>
- 4 «Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығымен бекітілген // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты Электронды ресурс. Қол жеткізу тәртібі: <https://www.akorda.kz/ru/npa-nacionalnoi-komissii4>
- 5 Казахстанские отцы-одиночки говорят, что их дискриминируют. 2018 жылғы 11 шілде, 10:52 // интернет-сайт информ БЮРО // <https://informburo.kz/stati/my-sushchestvuem-kazahstanskieto-cy-odinochki-govoryat-chto-ih-diskriminiruyut.html>
- 6 «Қазақстандық отбасылар – 2019» ұлттық баяндамасын дайындау Қорытынды бағдарламалық есеп // <https://cisc.kz/en/materials/427>
- 7 Роцин М. Традиционное мусульманское воспитание и образование [Электр. ресурс] // Отечественные записки. 2004. №3 (18).
URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2004/3/tradiczionnoe-musulmanskoe-vozpitanie-i-obrazovanie.html> (жүктеген күн: 15.07.2020).
- 8 Социологические исследование по теме «Семья как основа стабильного развития общества и важнейший транслятор культурных ценностей в зеркале общественного» Отцы и дети : проблемы и перспективы. - Алматы, 2010. - С. 100-175.
- 9 Исследование проблем духовно-нравственного воспитания и ценностных ориентации студенческой молодежи // Абдирайымова Г.С., Веревкин А.В., Кенжакимова Г.А. социологический ежегодник. - Алматы, 2011.-С.5-34.
- 10 Студенттік ортадағы әкелік феномен(социологиялық аспект) әдістемелік нұсқау/ Абдирайымова Г.С., Веревкин А.В., Кенжакимова Г.А., Т.Ю. Лифанова. - Алматы: Қазақ университеті, 2012. -74б.
- 11 Жаназарова З.Ж. Состояние института семьи в Казахстане: основные проблемы и тенденции развития семейно-брачных отношений // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби: Сер. Психология и социология. – 2010. – № 1. – С.103–106.
- 12 Жаназарова З.Ж. Современная семья в Казахстане и ее проблемы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 257 с.

References:

- 1 Strategiya Kazahstan — 2050. Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin resmi sajty Elektronnyy resurs. Qol zhetkizu tartibi: <https://www.akorda.kz/ru/>
- 2 Kon, I.S. Muzhchina v menyuayushchemsya mire. – M.: Vremya, 2009. — 496 b.
- 3 Resmi statistikalıyq aqparat (salalar boıynsha). Qazaqstan Respublikasy Ulttyq ekonomika ministrılginin Statistika komiteti. Elektronnyy resurs. Qol zhetkizu tartibi: <http://gender.stat.gov.kz/ru/category/>
- 4 «Konceptiya semejnoy i gendernoy politiki v Respublike Kazahstan do 2030 goda» Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2016 zhylgy 6 zheltoqsandagy №384 Zharlygyymen bekitilgen // Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin resmi sajty Elektronnyy resurs. Qol zhetkizu tartibi: <https://www.akorda.kz/ru/npa-nacionalnoi-komissii4>
- 5 Kazakhstanskıe otcy-odinochki govoryat, chto ih diskriminiruyut. 2018 zhylgy 11 shilde, 10:52 // intenet-sajt inform BYURO // <https://informburo.kz/stati/my-sushchestvuem-kazahstanskıe-otcy-odinochki-govoryat-chto-ih-diskriminiruyut.html>
- 6 «Qazaqstandyq otbasylar – 2019» ulttyq bayandamasyn dajyndau Qorytyndy bagdarlamalyq esep // <https://cisc.kz/en/materials/427>

7 Roshchin M. Tradicionnoe musul'manskoe vospitanie i obrazovanie [Elektr. resurs] // Otechestvennye zapiski. 2004. №3 (18). URL: <https://magazines.gorky.media/oz/2004/3/tradiczionnoe-musulmanskoe-vospitanie-i-obrazovanie.html> (zhugtegen kun: 15.07.2020).

8 Sociologicheskie issledovanie po teme «Semya kak osnova stabilnogo razvitiya obshchestva i vazhnejshij translyator kulturnyh cennostej v zerkale obshchestvennogo» Otcy i deti : problemy i perspektivy.-Almaty,2010.-S. 100-175.

9 Issledovanie problem duhovno-nravstvennogo vospitaniya i cennostnyh orientacii studencheskoj molodezhi// Abdirajymova G.S., Verevkin A.V., Kenzhakimova G.A. sociologicheskij ezhegodnik.-Almaty, 2011.-S.5-34.

10 Studenttik ortadagy akelik fenomen(sociologiyalyq aspekt) adistemelik nusqau/ Abdirajymova G.S., Verevkin A.V., Kenzhakimova G.A., T.Yu. Lifanova.-Almaty: Qazaq universiteti, 2012.-74 bet.

11 Zhanazarova Z.Zh. Sostoyanie instituta semi v Kazakhstane: osnovnye problemy i tendencii razvitiya semejno-brachnyh otnoshenij // Vestnik KazNU im. Al'-Farabi: Ser. Psihologiya i sociologiya. – 2010. – № 1. – S. 103–106.

12 Zhanazarova Z.Zh. Sovremennaya semya v Kazakhstane i ee problemy. – Almaty: Qazaq universiteti, 2004. – 257 s.

FTMAP 04.11.21

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-8940.04>

Д.У. Кусаинов^{1*}, А.Т. Садырова¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ОТБАСЫ ӘЛЕУМЕТТАНУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Неке және отбасы-адамзат қоғамының маңызды институттарының бірі болып табылады. Олардың құрамына көптеген жеке институттар кіретіні белгілі: туыстық институт, ана мен әке институты, меншік институты, бала мен қамқоршылықты әлеуметтік қорғау институты және басқалар. Отбасын құру процесі-бұл қарым-қатынасты, неке серіктесін таңдауды, отбасын тұрақтандыруды, жыныстық мінез-құлықты, ерлі-зайыптылардың ата-аналарымен қарым-қатынасты реттейтін әлеуметтік нормаларды, рөлдерді және стандарттарды игеру процесі. Отбасы әлеуметтануы тар мағынада, жалпы әлеуметтанудың бөлігі ретінде, «орта деңгей» теориясы ретінде адамдардың (отбасының) өмірі мен мәдениетінің ерекше саласын қарастырады. Отбасы әлеуметтануы өмірдің жеке тақырыбымен емес, топпен айналысады. Отбасылық-туыстық қатынастармен байланысты адамдар тобы отбасылық өмір салты басты назарда болатын отбасы әлеуметтануы зерттейтін әлеуметтік шындықтың бір бөлігін құрайды. Отбасы әлеуметтануы жеке адамды отбасының мүшесі ретінде тұтас бөлік ретінде қарастырады. Отбасы әлеуметтануы жеке тұлғаның әлеуметтануы мен байланысты; ол жеке тұлғаны, ең алдымен, әлеуметтік-мәдени ішкі отбасылық қатынастардың призмасы, жеке тұлғаның отбасы арқылы зерттейді. Кез-келген қоғамда отбасы қосарлы сипатқа ие. Бір жағынан, бұл әлеуметтік институт, екінші жағынан - жұмыс істеу және даму заңдылықтары бар шағын топ.

Түйін сөздер: неке, отбасы, ана, әке, бала, өмір, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, шежіре, туыстық.

Кусаинов Д.У.^{1*}, Садырова А.Т.¹

¹ *Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИОЛОГИИ СЕМЬИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

Многочисленные исследования показали, что брак и семья являются важными достижениями человеческой цивилизации, а также, что проведение еженедельных семейных собраний в соответствии с моделью Программы обогащения семьи (ФЕР) приведет к повышению уровня общих семейных ценностей и семейной гармонии. Семья важна как социальная единица и как инструмент укрепления традиционных ценностей. Считается, что степень эмансипации общества всегда определяется реальным положением женщины в нем. Это справедливо. Одно из первых покушений на права человека произошло в форме умаления прав по принципу пола. В языках многих народов мира с человеком ассоциируется только мужчина. Согласно универсальным предрассудкам иудейского и христианского толка человек сотворен Богом по образу и подобию своему, а женщина сотворена из ребра человека и глины, к которой Творец прибавил понемножку от всего того, что самостоятельный субъект, а всего лишь в качестве своего рода игрушки для человека (мужчины) для его утех. Женщина призвана облегчать его жизнь, быть его помощником. Естественное стремление женщин, а также значительной части мужской половины общества к устранению такой ошибки, наряду с другими факторами социальной жизни, породило все нарастающее движение за эмансипацию и равноправие женщин. С одной стороны эта борьба привела, к тому, что поднимая все тяготы быта и воспитания детей, она еще больше поработила себя, забывая о себе как женщине. Все среднестатистические показатели налицо указывают на тот факт, что быт женщины сводится к поиску хлеба насущного и привела ее к замкнутому кругу: работа-дом и наоборот.

Ключевые слова: брак, семья, материнство, отцовство, детство, быт, традиции, обычаи, генеалогическое древо, родство.

D. Kussainov^{1}, A. Sadyrova¹*

¹ *Kazakh National Pedagogical University named after Abai
Almaty, Republic of Kazakhstan*

SOME PROBLEMS OF THE SOCIOLOGY OF THE FAMILY OF THE MODERN SOCIETY

Abstract

Marriage and the family are important institutions of human society. As we know, they include different private institutions: the institute of kinship, the institute of motherhood and fatherhood, the institute of property, the institute of social protection of childhood and guardianship, and others. The process of family formation is the process of assimilation of social norms, roles and standards that regulate courtship, the choice of a marriage partner, family stabilization, sexual behavior, relations with the parents of spouses. The sociology of the family in a narrow sense, as part of general sociology, as a theory of the “middle level”; considers a special sphere of life and culture of families. The sociology of the family deals with a group, and not with an individual subject of life activity. A group of people connected by family and kinship relations forms that part of the social reality that is studied by the sociology of the family, where the family lifestyle is at the forefront. The sociology of

the family considers the individual as a member of the family, integral part of the society. The sociology of the family correlates with the sociology of the individual; it studies personality, first of all, through the prism of socio-cultural intra-family ties, family identity of the individual. In any society the family has a dual character. On the one hand, it is a social institution, on the other-a small group that has its own laws of functioning and development.

Key words: sanctions, destabilization, crisis, conflict, globalization, economic policy, threats, challenges, extraterritorial action, sanctions acts.

The relevance of the topic.

Improving the effectiveness and efficiency of the coexistence of the different units of the system (society) – it's the conditions for survival and preservation of the entire system in principle. Such a way we can speak of self-regulation of society as a process of self-preservation through the construction of a global society that operates on certain principles and guidelines. The doctrine can be found certain provisions that say about the process and function of self-preservation and societies [1, P.266].

A family is a group of people, whose members have blood ties, and adults are responsible for raising children. Kinship ties between the individuals based on marriage or blood relations (father, mother, grandfather, etc) Thus, the process of self-regulation of society began with the appearance of humanity even in primitive society, and this process has always been the aim of self-preservation system (society) and its survival. Creation and the occurrence of any form of expression is a manifestation of social regulators of self-regulation and self-organization forces of society as a system aimed at the preservation of society and its survival. This was expressed in the fact that primitive society, as well as any historical phenomenon was not static, and goes through various stages of development. Its general historical, archaeological and anthropological stages [2, P.10].

In this regard, it is necessary to consider certain matters which relating to the process of globalization in the creation of a global society, namely the following: whether the global society more advanced form of the relationship between the parts of the system? On what basis and principles should be building a new system of relations between the constituent units of the society? What is the role of law in regulation of social relations in a global society? These and other issues require attention and study.

Evolutionary development of the law is the most important and leading the process of globalization that have been the driving force of self-regulation system of social relations, manifests itself more often it is in corresponding changes in the legal life of the community. Evolutionary development of the law - the development of a mechanism of self-regulation of society, passing through certain legal processes and for improving the effectiveness, consistency and compromise of interests in public relations. These provisions are the main conclusions of this part of the study, and are made on the basis of the analysis of all relevant scientific and theoretical positions and the necessary information.

The family is a social group in which men and women satisfy natural sexual and other (spiritual, ethical, aesthetic) needs and ensure the reproduction of the society through the birth of the children. It is the basis for both satisfying sexual needs and for the realization of social and individual qualities of a person. But in the same way, certain types of economic activities are carried out in the family [3, P.107].

The sociological definition of the family as a partial social group indicates that the nature of relations in the family, its structure and form are historically changeable, which is why the family by itself is a historically changeable social group. At the same time, the sociological definition of the family indicates its biological, biosocial and economic basis.

As it was already noted, it is possible to consider history of the public relations as the process directed on self-preservation that is the supreme value of any organism and system, and in our case as this organism and system all mankind acts (as society). Within this approach the history of mankind and globalization in general act as creation process of “global society” on the basis of efficiency for fair and reasonable coexistence. These two approaches don't contradict each other as creation of a fair

order is pledge of self-preservation of Megasociety or “global society”. An important role in this process is played by the right and its development. This question of the importance of the right for society should be considered in more detail [4, P.7].

The sociology of the family as a special branch of sociological knowledge originates in the large-scale empirical studies. In the middle of the XIX century there was independently attempt to study the influence of such social factors as industrialization, urbanization, education, religion on the forms of family residence, the structure of the family, and economic relations in it. The problems of the family and family-marriage relations are constantly in the center of attention of sociology, since the family is a specific in many ways unique formation: a small group and a social institution at the same time [5, P.11].

The family is one of the most ancient and significant social institutions, but, nevertheless, there is no reason to assert that all other social institutions originate from the family and that all relations of subordination, cooperation, solidarity are in scientific literature different opinions concerning essence and an orientation of development of the right and the state meet, but doesn't cause disagreements the provision on the fact of evolution and development of these categories. Scientists agree in opinion, as the right, and the state are in process of continuous development, change and evolution.

In any society the family has a dual character. On the one hand, it is a social institution, on the other- a small group that has its own laws of functioning and development. Hence its dependence on the social system, existing economic, political, and religious relations, and at the same time its relative independence. Another public institution, the institute of marriage, is closely connected with the institution of the family. Marriage can be defined as a socially sanctioned, socially and personally expedient, stable form of sexual relations. A family is a small group based on kinship ties and regulates relations between the spouses, parents and children, as well as closest relatives. A distinctive feature of the family is the joint management of the household [6, P.58].

However, there are families characterized by cohabitation, common household management, but not legally registered. The number of such families has increased significantly recently. Sociologists generally note a decrease in the desire and readiness of the population to marry, which is especially characteristic of modern developed countries. In addition, there are also single-parent families, where one of the parents is absent or the parent generation is not present at all for some reason (for example, when children live with grandparents without parents).

It is necessary to designate accurately the fact of that the speech, at all, doesn't go about self-control of the right as that. The right isn't self-sufficient system which can possess opportunities of self-control and self-development. Evolutionary development of the right is considered as part of the general globalization which is called by processes of self-control of society. Thus, society acts as the reason and force of development of the right, but force which isn't self-regulating is right. The right is possible and it is necessary to consider only in a close sheaf with society, as expression of will of society which changes the right in the course of globalization to react to the arising calls of life and requirement of public practice.

The concept of family should not be confused with the concept of marriage. The family is a more complex system of the relations than marriage, because it unites not only spouses, but also their children and other relatives. The essence of the family is reflected in its functions, in the structure and in the role behavior of its members. The most important functions of the family are: reproductive, economic and consumer, educational and restorative. The reproductive function includes the reproduction of the number of parents in children, it takes part in the quantitative and qualitative reproduction of the population.

Such delusion takes place to be in some works, but in most cases is categorically denied by the doctrine. All legal, legal phenomena can be realized as manifestation of social need and social regularity, all legal phenomena have no and can't have own history and the more so aren't a certain self-sufficient and spontaneous substance or idea. The essence is right in serving people. It is expressed that “the legal matter spontaneously, owing to the most legal logic “conducts” to the major

humanitarian values..., in it the mood on civilization ideals and values of the highest order is as if initially put” [7, P.41].

The orientation and semantic loading of the right existed always, beginning from origin of civilizations and mankind though took sometimes the most various forms. Nevertheless, in the long term, that is in development of society this social and positive essence of the right is shown everything more clearly. For example, it is noted that I. Kant estimated the right as the purpose of society, the main criterion of social development, and also that F. Hayek spoke about an essence of society of the present era in achievement of right legality (Hayek F., 1990, p.128). Such provision on essence of the purpose and orientation of the right for interests of people and society is supported, to some extent, by many researchers [8, P.61].

It is necessary to tell about a basis of a position of the specified scientists. This approach (synergetic) presents the following in a generalized view- this nonlinear thinking and probabilistic (stochastic, nondeterministic) the world picture including instability and irreversibility of difficult objects and processes as highlights. In that case, the right is described as dissipative non-equilibrium system and it is in continuous formation and evolution according to nonlinear laws, thanks to mechanisms of selection, reproduction and self-preservation. Precepts of law in system of social norms play a role of the main regulator as social norms of unlawful character (but moral, religious, etc.) aren't able to provide reproduction and self-preservation of society on a long period. Any social norm (even which is positioned as religious, but objectively is constitutive for society), inevitably turns in legal (irrespective of, where and as it is formulated) [8, P.62].

On the basis of the analysis of all scientific and doctrinal opinions and necessary information it is possible to remove the following definition: evolutionary development of the right is the development of the mechanism of self-control of society passing through certain legal processes and directed on increase of efficiency, orderliness and a compromise of interests in the public relations.

In the doctrine the question of development of the right isn't studied adequately and therefore there is no opportunity to use any settled definition of this process in that understanding as it is understood in this work [9, P.295].

Materials and methods of research.

The research methodology is based on the dialectical method, freed from materialistic or idealistic monism and based on the pluralistic, multilinear interdependence of all social phenomena. The authors used general scientific, experimental and empirical-theoretical research methods: sociological method, expert assessment, multi-sign classification, historical, statistical and comparative view of traditional family.

Research results.

Processes of globalization happened and happen throughout development of humanity, and sense, an essence and the purpose of globalization is education uniform “global society” on the basis of “justice”. Process on achievement of this purpose proceeds in different (but closely interconnected) spheres of the public relations through the international mutually integration, first of all, through the legal. Some scientists consider the present stage of globalization as the most important turning point of transition from traditional civilizations to liberal civilizations and note that it is impossible without the right. In this context the liberal civilization is considered as system where system of coordinates is values in the form of freedom of people and possibility of optimum realization of identity of the person. It is noted that “except the right, there is no other social form which would provide existence and optimum performance of society, its economic, social and political systems in the conditions of the realized liberal values and ideals”. Thus, the right is considered as the most important tool of the effective regulator in society without which existence and functioning of society are impossible. Process of evolutionary development of the right takes an essential place in the course of the general globalization and affects all legal systems of the world, and also development of international law in general. Today, vast majority of scientists, both in the sphere of global studies, and in the sphere of the right, note high intensity of mutually integration (internationalization, convergence, reception, accumulation) between legal systems of the world. Strengthening of integration processes demands

new answers to questions of the present and future, and in particular concerning dynamics of formation of the global right. However, it should be noted also that some scientists, agreeing with existence of process of globalization of the right, consider possibility of formation of “the world right” or the international legal system in the future very and even “as the extremely disputable” [10, P.107].

Thus, the family is a community of people, based on a single family-wide activity, connected by the ties of matrimony-parenthood-kinship, and thereby carrying out the reproduction of the population and the continuity of family generations, as well as the socialization of children and the maintenance of the existence of family members. Only the presence of the triune relationship of matrimony-parenthood-kinship allows us to talk about the construction of the family in its strict form. The fact of one or two of these relationships characterizes the fragmentation of family groups, or have not yet become families (for example, families of newlyweds, characterized only by marriage and, due to the absence of children, do not have parenthood (paternity, motherhood) and blood kinship of children and parents, brothers and sisters) [9, P.265].

Conclusion.

Thus, change of the maintenance of the public relations at the global level has direct impact on change of the maintenance of all legal systems as communication of the right and a condition of the public relations is obvious and indisputable that is reflected and in practice, and in the doctrine. For example, today it is possible to see that in the world there is a total harmonization of legal systems that is connected with the general direction of development of all legal systems. Many scientists are considered that processes of transformation, reforming and improvement of legal system have to correspond to the regularities operating not only in the legal sphere, but also to reflect the real properties and communications existing in society and the state in general.

References:

1. Baron R. *Reducing the influence of an aggressive model: The restraining effects of peer censure* // *Journal of Experimental Social Psychology*. – 2015. – Vol. 8. – pp. 266-275.
2. Becker W. *Consequences of Different Kinds of Parental Discipline*, In: M. Hoffman, L. Hoffman (eds), *Review of Child Development research*, New York: Russel Sage Foundation. – 2017. – 247 p.
3. Fischer K., Shaver P., Carnochan P. (1989), *From basic to subordinate category emotions*, In: W. Damon (ed), *New directions in child development*, San Francisco: CA Jossey-Bass. – 2016. – pp. 107–136.
4. Krykova I.V. *Feminism: the origin of the concept and its interpretation in modern science* // *Theoretical cultural studies*. – 2015. – № 2 (11). – Pp. 7-14.
5. Rimashevskaya N.M. *Women in society: realities, forecasts, problems*. – Moscow: Nauka, 2016. – 29 p.
6. Chikalova I.R. *Women’s and gender history: status and prospects. Summer school “Society and gender”* // *Sociology*. – 2017. – Pp. 58-65.
7. Zhrebkina I.M. *Theory and history of feminism*. – Kharkiv, 2018. – Course of lectures. – 137 p.
8. Zhalimbetova R.B. *Gender studies: history and modernity. Implementation of women’s rights in Kazakhstan. Union of women of intellectual labor*. – Almaty. – 2015. – 151 p.
9. Donald W. Ball *The “Family” as a Sociological Problem: Conceptualization of the Taken-for-Granted as Prologue to Social Problems Analysis* // *Social Problems*. – Vol. 19, No. 3. – 2015. – pp. 295-307. – Published By: Oxford University Press <https://doi.org/10.2307/799731>
10. Bandura A. *Aggression: A social learning analysis*, New Jersey: Prentice-Hill. – 2016. – 112 p.

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ PROBLEMS OF POLITICAL SCIENCE

FTAMP 11.01.67

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-8940.05>

Алтыбасарова М.А.^{1}, Каппасова Г.М.¹*

¹ *КЕАҚ Торайғыров университеті
Павлодар, Қазақстан*

КӨП МӘДЕНИЕТТІ ҚОҒАМДАҒЫ САЯСИ КОММУНИКАЦИЯ (ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА)

Аннотация

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында, Ресей Федерациясында және ТМД-ның басқа елдерінде көп мәдениетті қоғамдағы саяси коммуникация саласындағы зерттеулер жанданды. Қазақстан Республикасының саяси құрылысы ерекшеліктерінің призмасы арқылы посткеңестік кеңістіктегі саяси коммуникацияның әлеуметтік-саяси және мәдениеттанулық негіздерін зерделеу көпмәдениетті қоғамдағы саяси коммуникацияның одан әрі дамуын болжау үшін маңызды қадам болып табылады. Бұл саладағы реформалар мультимәдени қоғамдағы осы проблеманы егжей-тегжейлі зерттеуді талап етеді. Қазіргі жағдайда көп мәдениетті плюрализмдегі саяси коммуникацияның кейбір тенденциялары шешуші болып табылады. Сонымен бірге ол цифрлық хабарламаларды түрлендіруден тұрады. Адамдар көбінесе қазіргі саяси технологияларды дұрыс басқара алмайды. Бұқаралық ақпарат құралдарында ақпараттың үлкен ағымы үнемі жарияланып отырады. Көп мәдениетті қоғамдағы саяси қарым-қатынастың тағы бір тенденциясы-қолда бар ақпаратты идеологиялық жоспарға толық бағындыру. Көп мәдениетті қоғамда саяси коммуникацияны дамыту жөніндегі республикалық бұқаралық ақпарат құралдары мынадай ерекшеліктермен сипатталады: креативті басылымдарды, қоғамдық қозғалыстарды құру, өркениетті азаматтық қоғамды күшейту, сайлау алдындағы саяси науқандарда жосықсыз PR-технологияларды алып тастау.

Түйін сөздер: саясат, мәдениет, коммуникация, мультикультурализм, саяси партиялар, қоғамдық қозғалыстар, азаматтық қоғам, талдау, трансформация, цензура.

Алтыбасарова М.А.^{1}, Каппасова Г.М.¹*

¹*НАО Торайғыров университет
Павлодар, Казахстан*

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОММУНИКАЦИЯ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕСТВЕ (НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА)

Аннотация

В настоящее время в Республике Казахстан, Российской Федерации и других странах СНГ активизировались исследования в области политической коммуникации в поликультурном обществе. Изучение социально-политических и культурологических основ политической коммуникации на постсоветском пространстве, сквозь призму особенностей политического строя Республики Казахстан, выступает важным шагом для прогнозирования дальнейшего развития политической коммуникации в поликультурном обществе. Реформы в этой сфере

требуют детального изучения данной проблемы в мультикультурном обществе. В современных условиях определяющими являются некоторые тенденции в политической коммуникации в поликультурном плюрализме. Вместе с тем она заключается в трансформации цифровых сообщений. Люди зачастую не могут адекватно ориентироваться в современных политических технологиях. В средствах массовой информации регулярно освещается большой поток информации. Другая тенденция политической коммуникации в поликультурном обществе заключается в полном подчинении имеющейся информации идеологического плана. Республиканские средства массовой информации СМИ по развитию политической коммуникации в поликультурном обществе характеризуются следующими особенностями: создание креативных изданий, общественных движений, усиление цивилизованного гражданского общества, исключение недобросовестных PR-технологий в предвыборных политических кампаниях.

Ключевые слова: политика, культура, коммуникация, мультикультурализм, политические партии, общественные движения, гражданское общество, аналитика, трансформация, цензура.

M. Altybassarova^{1}, G. Kappasova¹*

*¹Non-Commercial Joint Stock Company Toraigyrov University
Pavlodar, Kazakhstan*

POLITICAL COMMUNICATION IN A MULTICULTURAL SOCIETY (ON THE EXAMPLE OF KAZAKHSTAN)

Abstract

Currently, research in the field of political communication in a multicultural society has intensified in the Republic of Kazakhstan, the Russian Federation and other CIS countries. The study of the socio-political and cultural foundations of political communication in the post-Soviet space, through the prism of the peculiarities of the political system of the Republic of Kazakhstan, is an important step for predicting the further development of political communication in a multicultural society. Reforms in this area require a detailed study of this problem in a multicultural society. In the modern conditions, some trends in political communication in multicultural pluralism are decisive. At the same time, it consists in the transformation of digital messages. People often can't adequately navigate modern political technologies. A large flow of information is regularly covered in the mass media. Another trend of political communication in a multicultural society is the complete subordination of the available information to the ideological plan. The republican mass media for the development of political communication in a multicultural society are characterized by the following features: the creation of creative publications, social movements, the strengthening of a civilized civil society, the exclusion of unfair PR technologies in pre-election political campaigns.

Key words: politics, culture, communication, multiculturalism, political parties, social movements, civil society, analytics, transformation, censorship.

The relevance of the topic.

Globalization processes that have embraced all spheres of world society being, give rise to mostly new phenomena of civilization development. Among them there is the phenomenon of multiculturalism, which arose at the intersection of economic, sociopolitical, religious and other relations of countries, peoples, ethnic groups within one society. The essence of this socio-cultural phenomenon is studied and ambiguously evaluated in various fields of social and human sciences, which reveal both its positive trends and hidden threats. In particular, F. Fukuyama raises the question of survival of universalist forms of cultural identity under the attacks of the fundamental faith in

multiculturalism, which goes beyond the boundaries of cultural diversity and requires the promotion of cultural differences [1, P.5].

Analysis of the problems of the globalization and its peculiarities was investigated by various scientists, representing the most different areas of scientific knowledge. In most cases, globalization is associated with participation and inclusion of the majority of the states and societies in the mutual relations that causes complication of the public relations in financial and economic, political, social and legal aspects that is also closely connected with expansion of information space and development of modern technologies. The term “globalization” is the main term used for designation of the specified processes though in the doctrine exist also other concepts, such as “internationalization”, “universalization” and many others. The driving force of self-control of system of the public relations causes development of the society in the course of globalization directed on preservation and a survival of society through formation of global society with a global law and order on the basis of justice (orderliness, efficiency and a compromise of interests). The global law and order is the social form and manifestation of self-control of the public relations which is expressed in a certain system of regulation and management of the public relations for ensuring qualities of orderliness, efficiency and a compromise of interests in society. These provisions are the main conclusions of this part of research, and are made on the basis of the analysis of applicable scientific-theoretical provisions and necessary information [2, P.14].

Within this research, the term “globalization” is used. This term appeared last century and in modern value for designation of events of global character in the XX century was for the first time used to year in 1960 (Shakhrai S.M.). Can seem that we will apply the term “globalization” and it is exclusive by XX and XXI centuries as during this period of history the mankind met really global questions and problems: world wars, environmental problems, problems of exhaustion of natural resources, terrorism, development of the nuclear weapon, etc. This provision on prompt development of globalization in XX and XXI centuries is noted by many scientists. However, and before around the world and in all societies there were certain processes which conducted mankind to these events. In the present period of history rates and development of globalization are really visible in more expressed look, but it only one of the periods of developments/stages of globalization which was preceded and which other stages of development of humanity in the course of globalization on the way of creation of “global society” will follow [3, P.21].

The beginning of the study of the phenomena of political communication in developed countries can be considered the study of propaganda during the First World War. Fundamental works in this field, as well as the term “political communication” by itself, appeared in the late 40s-early 50s.

The separation of political communication research into an independent direction at the intersection of social and political sciences was caused by the democratization of political processes in the world in the second half of the XX century, the development of cybernetic theory, the emergence and increasing role of new communication systems and technologies. One of the most complete interpretations of the essence of political communication was proposed by R.J. Schwarzenberg. He defined this concept as “the process of transmitting political information through which it circulates from one part of the political system to another and between the political system and the social system. There is a continuous process of information exchange between individuals and groups at all levels”. The American political scientist L. Pai emphasized that “political communication does not imply a one-sided direction of signals from the elites to the masses, but the entire range of informal communication processes in the society that have a very different impact on politics. Political life in any society is impossible without well-established methods of political communication”.

The following expression is indicative: “We endure consciousness of global society of such and such scale which wasn't necessary to witness to mankind yet. We really observe emergence of mankind as collective operating. ... “Globalization” is all those processes thanks to which people of the world are incorporated in uniform world society, “global society” (Filipov A.).

Thus, in this work globalization is considered as historical process of integration which began with the moment of formation of the first public relations. The essence of the integration relations is expressed in integration and consolidation of the public relations through certain objects of integration and gradual incorporation of all mankind in uniform community.

As the famous scientific globalist Pantin V.I. notes: “the global history is a manifestation of coherence, interference, synchronization and coherence of processes and events in the most different points of the world (at all their divergence and an inclusiveness in various historical, sociocultural context)” [4, P.58].

The question of evolutionary development of the right is inseparably linked with the general process of globalization, namely with process of globalization of the public relations. As it is already noted, this process of the general globalization began with the moment of formation of the first public relations, and many scientists determine this moment by the beginning of origin of mankind that in their opinion occurred more than 10-12 million years ago.

It is necessary to take up a question of globalization history. Inglis Christine believes that “the history of the global relations” began with interaction of the neighbors (childbirth, tribes, ethnos) proceeding in various forms of war and peace, an exchange and resettlement of the people. Some foreign authors also note that globalization processes as social and economic phenomenon, began in far times when all mankind was still nomadic and c.12 led a generalized life that is even before agriculture emergence [5, P.17].

For example, Tolen Z., Mengdigali K., Akbolat D., Assyltaeva E., Alimzhanova A. don't consider globalization as a phenomenon of the present and notes that “the aspiration to more close social, economic and political relations between individuals, groups and the countries is same old, as well as modern” (“The striving for closer social, economic and political relations among individuals, groups and countries is as ancient as it is modern”). Some other authors are support the same position. There are opinions that globalization as process, and it was connected with rise of international trade unprecedented at that time and a stream of investments. Others connect the beginning of globalization with this period as during this period there were considerable events of global character: systems of division of the world into time zones and estimates of dates were put into operation, the Gregorian calendar was accepted, the international system of cable communication, etc. is created [6, P.35].

Today, really, not to find a consensus in this question (globalization stories) - different scientists treat it differently. Nevertheless, all points of view can be reduced to three basic provisions: • Globalization began at “a history dawn”; • Globalization arose along with origin of the capitalist relations (the beginning of the XVI century) or from the moment of expansion capitalist the world system (the XVIII century); • And globalization is the unique phenomenon of the contemporary history connected with formation of information society. It is already noted that in this work process of globalization is considered as begun at “a history dawn”. It is possible to rank Tolen Z., Kadyrlyeva A., who extending concept of globalization to all historical process of internationalization of life of people as authors who see the process accompanying all history of a human civilization in globalization, allocates three stages of globalization (the first stage - from integration processes of the Ancient world to Great geographical discoveries of the XV-XIV centuries, the second stage - from formation of the capitalist relations to the actual section of the world between the imperialistic powers of Europe in the beginning of XX centuries, the third period from the middle of the XX century when there was a new geopolitical world map) [7, P.64].

It is also necessary to designate also the fact of absence of uniform understanding of an essence and essence of globalization in the scientific doctrine that is the approach used within this work (globalization as process of creation of global society) doesn't enjoy absolute support of the doctrine and scientists. Positions of scientists in relation to an essence and essence of globalization (according to and in relation to its results) significantly differ. It is necessary to generalize opinions and approaches, and to allocate the main groups.

Economic relations as globalization engine are the most widespread and many scientists consider economic relations (economic interdependence) the engine and the basis of globalization. For

example, Gussenov B.Sh., Dyrka Stefan define sense of globalization through an objective factor which caused process of globalization, namely the economic relations: "... the unrestrained integration of the markets of the nation's states and technologies allowing... to reach any point of the world quicker, further, is deeper and cheaper" [8, P.145].

Many foreign and domestic researchers to some extent associated with the development of the globalization of information and communications technologies. For example, Dyrka Stefan writes that "mobile phones, computers, and the Internet express / reflect the main symbols of globalization" ("Cellular phones, computers, and the Internet reflect salient symbols of globalization"). In this thesis, "The impact of globalization on the concept of state sovereignty in international law" and says that the concept of globalization can combine all taking place at the moment of the computerization process and the development of telecommunication network, which cause the information revolution, and that leads to the interdependence of participants in international relations [8, P.146].

A common approach is to understand the essence of globalization, in close connection with the current global challenges to the world community. In this approach, are global issues affecting the interests of a number of states, which, however, may be the objective consequences of the development of society and therefore the process of solving these problems requires the cooperation of states and societies through globalization. These global problems at the moment of history as objective characteristics of the development of society and examines contemporary globalization processes as an attempt to stabilize the world and deal with these general and global issues [9, P.5].

Materials and methods of research.

The research methodology is based on the dialectical method, freed from materialistic or idealistic monism and based on the pluralistic, multilinear interdependence of all social phenomena. The authors used general scientific, experimental and empirical-theoretical research methods: political method, culturological method, expert assessment, multi-sign classification, historical, statistical and comparative view of political communication in a multicultural society.

Research results.

Globalization is necessary processes in which nation-states and their sovereignty are intertwined in a web of transnational authors and subject to their power capabilities, their orientation and identity. Examples of other positions that see globalization as a process initiated by the objective (external) factors and reasons, and who see the essence of globalization through the prism of certain objective catalysts of globalization. Also of note is the fact that the doctrine found a variety of views that are considering the process of globalization and on the other sides, that is, not only as a process that leads to the creation of a global society. For example, as noted Ayupova Z.K., Kussainov D.U., globalization is often treated as a "multi-stakeholder process be interlinked structures on a global scale", as "the process eroding the geographical boundaries of socio-cultural norms", as "the process of intensification of social relations on a global scale", as "the process of contraction of the world into one with a simultaneous awareness of the whole local parts" [9, P.6]. For the purposes of this study are used and researched positions lead to a broader approach to the definition of the essence of globalization. In this case, the question of determining the causes of falls, catalysts, and short-term goals of globalization, as it is more important to understand the overall direction, the form and content of globalization, but the reasons have caused them (as noted, the determination of this issue was the subject of hundreds of serious research, but and resulted in a single consistent version and position). In this regard, for the purposes of the present study is the use of a valuable broad approach to the understanding of globalization [10, P.1].

Conclusion.

Political communication is carried out the essence of integration relations expressed in the enlargement and consolidation of social relations through specific objects and the gradual integration of the incorporation of the whole of humanity into a single community or a global society. The doctrine can meet different names used to refer to a society of the future, which should emerge in the process of globalization of development: a global society, global community, global society, integral society, mixed society, super civilization, holistic civilization (or unified civilization), a world state

(or world government), etc. In this study, does not plan to analyze the content of these signs, and as a general definition of the notion of “global society”. So, it is possible to state the position that globalization - the process of progress and evolution of humanity towards a global society. This position has not been the subject of serious and multilateral research, but on the whole doctrine, many opinions dealing with similar, or at least does not contradict this position. In this case, what is the driving force behind the “irreversible and objective” process of globalization towards the creation of a global society? Do I need to consider this process as progress and evolution, or, on the contrary, it carries negative consequences? This driving force of globalization is inside the system, society and social relations on a global scale. This is reflected in the fact that public relations are a self-regulating system, that means, all the groups, communities and peoples of all countries in the world and all social relations in the world are part of a single system, wide enough, but still a single system, which has the appropriate functions of self-regulation.

List of references:

1. Akiner S. *The Formation of Kazakh Identity: From Tribe to NationState*. Royal Institute of International Affairs. – 2015. –147 p.
2. Cohen Ariel. *Kazakhstan: The Road To Independence*. – 2016. –315 p.
3. Collins Alan. *Contemporary Security Studies*; Oxford University Press, London. – 2017. –274 p.
4. Kymlicka Will *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*, MPI EUROPE migration policy institute. – 2015. –112 p.
5. Inglis Christine. *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – 2016. –291 p.
6. Tolen Z., Mengdigali K., Akbolat D., Assyltaeva E., Alimzhanova A. *Interethnic and Interconfessional Agreements are Major Factors of the Political Stability in the Republic of Kazakhstan*. World Academy of Science, Engineering and Technology, Almaty. – 2017. –157 p.
7. Tolen Z., Kadyralyeva A. *The Culture of Interethnic Concord in Kazakhstan : Peculiarities of Formation and Development*, World Academy of Science, Engineering and Technology, Almaty. – 2019. –192 p.
8. Gussenov B.Sh., Dyrka Stefan. *Influence of globalization processes and the fourth industrial revolution on the development of foreign economic activity of Kazakhstan experience // Bulletin of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2019. – Vol. 1. – PP.145-150, <https://doi.org/10.32014/2019.2019-1467.17>.
9. Ayupova Z.K., Kussainov D.U. *About essence of institutes of law of the international organizations // Bulletin of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan*. – 2019. – Vol. 5. – Pp.5-11 <https://doi.org/10.32014/2019.2019-1467.17>.
10. OSCE. *Kazakh Cultural Orientation*. Technology Integration Division. Defense Language Institute Foreign Language Center. – 2018.

*В.Г.Набиев **

*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан*

КҮРД ДИАСПОРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада Батыс Азияның ең ежелгі халықтарының бірі автохтонды шығу тегі бар екендігі айтылады, оның шынайы тарихи тіршілігі осы аймақта екі мыңжылдықтан асады. Этноұлттық ерекшеліктердің жарқын көрінісіне ие, бірақ V–VI ғасырларда этникалық консолидациясын біртіндеп жоғалтқан халық туралы айтылады. Күрд этностарының негізгі қонысының аумағы, әр түрлі диалект формасындағы тілі, өзіндік менталитеті мен антропологиялық және этникалық ерекшеліктері, бірегей және бай мәдениетімен ерекшеленеді.

Қазіргі уақытта Күрдістан Түркия, Иран және Ирак арасында саяси тұрғыдан бөлінген, олардың мемлекеттік шекаралары күрдтер қоныстанған территориядан өтіп, шамамен Күрдістанның орталығында қиылысады. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылған.

Түйін сөздер: Күрдістан, күрдтер, түрікмен күрдтері, армян күрдтері, Әзірбайжан күрдтері, грузин күрдтері, қоныс аударушы күрдтер, күрд диаспорасы.

*Набиев В.Г. **

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан*

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КУРДСКОЙ ДИАСПОРЫ

Аннотация

В статье речь пойдет об одном из древнейших народов Западной Азии автохтонного происхождения, чье достоверное историческое существование в этом регионе превышает два с половиной тысячелетия. О народе, окончательно завершившем свою этническую консолидацию еще в V–VI веках, обладающем отчетливо выраженными этнонациональными признаками. Территорией основного расселения курдского этноса, языком в разных диалектных формах, собственной ментальностью и антропологическими и этническими особенностями, своеобразной и богатой культурой. В настоящее время Курдистан политически разделен между Турцией, Ираном и Ираком, государственные границы которых, проходя по населенной курдами территории, сходятся примерно в центре Курдистана. Вместе с тем, в статье уделено и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: Курдистан, курды, туркменские курды, армянские курды, азербайджанские курды, грузинские курды, курды-переселенцы, курдская диаспора.

*Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan*

FEATURES OF THE FORMATION OF THE KURDISH DIASPORA

Abstract

The article will focus on one of the oldest peoples of Western Asia of autochthonous origin, whose reliable historical existence in this region exceeds two and a half millennia. About the people who finally completed their ethnic consolidation in the V-VI centuries, having clearly expressed ethno-national characteristics. The territory of the main settlement of the Kurdish ethnic group, the language in different dialect forms, its own mentality and anthropological and ethnic characteristics, a peculiar and rich culture. Currently, Kurdistan is politically divided between Turkey, Iran and Iraq, whose state borders, passing through the territory inhabited by Kurds, converge approximately in the center of Kurdistan. At the same time, the article also focuses on controversial issues.

Keywords: Kurdistan, Kurds, Turkmen Kurds, Armenian Kurds, Azerbaijani Kurds, Georgian Kurds, displaced Kurds, the Kurdish diaspora.

Кіріспе.

Орталық Азия мен ТМД -ның басқа елдеріндегі күрд диаспорасы бір бөлігі болып табылатын күрд халқының тарихы жиырма жылдан астам уақытқа созылады және оның тамыры тереңнен бастау алады. Бүгінде бұрынғы кеңестік күрдтер мыңнан астам ауылда, қалада және қалада кең аумақта тұрады.

ТМД -да тұратын күрдтер тарихи бірнеше тармаққа бөлінеді: - түркімен күрдтері; - Әрмен, әзірбайжан (нахичеван) және грузин күрдтері; -КСРО мен ТМД елдерінің ішкі миграциясының нәтижесінде қалыптастасқан: ресейлік, қазақстандық, ортаазиялық, украиналық, беларустық, молдовалық және балтық жағалаулық;

Ресей империясының аумағында күрдтердің пайда болуы туралы бірқатар ресейлік ақпарат көздерінде кездеседі. И.М. Дьяконовтың жұмыстарында б.ғ.дейін VIII-VII ғғ. бүкіл Закавказье мидиялықтардың (яғни күрд халқының ата -бабаларының) ықпалында болды делінген. Дәл осындай ақпарат армян дереккөздерінде де кездеседі, онда күрдтер туралы мәліметтер біздің эрамызға дейінгі 6 ғасырға жатады. 10 ғасырда Закавказьеде (орталығы Гянджа қаласында) күрдтер Шедадиндер әулеті тәуелсіз мемлекет құрған. 16-17 ғасырдан бастап күрдтер Парсыдан (Хорасан) қоныс аударған Түркіменстанда да өмір сүрген болатын. Бұл және басқа да ақпарат, профессор Шараф Ашири өзінің «КСРО күрдтері» [1,б.485] басылымына дұрыс жазылған, осы мәліметтер, күрдтер Закавказьеіні үнемі мекендеді деп айтуға негіз береді. Ресейде күрд диаспорасы XIX ғасырдың бірінші жартысынан бастап құрылған.

Зерттеу әдістемесі.

Қойылған мақсаттарға жету жолында шетелдік және отандық авторлардың ғылыми еңбектеріндегі эмпирикалық жолмен дәлелденген пікірлері, диссертация қорытындылары, отандық баспа беттеріндегі тақырып аясындағы сұхбаттар және жеке тұжырымдар алынды. Күрд диаспорасын қалыптастыру процесі, кез келген шындық құбылысы сияқты, көп қырлы және оны зерттеуге кешенді көзқарасты қажет ететінін зерттеулерден көруімізге болады. Сондай-ақ, зерттеуде тарихи-салыстырмалы әдіс қолданылады, бұл кеңістікте және уақытта салыстыруға, көлденең және тігінен мүмкіндік береді. Историзм принципін қолдану нақты тарихи жағдайларды ескере отырып, даму мен өзара байланыста күрд диаспорасының мәдениетін қалыптастыру процесін қарастыруға мүмкіндік берді. КСРО -ның ыдырауы жаңа тәуелсіз мемлекеттердің құрылуына әкелді.

Жаңадан құрылған мемлекеттер құрамы бойынша көпұлтты. Сондықтан олардың әрқайсысы үшін КСРО -ның ыдырауы нәтижесінде өз мемлекеттерінің сыртында пайда болған этникалық топтардың немесе диаспоралардың әлеуметтік интеграция мәселесі пайда болды.

Жаңа мемлекеттердегі диаспоралар мәртебесінің өзіндік ерекшелігі бар, ол мемлекеттік этникалық саясатпен, диаспоралар санымен және олардың өмір сүру деңгейімен, аймақтағы ұлтаралық шиеленістің деңгейі мен басқа да факторлармен байланысты. Бірақ олардың проблемалары жақын арада унитарлы мемлекеттер тұрғындарының арасында болғандықтан, диаспоралар ұлттық азшылықтардың жағдайына тап болды. Жаңадан құрылған елдер азаматтық, мемлекеттік тіл, көші -қон туралы заңдар қабылдағаннан кейін, олар өз жағдайының нашарлағанын сезді, жаңа жағдайларға бейімделуге, азаматтық мәселелері мен жаңа мемлекеттердің саяси және әлеуметтік саладағы орнын шешуге мәжбүр болды. үлкен, соның ішінде психологиялық қиындықтармен байланысты.

Әдеби шолу.

Күрд диаспорасының тарихи қалыптасуының тақырыбы сан қырлы, сондықтан әр түрлі ғылыми білімнің зерттеушілері өз зерттеулерінде бұл немесе басқа түрде осы құбылыстың әр түрлі аспектілеріне тоқталды. Күрд диаспорасының құрылу мәселесіне қатысты талдау барысында анықталған барлық әдеби көздер проблемалық принцип бойынша топтастырылды.

Күрдістандағы тарихи зерттеулердің ауқымы ресейлік саяхатшылар мен ғалымдардың есімдерімен байланысты. 1466 жылы Иран Күрдістан мен Үндістанға барған 15 ғасырдағы атақты орыс саяхатшысы Афанасий Никитин өзінің «Үш теңізді аралау» атты әйгілі кітабында өзінің географиялық зерттеулерін жүргізеді. Күрдтер мен Күрдістанға қызығушылық көрсеткен, күрд тілінде жазған және сөйлеген В.Ф. Минорский (1877-1966), дін, этнография, күрдтер тарихы туралы еңбектерінде, халықтың дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарын зерттеген, Урмия көлінің (Иран) ежелгі ескерткіштерін зерттеуде өзін көрсетті. А.Орбели, үлкен зерттеу бағажы бар адам, түрік Күрдістанын аралап жүріп, көптеген материалдар жинаған. Тіл білімінің маманы, ол күрд әліпбиін жасады, күрд ғылыми мектебінің қалыптасуына өз үлесін қосты, күрд ғалымдарына белсенді түрде көмектесті. Күрдтер туралы қызықты мақалалар мен жазбалар Сорбонна профессоры В.П. Никитин қалам үшін туындылары, бірақ оның үлкен фактілік негізгі материалға толы және соңғы іргелі жұмысы - 1956 жылы Парижде басылып шығарылған «Күрдтер» кітабы [2,б.94]. Араб ғалымы Шакер Хасак: «Күрдтер мен күрд мәселесі», «Күрдтер», «Географиялық және этнографиялық зерттеулер», «Солтүстік Ирак» (физикалық география және популяция) басып шығарған, оларда халық, демография және этнография туралы тамаша фактілік материалдар бар. Бұрынғы КСРО аумағында тұратын күрдтер туралы тарихнамаға келсек, ол енді ғана қалыптаса бастады. Бұл ұлттық топтар мен азшылықтардың, соның ішінде күрдтердің мәселелері көптеген жылдар бойы бұрынғы КСРО үшін, Қазақстан үшін де өзіндік «тыйым салынған тақырып» болғандығына байланысты.

Тоталитаризм кезеңінде жарияланған еңбектердің көпшілігі негізінен бұрынғы КСРО шегінде олардың дамуының әлеуметтік-экономикалық, тарихи және мәдени-этникалық аспектілеріне арналған.

Сондықтан, бүгінгі күні тақырып жеткіліксіз ашылды, көп нәрсені нақтылау қажет. Ғылыми зерттеулердегі олқылықтарды толтыру қажет, атап айтқанда, күрд диаспорасының рөлін анықтау, қазіргі күрд диаспорасының даму жағдайы мен дамуын анықтау.

Зерттеу нәтижелері мен талқылау.

Күрдтер Түркия билігінің саясаты, қуғын -сүргін, мәжбүрлі ассимиляция және физикалық жойылу салдарынан Күрдістаннан Ресейге көшкен. XIX ғасырдың бірінші жартысындағы орыс-парсы соғыстарынан кейін, 1813 жылғы Гүлистан бейбітшілік шарты мен 1828 жылғы Түрікменшай шарттары бойынша күрдтер мекендеген жерлердің бір бөлігі Ресейдің меншігіне өтті, содан кейін Закавказьең Ресейге түпкілікті қосылуына байланысты, онда болған күрдтер де оған бағынышты болды.

Барлық дерлік орыс-түрік соғыстарында күрдтер Ресей жағында Түркияға қарсы шыққан. Орыс әскерлерінің құрамында күрд қарулы топтары болған. Атап айтқанда, А.Пушкин бұл туралы өзінің әйгілі «Арзрумға саяхат» атты еңбегінде жазды. 1877-1878 жылдардағы орыс-түрік соғысында Хайтве Кочо батылдығы үшін жоғары мемлекеттік награда - Георгий Крестімен марапатталған, ал Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Алашраф Шамшидинов орыс армиясының генералы атағына ие болған.

Күрт қоныс аударушылардың екінші ағымы Ресейге Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін және одан кейінгі кезеңде басталған. Бұл негізінен Ресей қалаларына оқуға келген жастар еді.

1917 жылы, Ұлы Октябрь төңкерісінен кейін, барлық совет күрдтері социалистік құрылысқа белсене қатысқан, ал КСРО күрдтерге мемлекеттік тәуелсіздік беруге дайын бірінші ел болды. Сонымен, В.И. Лениннің жеке нұсқау бойынша Әзірбайжан Халық Комиссарлар Кеңесі республиканың Орталық Атқару Комитетіне Күрдістан Автономиялық Республикасын құру жобасын ұсынды. 1923 жылы Әзірбайжан құрамында тәуелсіз аумақтық бірлік - Күрдістан уезі бөлінді, ол төрт ауданды біріктірді - Лачин, Джабраил, Кубатлы және Келбаджарды аудандарын, Пириджан қаласы, содан кейін - Лачный орталығы болды. «Қызыл Күрдістан» туралы (шетелде осылай аталды) және оның үкіметінің бірінші кеңес төрағасы - Гуси Гаджиев туралы атақ КСРО шекарасынан тыс жерлерге кеңінен таратылып, белгілі болды [3,б.135].

1920 жылдардың ортасында мұнда ұлттық мектептер ашылды, күрд педагогикалық колледжі жұмыс істей бастады, күрд тілінде ұлттық газеттер мен кітаптар шығару басталды, күрд интеллигенциясының әлеуметтік «негізі» қалыптаса бастады. Біраз уақыттан кейін, күрдтер де тығыз өмір сүрген Армения, Грузия және Түрікменстан аймақтарында күрд мектептері құрылды, Ереванда ұлттық орталық құрылған.

Кеңестік күрдтердің жаңа өмір салудағы үлгісі мен табыстары Таяу Шығыстан келген ағайындарының ұлттық тәуелсіздікке қол жеткізуге және шетелде егеменді күрд мемлекетін құруға ынталандыру қызметін атқарған. Алайда, бұл күрес тиімді болған жоқ, дәл солай, кеңестік күрдтердің бостандығы (ұлттық автономия деңгейіндегі Кеңес Одағы аясында) бостандығы да қысқа болды. 1920 жылдардың ортасына дейін Әзірбайжан күрдтері республиканың қоғамдық-саяси өмірінің әр түрлі салаларында бірқатар ұлттық құқықтарға ие болғанына тоқталып кету қажет [4,б.136]. 1929 жылы Әзірбайжанның Күрдістан облысы өз мәресіне жетті.

«Қызыл Күрдістанды» жоюдың негізі 1930 жылдары КСРО, Түркия мен Әзірбайжан арасында дамыған саяси мемлекетаралық қатынастар негіз болған, ал оның негізгі себебі-Түркияда 1927-1932 жылдардағы оқиғалар барысында кеңес басшылығы мен әскерлерінің көмегімен Арарат күрдтерінің (Агра) аяусыз басылған көтерілісі.

Әзірбайжандағы жаңа әкімшілік бөліністі пайдаланып, республика басшылары 1930 ж. Күрдістан облысы ауданға айналды. Бірақ сол 1930 жылы бұл ұлттық округ жойылды, сөйтіп күрдтердің ұлттық құқықтарын елемей, олардың ассимиляция саясатының басталуы басталды [4,б.136].

Мысалы, 1926 жылы ресми халық санағы кезінде Әзірбайжанда 41 193 күрд тіркелгенін атап өткен жөн. 1926 жылы Қызыл Күрдістанда тұратын 37182 күрдтердің тек 3123 -і ғана ана тілінде сөйлеген. Нахичеван автономиялық республикасында тіркелген барлық 2897 күрд ана тілінде сөйлеген болатын. 1979 жылғы санақтың қорытындысы бойынша Әзірбайжанда бірде-бір күрд өмір сүрген жоқ болғандығы ма?! [5,б.112]

Төменде Әзірбайжанның күрдтерге шынайы көзқарасын көрсететін кесте берілген.

1921 ж	1926 ж	1939 ж	1959 ж	1970 ж	1979 ж	1989 ж
32780	41193	6000	15 000	5488	0	12200

Әзірбайжан күрдтері, үнемі елемеу мен ассимиляциялау саясатына қарамастан, ұлттық болмысын сақтап қалса да, моральдық және саяси қысымға ұшырауда. КСРО Орталық статистикалық басқармасының мәліметі бойынша, 1920 жылдары Закавказье мен Түрікмен КСР республикаларында 500 мыңға дейін күрдтер өмір сүрген. Кейінгі жылдардағы елдегі халық санағы олардың санының нақты өсімнен гөрі, айтарлықтай азайғанын көрсетті.

«Өткен ғасырдың 30 -жылдарының бірінші жартысында Қызыл Күрдістанның жойылуымен Әзірбайжанда күрд халқының ақ геноциді басталды. Күрт театры, радио бағдарламалары, күрд мектептері, күрд факультеттері жабыла бастады, күрд тілінде кітап шығару тоқтатылды.

Күрд ұлтының беделінің жоқтығы мен 30-40 -шы жылдардағы репрессия КСРО -ның ұлттық құрамы мен халық санағының нәтижелері туралы анықтамалықтарда күрдтер «және басқалар...» бағанына енгізілген.

1936 жылы төлқұжаттағы ұлт бағанында «күрд» орнына «әзербайжан» деп жазу туралы шешім қабылданды. Кейінгі жылдары олар грузин, түрікмен деп жазылды. 1940-1980 жылдары ондаған мың күрдтер басқа ұлттардың атымен «тығылды», «күрдтер» бағанасы кеңестік республикалардың ұлттық құрамы бойынша кестелерден алынып тасталды. [6,б.112]

Төлқұжат деректерін ауыстыру 1938 жылы аяқталды. Айтпақшы, жеке куәліктердегі ресми «күрдтердің жоғалуы» Әзірбайжанда толық, Түркіменстанда - негізінен Грузияда - ішінара атқарылған. Ал, Арменияда ұлтты «конфессиялық» деп алмастырды. «Ұлт» бағанында «күрд» орнына «езид» деп жаза бастады, бұл тек күрд халқының атын жоюға ықпал етті»[7,б.192].

Осылайша, күрдтердің ұлттық құқықтары туралы мәселе мұнда ерекше түрде шешілді: күрд халқы жоқ, демек олардың ұлттық құқықтары туралы мәселе болуы мүмкін емес. Мансаптық өсудің бір шарты күрдтердің өздерін әзербайжанбыз деп таныстыруы болғаны белгілі. Әдетте, азды -көпті қызметке тағайындалғанға дейін ғылыми дәреже беру және т.б. күрдтер төлқұжатындағы «ұлтты» деген бағанға «әзербайжан» деп жазуға мәжбүр болды.

Грузияда күрдтердің пайда болуы Түркия саясатымен байланысты, өйткені 1918 жылы түрік билігі мен күрдтердің (мұсылмандардың) кейбір бөлігінің діни және саяси қуғын -сүргіні нәтижесінде Ван, Кара қалаларынан мен Түркияның Сурмалинск облыстарынан келген езидтік күрдтердің шағын топтары Грузия мен Арменияға көшті.

Грузияға, атап айтқанда, Тбилисиге, көшіп келген езид күрдтері, шыққан тегіне және кәсібіне байланысты шаруалар, қала көшелеріне бұрынғы тұрғылықты жеріне қарай қоныстанды: ауылдастары бір аймаққа қоныстануға тырысты, бір бардың мүшелері (патронимия) - бір көшеге орналасты. Қоныс аударылғаннан кейін грузиндердің мейірімді көзқарасының арқасында грузин күрдтерінің өмірінде күрт өзгерістер болды. Күрд халқының әлеуметтік және материалдық әл-ауқаты жақсарды, олардың жалпы білімі мен мәдени деңгейі көтерілді, интеллигенция пайда болды. Алайда, үкіметтің бюрократиялық аппараты еңбекке қабілетті күрдтерді ең алдымен қара жұмыс ретінде қолданды. Нәтижесінде Кеңес өкіметі болған 70 жыл ішінде ескі ұрпақтың негізгі бөлігі сауатсыз болып қалды [8,б.45]. Бүгінде аздаған күрдтер ана тілінде оқи және жаза алады.

Күрд халқының тарихындағы қайғылы және аз зерттелген беттердің бірі-бұл Закавказьедегі ықшам резиденциясының аймақтарынан күрдтердің едәуір бөлігін Қазақстан мен Орталық Азияға жаппай күштеп қоныстандыруы. Осы уақытқа дейін бұл әрекеттің нақты саяси мазмұны жоқ. Орта Азия мен Қазақстанда күрдтердің пайда болуы қазіргі Тоталитаризм саясатының нәтижесі болып табылады, олардың 1937, 1944, 1948-1950 жылдары Закавказье республикаларынан күштеп қоныс аударуынан көрінеді. [9,б.165]

1944 жылы Грузиядан 6297 отбасы, 27 657 адам Қазақстанға және Орта Азия республикаларына жер аударылды. Олардың ішінде үш мыңға жуығы (депортацияланған күрдтердің саны, өкінішке орай, белгісіз) Алматы облысына түскен. 1999 жылғы халық санағы бойынша Қазақстанда 32764 күрдтер өмір сүрді, олардың 15 мыңы Алматы облысында,

Қазақстан Республикасы күрдтерінің «Barbang» қауымдастығының мәліметі бойынша 100 мыңнан астам күрд Қазақстанда өмір сүруде.

Ресми деректер бойынша, 1944 жылы Қырғызстанға жер аударылған барлық адамдардың саны (81,121 адам), ал 1533 -і күрдтер болған. 1989 жылы жүргізілген санақ кезінде Қырғызстанда 14300 күрд тұратыны анықталды. Күрдтер арасында туудың жоғары деңгейі мен халық санағында қателіктері ескере отырып, жергілікті күрд белсенділері қазіргі уақытта Қырғызстанда 20 мыңға жуық күрд тұрады деп болжауда [10,б.23].

1944 жылдың күзінде Грузиядан Өзбекстанға жер аударылған 55550 күрд, месхет түріктері мен хемшиндер аударылған. 1926 жылы республикада 15 мың күрд болды, 1979 жылғы ресми мәліметтер бойынша олардың саны 982 адамға дейін азайды. 1989 жылғы санақта 1839 күрд көрсетілді, ал 1959 және 1970 жылғы санаққа сәйкес Өзбекстанда мұндай халық мүлде «болмады». Кеңес Одағы кезінде де, тәуелсіздік жарияланғаннан кейін де бұл халықтың мәдени дамуы үшін ештеңе жасалмады. Керісінше, күрдтердің ассимиляциясы мемлекеттік саясатқа айналды. Өзбекстандағы күрдтердің саны туралы сенімді деректер ешқашан болған емес. 1989-1990 жылдар аралығында Таулы Қарабақтағы жанжалға байланысты Өзбекстанға 685 күрд қоныс аударды. 1990 жылдардың басында Ферғана алқабындағы этникалық қақтығыстар кезінде жүздеген күрд отбасы Өзбекстаннан Қазақстан мен Ресейге қашып кетті. Одақ ыдырағаннан кейін басталған күрдтердің Өзбекстаннан қоныс аудару процесі бүгінгі күнге дейін жалғасуда.

Түркіменстан - күрдтерді жұтып қойған елдердің бірі. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі халық санағы Түркіменстанда күрдтердің болғанын ресми түрде мойындамады. Түркіменстан күрдтері өздері туралы мәлімдей алмайтын ұлттық тамырлары мен мәдениетінен ажыратылды. 300 мың адамға жеткен түрікмен күрдтері толықтай ассимиляцияланды. Олар ТМД -дағы барлық күрдтерге қарағанда аз зерттелген, сонымен қатар бұл республикадағы күрдтердің өмірі туралы сенімді ғылыми зерттеулер жоқ.

Депортация күрдтерге үлкен қиындықтар әкелді: жұқпалы аурулардан өлім, қоныс аудару кезіндегі репрессия және т.б. Күрдтер рухани мәдениет, білім және тіл саласында да орны толмас шығынға ұшырады.

Орта Азия күрдтерін зерттеу нәтижелері бойынша олардың дамуы көбіне белгілі мемлекеттердің таңдаған үкіметінің саяси бағытына байланысты екені байқалды. Мысалы, Түркіменстан күрдтері 90% -ға дейін ассимиляцияланған, Өзбекстан күрдтері елден көшуге ұмтылады және күрдтердің нақты санын білмейді. Қырғызстанда күрд халқының өкілдерінің тағдыры жаңа тарихтың барлық оқиғаларымен байланысты болды. Тек Қазақстан күрдтері ғана өз тілін, мәдениеті мен тарихын сақтап, дамытуға мүмкіндік алды.

Қорытынды (шешім).

Көп өлшемді талдау, қоғамдық-саяси, тарихи, мұрағаттық және басқа да жазбаша дереккөздердің историзм принциптеріне сүйене отырып, ұлттық азшылықтарға, соның ішінде күрд азшылығына қатысты депортация мен геноцидтің теріс салдарын анықтауға және көрсетуге болады. Жалпы алғанда, күрдтер ХХ ғасырдың 30-50 жылдарында кеңес басшылығының тоталитаризмнің дәрежі саясатының кепіліне айналды. Осылайша, бір түнде, олардың күрд ұлтына тиесілі екендігі үшін ұжымдық жауапкершілік принципіне сәйкес, олар жасына, жынысына, лауазымына, лауазымына және, ақырында, денсаулық жағдайына қарамастан, жер аударылды.

Күрдтерді үйлерінен күштеп шығарып жіберуінің басты себептерінің бірі - түрік тыңшылық жасады деген күдікпен айыптау болды. Сол кездегі мұрағаттық құжаттарға сүйенсек, күрдтерді жаппай көшіру Түркия территориясымен шектесіп жатқан Әзірбайжан, Армения, Грузия аймақтарында болған. Бұл күдіктің себебі күрдтердің шетелдегі туыстарымен сауда байланысы болса керек. Айыптаулар, қауәсектер мен болжамдарға негізделген. Бұл күрд халқының бір республикадан екіншісіне, бір мекендейтін жерден басқаға - қоныстанбаған жерге күштеп қоныс аударуы бүкіл халықтың жан дүниесін сусындататын «тамыр жүйесін» бұзды және оның тарихында өшпес із қалдырды. Өкінішке

орай, осындай қоныс аударумен күрдтер біздің елдің көптеген халықтарының тағдырын сол қайталады.

Кеңестік күрдтердің тағдырында басты рөлді сыртқы фактор, сонымен қатар тоталитарлық мемлекетте билеуші элитаның өзінің халықаралық амбицияларын қанағаттандыру үшін, сөзсіз, бақылауға алатынын анықтаған жөн. Мұндай жағдайда этнос саясаттың белсенді субъектісі ретінде өмір сүре алмайды, ал этностың бүкіл ішкі әлеуеті, оның топтық мүддесі тек осы өмірде сүру мәселесіне бағытталады. Осының бәрі белгілі бір дәрежеде этникалық азшылықтардың сталиндік депортация кезінде «үнсіз бағынуын» түсіндіреді.

Қорытындылай келе, зерттеу негізінде қоғамның әлеуметтік-саяси консолидациясының өзекті мәселелерін шешуге арналған келесі ұсыныстар әзірленді, бұл әр түрлі ұлт өкілдерінің біртұтас, тату отбасына, берік отбасына бірігуіне және және тұрақты күй кешуіне ықпал етеді.:

- қоғамның жаңаруы мен реформасы жағдайында олардың достығы мен өзара көмегін, сондай -ақ басқа мемлекеттермен ынтымақтастығын объективті түрде көрсететін ТМД мен Орталық Азия халықтарының тарихын құру қажет;

- республикалық және әлемдік тәжірибені, бұқаралық ақпарат құралдарының әр түрлі формаларын қолдана отырып, әр этникалық топ өмірінің ең жақсы ерекшеліктерін белсенді түрде насихаттау, ұлттардың мәдени рухани өмірін, белгілі бір ұлттық ортада туындайтын түрлі мәселелерді көрсету үшін көбірек уақыт бөлу қажет;

- экономикалық жағдайы төмен азшылықтардың әл-ауқатының өсуіне жағдай жасау;

- ресми ақпараттық ресурстардың көмегімен Интернет кеңістігінде толеранттылық идеяларын насихаттау қажет;

- этносаралық процестерді көрсететін басылымдарды қатаң бақылау механизмін әзірлеу;

- Орталық Азияда, ТМД елдерінде, алыс шетелдерде де көші-қон процестерін зерттеу бойынша бірлескен аймақтық конференциялар, семинарлар, симпозиумдар өткізу қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Громыко А.А., Пономарева Б.Н. КСРО сыртқы саясатының тарихы. 1917-1945 - Мәскеу: «Ғылым» баспасы, 1976 - 425 б.

2. Жигалина О.И. Ирандағы ұлттық күрд қозғалысы (1918-1947) - Мәскеу:- 1988. – 94б.

3. Әбсаттаров Р.Б., Мирзоев К.И. «Ресей мен Кавказ аймағындағы күрд диаспоралары. ҚазҰПУ хабаршысы, «Әлеуметтану және саясаттану» сериясы. 2017. - №3 (59). - 135б.

4. Набиев В. Хабаршы вестник күрд диаспораларының ассимиляция тенденциялары туралы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. № 4 (68). Алматы. - 2019. - 136-140бб.

5. Мамедов К.В. Әзірбайжан КСРО халқы 60 жыл. Баку, Әзірбайжан мемлекеттік баспасы, 1982. - 112 б.

6. Side Mall. Қазіргі кезеңдегі күрд диаспорасының кейбір мәселелері. // Күрд мәселесінің қазіргі жағдайы (ғылыми симпозиум). - Мәскеу, 1995. - 112 б.

7. Бұғай Н.Ф., Броев Т.М., Броев Р.М. Кеңестік күрдтер: өзгеру уақыты. - Мәскеу: Қап, 1993.- 192 б.

8. Ғажар Асқаров. ТМД елдеріндегі күрд диаспорасы. - Бішкек, 2005. - 48 б.

9. Набиев В. Күрд мәселесінің тарихын кезеңдеу. Хабаршы Хабаршысы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. № 2 (62). Алматы. - 2018.- 165-170бб.

10. Мирзоев К.И. Күрдтер. Тарих пен қазіргі заман (2 том) Күрд диаспораларының ассимиляция тенденциялары туралы.-Алматы, 2016. - 23 б.

References:

1. Gromyko A. A., Ponomareva B. N. *The history of the foreign policy of the USSR. 1917-1945-* Moscow: Nauka Publishing House, 1976. -425 p.
2. Zhigalina O. I. *The national movement of Kurds in Iran (1918-1947).*- Moscow: Nauka Publishing House, 1988. - P. 94.
3. Absattarov R. B., Mirzoev K. I. " *Kurdish diasporas in Russia and the Caucasus region. Bulletin of KazNPU, Series "Sociological and Political sciences" - 2017. - No3 (59), – 135p.*
4. Nabiev V. *On the issue of assimilation trends of the Kurdish diasporas, Khabarshy Vestnik. "Aleumettanu zhane sayasi gylymdar" seriyasy. No. 4(68). Almaty. - 2019. 136-140bb.*
5. Mammadov K. V. *The population of the Azerbaijani USSR for 60 years. Baku, Azerbaijan State Publishing House, 19827 - p. 112.*
6. Side Mall. *Some problems of the Kurdish diaspora at the present stage. // The current state of the Kurdish problem (scientific symposium). - Moscow, 1995. - 112 p.*
7. Bugay N. F., Broev T. M., Broev R. M. *Soviet Kurds: a time of change. - Moscow: Kapl, 1993. -192 p.*
8. Gazhar Askerov. *The Kurdish diaspora in the CIS countries. Bishkek, 2005. - p. 48.*
9. Nabiev V. *On the issue of assimilation trends of the Kurdish diasporas, Khabarshy Vestnik. "Aleumettanu zhane sayasi gylymdar" seriyasy. No. 4(68). Almaty. - 2019. - 136-140bb.*
10. Mirzoev K. I. *Kurds. History and Modernity (2 vols.)- Almaty, 2016.; On the issue of assimilation trends of the Kurdish diasporas.- Almaty, 2016. - 23bb.*

**ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ
ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ
TRIBUNE OF FOREIGN SCIENTISTS**

МРНТИ 11.09.09

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-8940.07>

*Рау И.А.**

*Академия ведущих кадров Бундесфера
г. Гамбург, Германия*

**К СОЦИАЛЬНОМУ УЧЕНИЮ ФОМЫ АКВИНСКОГО ОБ УЧИТЕЛЕ,
ПРЕПОДАВАНИИ И ВОСПИТАНИИ**

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы социального учения Ф. Аквинского об учителе, преподавании и воспитании, которые еще не изучены в социально-политической науке. В статье более подробно рассматриваются вопросы социального учения Ф. Аквинского- знание и познание, знак и слово, язык обучения, моральные, нравственные и эстетические аспекты обучения, о передаче и порождении знания у ученика учителем и др. В статье отмечается, что согласно Аквинскому настоящее обучение и воспитание невозможно без использования авторитетов, авторитетных книг, их чтения и толкования. Обучение означает, что один человек передает другому человеку информацию о своем знании или умении. Учителем может быть человек, который самостоятельно расширяет свои знания, умеет эти знания ясно сформулировать для себя и в информационно доступной для ученика форме передать их ученику. Вместе с тем, в статье уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: значение, обучение, преподавание, воспитание, учитель, ученик, познание, человек, добро, зло, честность, бог, мораль, поведение, мудрость.

*И.А. Рау**

*Бундесфердің жетекші кадрлары Академиясы,
Гамбург қ., Германия*

**Ф. АКВИНСКИЙДІҢ МҰҒАЛІМ, ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ ТУРАЛЫ
ӘЛЕУМЕТТІК ІЛІМІНЕ**

Аңдатпа

Мақалада Ф.Аквинскийдің әлеуметтік-саяси ғылымда әлі зерттелмеген мұғалім, оқыту және тәрбиелеу туралы Әлеуметтік ілімінің мәселелері қарастырылады. Мақалада Ф.Аквинскийдің әлеуметтік ілімінің мәселелері – білім мен таным, белгі мен сөз, оқыту тілі, оқытудың моральдық, адамгершілік және эстетикалық аспектілері, мұғалімнің оқушыдағы білімнің берілуі мен пайда болуы және т. б. толығырақ қарастырылады. Мақалада Аквинскийдің пікірінше, нақты оқыту мен тәрбиелеу билікті, беделді кітаптарды пайдаланбай, оларды оқып, түсіндірместен мүмкін емес екендігі айтылған. Оқыту дегеніміз, бір адам басқа адамға өзінің білімі немесе қабілеті туралы ақпарат береді. Өз білімін өз бетінше кеңейтетін, осы білімді өзі үшін нақты тұжырымдай алатын және студент үшін ақпараттық қол жетімді түрде оны оқушыға бере алатын адам ғана мұғалім бола алады. Сонымен қатар, мақалада пікірталас мәселелеріне де назар аударылған.

Түйін сөздер: Білім, білім беру, оқыту, тәрбиелеу, мұғалім, оқушы, таным, адам, жақсылық, жамандық, адалдық, Құдай, мораль, мінез-құлық, даналық.

*I. Rau**

*Academy of Leading cadres of the Bundesfer,
Hamburg, Germany.*

THOMAS AQUINAS' SOCIAL TEACHING OF ABOUT THE TEACHER, TEACHING AND UPBRINGING

Abstract

The article deals with the issues of F. Aquinas' social teaching about the teacher, teaching and upbringing, which have not yet been studied in socio-political science. The article deals in more detail with the issues of F. Aquinas' social teaching – knowledge and cognition, sign and word, language of learning, moral, moral and aesthetic aspects of teaching, on the transition and generation of knowledge from a student by a teacher, etc. The article notes that according to Aquinas, real education and upbringing is impossible without the use of authorities, authoritative books, their reading and interpretation. Learning means that one person transmits information about their knowledge or skill to another person. A teacher can be a person who independently expands his knowledge, is able to clearly formulate this knowledge for himself and transmit it to the student in an information accessible form for the student. At the same time, the article also pays attention to discussion issues.

Keywords: knowledge, training, teaching, education, teacher, student, cognition, person, good, evil, honesty, God, morality, behavior, wisdom.

Введение.

Люди издавна стремились понять историю возникновения социального учения, и заглянуть в грядущие эпохи. Человечество накопило известный опыт и изучения, и теоретического осмысления явлений социальной жизни общества. Прогрессивные мыслители как Востока, так и Запада, занимавшиеся изучением социального учения, высказывали немало глубоких суждений о развитии социальной жизни общества.

Социальное учение в Западной Европе в середине века постоянно видоизменялось. Происходившие в нем перемены, существенные сдвиги являлись в конечном счете закономерным следствием серьезных изменений, перемен, сопровождающих эволюцию социально-экономических и политических систем феодального общества в государствах Западной Европы.

Известно, что в истории социального учения было немало попыток раскрыть различные стороны социальной жизни западноевропейского общества и его развития.

Следует сказать, что историй развития социального учения Западной Европы занимались и занимаются различные науки: история, социальная философия, социология, политология, педагогика, а также другие науки.

Плодотворной для развития социального учения было деятельность доминиканского монаха, ученого-богослова-Фомы Аквинского (Аквината) (1225-1274) [1], чьи сочинения стали своего рода энциклопедией официальной церковной идеологии Средних веков. Наряду с массовой других предметов, рассматриваемых в этих сочинениях, Ф. Аквинский изучает, и вопросы социальной педагогики. В методе социально-педагогического мышления Ф. Аквинского, разрабатывавшемся в рамках богословской схоластики, был весьма велик удельный вес религиозного догматизма. Социально-педагогическая мысль Ф. Аквинского имела во многом прикладной характер. Социально-педагогические воззрения Ф. Аквинского отличались для своего времени известной прогрессивностью. Следует подчеркнуть, что вопросы социального учения Ф. Аквинского об учителе, преподавании и воспитании еще не

изучены в социальной-политической науке. Мы в статье рассмотрим только некоторые аспекты указанных проблем.

Цель и задачи исследования. Целью статьи является системно-социальный анализ учения Ф. Аквинского об учителе, преподавании и воспитании. Исходя из цели исследования, нами намечены следующие задачи: определить социальные проблемы в научных трудах Ф. Аквинского об учителе; выявить особенности и содержание преподавания предметов и раскрыть сущности воспитания.

Методология и методы исследования. Методологическое основой исследования послужили фундаментальные положения философии, социологии, политологии, педагогики, психологии, достижения мировой общественной мысли по проблемам образовательной политики. При исследовании были использованы такие методы, как исторический метод, системный анализ, сравнительный метод, метод комплексной оценки, социологический метод и другие.

Обсуждение и результаты.

1. Знание и познание.

Фома Аквинский был не только теолог и философ мировой величины, но и социолог и педагог. В его трудах «Дискуссионные вопросы» и «Комментарии» отражены его социальные размышления о плодотворном воздействии учителя на ученика в передаче ему информации о своих знаниях, о своем понимании морали и нравственности. Его социально-педагогические идеи рассеяны по всем 18 томам собрания его сочинений, представляют однако определенное идейное единство теологического, философского, социального и педагогико-психологического подходов к проблеме духовного взросления человека [2].

Для того, чтобы передавать знания другому, сообщать другому о своем знании было бы хорошо знать, что есть знание; и Аквинский уделяет этому вопросу значительное внимание. Фома Аквинский отрицал наличие врожденного знания, «врожденных идей», но признавал врожденность души, даруемой Богом, и некоторую врожденную структурированность **рассудка**. В его понимании он следует Аристотелю, связывая местами его идеи с элементами платонизма. В то же время для Аквинского деятельный рассудок (*intellectus agens*) может выходить за пределы опыта, практики, творя знание самостоятельно. Главный предмет критики Фомой аверроистов (последователей Аверроэса) — их положение, что деятельный рассудок (*intellectus agens*) в одинаковой степени присущ всем людям, что он — проявление общечеловеческого интеллекта [3, s.531].

Аквинский - один из основателей подразделения знания на три части:

1. Знание (узнавание) объекта: «Я знаю Кельн» и сообщение об этом знании другим и себе;
2. Знание свойств объекта: «Я знаю, что Кельн — большой город.» (на нем. «*propositionale Wissen*»);
3. Знание о собственных способностях (свойствах).

В центре социально-философских размышлений стоит, как правило, «*propositionale Wissen*» (англ. - *knowledge that*). Некоторые наши знания, свойства, способности до поры, до времени неосознаваемые нами; мы не можем о них сообщить. Не можем отвечать за их действие на нас [4, s. 1759].

Чувственное познание — единственный источник интеллектуального познания, которое пользуется «самоочевидными основаниями», заложенными в рассудке (закон тождества, например). Этот уровень познания состоит из восьми главных элементов: пяти внешних чувств; «общего чувства»; воображения и памяти.

Кроме пяти внешних чувств Фома Аквинский указывает на «общее чувство», которое синтезирует данные внешних чувств [5, с. 37]. Воображение сохраняет образы — фантомы. Чувственные оценки присущи не только человеку, но и животным, как и лежащие в основе этой способности лежат возможности составлять конкретные суждения. **Память** сохраняет, главным образом, не только образы, но их оценку. Аквинский утверждает также, что в основе

чувственно воспринимаемых качеств лежат еще более глубокие «скрытые качества» («*qualitates okkultae*»), а за теми еще более скрытые и т. д.

Весь чувственный материал, «чувственные виды» под воздействием активного интеллекта человека полностью очищается от материальных элементов и таким образом возникает интеллектуально-духовное содержание сознания человека, «интеллигибельные виды». Передача этого содержания другому человеку, или даже просто сообщение об этом содержании - самая сложная сторона обучения. Восприимчивость этого содержания должна обладать определенным типом оценивающей памяти, соответствующими этому содержанию интеллектом и духовностью. (Примеры: «переквалифицированные» преподаватели в начальных школах; подросток, без труда запоминаящий все детали разобранного им сложного часового механизма, но с трудом окончившего начальную школу).

У Аристотеля, одного из высших авторитетов для Фомы Аквинского, имеется положение: «Не камень находится в душе, а его понятие» и тем не менее, чувствами он воспринимается, его узнают. Понятие камня, находящееся в душе, позволяет камень не просто видеть, не просто его узнать, а постигнуть его сущность. Согласно Фоме, в объектах природного и социального мира их сущность выражена в разной степени. Получается, что восприятие, узнавание без наличия понятия об узанном есть только подготовка к возможному знанию. Задача учителя опосредовать возникновение у учащегося понятия о воспринимаемых и узанных предметах

Познание нематериальных объектов (истины, любых общих понятий, Бога) возможно лишь на основе познания материального мира. Кто ничего не знает о мире посюстороннем, тому трудно что-либо понять и о мире потустороннем. И наоборот, многие и глубокие знания о материальном мире всегда указывают на необходимость признания и мира в нематериального. Так, мыслящий человек может вывести реальное существование существа невидимого, не слышимого, не обоняемого, приборами не обнаруживаемого и не измеряемого существа, следы активности которого, но не оно само, обнаруживаются повсюду, т. е. **Бога**. Один из поэтов воскликнул: «Как пахнут цветы! Господь, это ты?»

Мыслящий человек, видя, что каждое движение опосредуется двигателем и опираясь на свой здравый рассудок, приходит к выводу, что имеется и источник всех движений, «перводвигатель», т. е. Бог. Иначе человек осужден к бесконечному поиску все более отдаленных «двигателей», ни один из которых не является настоящим, т. е. конечным, окончательным. То же самое происходит и при движении здравого рассудка от **причины к причине**: мы углубляемся в бесконечную **цепь «причин»**, из которых никакая не является истинной, т. е. последней и окончательной. И тогда приходится согласиться с мнением, что называние чего-либо в природном или социальном мире причиной произвольно, исходит из потребностей практики, или, что последней причиной является воля Бога.

И в толковании причинности Фома Аквинский ориентируется на Аристотеля, но с существенными отклонениями в трактовке последнего. У Аристотеля: «Все, что возникло, возникает через что-либо, из определенного что-либо». У Аквинского причинность означает реализованную возможность. Последняя же базируется на устройства мира Богом [6, s. 562].

Аналогичен ход мысли здравого рассудка при рассмотрении **совершенного**, более совершенного и, наконец, высшего совершенства, т. е. Бога [7, s. 219-250]; или при рассуждениях о случайности бытия любого отдельного предмета. Любой из этих природных предметов мог бы и не существовать, т. е. каждый из них появился случайно и его бытие сопровождается бесконечным количеством **случайностей**. Но природный мир в целом не случаен: случайности действуют внутри этой целостности. Вне нее здравому рассудку необходимо мыслить существование безусловно необходимого, т. е.

Бога. В природе, особенно в живой, всюду наблюдается целесообразность. Она приводит мысль рассуждающего человека к идее разумного управителя миром, т. е. Бога [8, s. 77-91].

Знание о «нематериальных объектах», например, о Боге, носит, прежде всего негативный характер. Так знание о первопричине (Боге) есть знание не о том, какова эта причина, но

только о том, что она есть. У св. Августина это положение выражено мягче — полное познание Бога невозможно. На основе такого представления возникла символическая или негативная теология. В ней Бог и божественное есть нечто «совершенно иное» и «незнакомое», что оно средствами рассудка и разума непостижимо, и о чем можно говорить лишь символами и метафорами. У Николауса Кузанского Бог не является ни существом, ни телом, ни разумом (как у человека), ни духом (как у человека), он есть и не есть, он и не свет, и не тьма, и не заблуждение, и не истина. У нас, по его мнению, нет и не может быть о нем положительных всеобщих определений.

Два вопроса возникают автоматически: можно ли какой-либо предмет познать полностью, если мы не ограничиваемся потребностями практики? Можно ли знание преподать, передать другому только вербальным или иным языком? На оба вопроса приходится ответить отрицанием: полностью познать предмет за пределами потребностей практики невозможно; преподать «негативное» знание невозможно, хотя и возможно укрепить или возбудить веру в существование объекта такого знания.

Многие положения Фомы Аквинского ведут к фундаментальным противоречиям в их истолковании. Так закон тождества говорит, по Аквинскому, что предмет познаваем, т.е. о нем можно составить понятие, если он остается самим собой, равным самому себе во всех отношениях. Если принять этот тезис за истину, что понятийное познание предметов невозможно: они все более или менее быстро изменяются и в этом смысле никогда не равны самим себе. Тем не менее, этот закон для Аквинского «самоочевиден», существуя в формах рассудка, в интеллекте до возникновения конкретных понятий, и требует учета в дальнейшем процессе познания.

Истина, по Аквинскому, это соответствие утверждений рассудка реальности (предметам, событиям, явлениям). Но сами предметы должны иметь «онтологическую истину», т.е. соответствовать своему понятию-сущности, чем более велико это соответствие, тем более велики возможности истины-соответствия. В связи с этим Фома Аквинский, отмечает, что надо изучать «зрелый» предмет и на этом основании делать выводы о роде данных предметов в целом.

2. Человек.

Человек есть единство материального тела и души как формы тела. И в этом положении Фома Аквинский примыкает к Аристотелю, согласно которому все сущее есть соединение формы и материи, причем форма (душа) представляет общее данного объекта с другими, а материя (тело) индивидуальное. Фома Аквинский подчеркивает психофизическую целостность человека. Душа — основа личности; индивидуальность связана с телесными особенностями персоны [9].

Человек отличается от животного способностью познавать в понятиях и совершать в силу этого свободный осознанный выбор. Последний лежит в основе собственно человеческих, т.е. моральных действий. Личность свободна и потому ответственна за свой выбор. Важнейшая основа морали и нравственности — наличие добродетелей, т.е. навыков, позволяющих человеку устойчиво использовать свои способности во благо и в противостоянии порокам.

Наиболее явственно свобода, автономность личности является в совести и в связанной с ней способностью противостоять светским законам, порою ошибочным и преходящим — говорил Фома Аквинский. Религиозные добродетели — вера, надежда, любовь; светские — справедливость, умеренность, мужество. Они базируются на разуме человека — вершине его совершенства. Стремящаяся к благу личность обретает совокупность интеллектуальных, моральных и религиозных добродетелей, культивирование которых среди остальных людей призвано общество и государство [10].

Неиспорченная окружением личность в своих деяниях следует естественным законам, направляющим избегать зла для себя и других и искать добра. Стремясь к добру, личность обретает совокупность интеллектуальных, моральных и религиозных добродетелей, культивировать которые призваны государство и общество.

3. Знак и слово, язык обучения.

Ныне знак понимается как чувственно воспринимаемый субъектом материальный объект, который используется для обозначения, представления, замещения другого объекта, для приобретения, хранения, переработки и передачи информации. Этот момент надо подчеркнуть: передается не знание, а именно информация о знании. Информация безлична, знание лично и связано с умением реальным или потенциальным использованием ее знающим человеком. Поэтому нет бесполезного знания, а бесполезной или даже вредной информации - сколько угодно. Информацию можно передать а знание невозможно именно потому, оно лично, что оно - неотъемлемое «свойство» данной личности.

У Аквинского в понимании знака много общего, за исключением толкования информации, с вышеизложенным. Знак понимается в рамках реалистической онтологии скорее как «отображение» («Abbildung»). В подходах критического реализма он понимается скорее как произведенное сознанием познающего «представление» («Vorstellung», «Representation»). В наши дни понимание знака как репрезентации находит мало сторонников. Аквинский же был сторонником первого подхода: для него репрезентация чего-либо кому-либо было предьявление знака («*omnis representatio fit per aliqua signa*»). Репрезентация («*Representatio*») и обозначение («*Bezeichnung*») для него синонимы «*idem es significare quod representare*») [11, с.73-74]. Огромное значение знаковому сообщению придавал блаженный Августин. Он рассматривал весь текст Библии как совокупность **знаков**, имеющих теологическое, историческое и моральное значение. Способы их истолкования, в том числе и с помощью «свободных» наук — тема его трактата «О христианской науке» и обширных комментариев на книгу Бытия, и трех заключительных глав его «Исповеди». Согласно Аквинскому настоящее обучение и воспитание невозможно без использования **авторитетов**, авторитетных книг, их чтения и толкования. Этим утоляется детская и подростковая потребность «Сделать бы жизнь с кого».

Учитель стремится передать ученику информацию о двух типах (сторонах) своего знания.

1. Знания-узнавания, возникшего на основе чувственного опыта, доступного в большей или меньшей степени большинству учеников

2. Знания-понимания, возникшего из собственных размышлений. Информирование о знании второго типа наиболее сложно: если чувственный образ мира у людей достаточно сходен, то мыслительное его освоение и результаты его могут отличаться у учителя и большинства его учеников кардинально.

Обучение невозможно без знаков, иначе оно обращается в многословное описание предмета. Описание - не помеха обучению, но оно может длиться до бесконечности, если его не дополнить знаком: знак аккумулирует содержание многих слов - понятий. На это указывал еще Августин в своей известной работе «*De magistro*» («Учитель»). Но он же отмечал, что даже самый простой знак не поможет пониманию сути дела если ученик не имеет фоновых знаний для его восприятия. Письменные знаки базируются на предварительном языковом обучении (метаязыке или вербальном языке) [12].

Это означает, что основное содержание знака известно адресату **знака** и получается, что через знак адресат ничему не обучается: знак лишь напоминает ему об известном. Если же содержание знака адресату неизвестно, то такой **знак** — не средство обучения, хотя и может способствовать тренировке памяти. Если обучение сводится к передаче знаков и способов их запоминания, то происходит не обучение, а накопление абстрактной информации, неизвестно на что указывающей и неизвестно к чему применимой.

Обучение означает, что один человек передает другому человеку информацию о своем знании или умении [13]. Хранитель знания — сознание, душа человека, хранитель умения — его тело. Полностью передать информацию о своих знаниях и умениях другому человеку, животному, механизму или устройству по переработке информации (компьютеру) невозможно. Знание всегда лично, есть характеристика конкретной личности. Вне личности, вне ее сознания, т. е. объективно, существует лишь более или менее достоверная

информация об этом знании. Знание говорит о мире и о знающем человеке: это и осознаваемая информация о внешней и независимой от сознания реальности; и о способности человека вносить в реальность новый порядок и смысл, трансформируя ее.

В Новой философской энциклопедии (Москва) знание определяется как **память** [14, с. 517]. Это верно в том плане, что без свойства памяти (запоминания) нет и знания. В то же время при таком понимании человек, способный выучить наизусть возможно большее количество данных, и был бы наиболее знающим. Известны персоны, наизусть знающие Коран или Новый Завет, но их вовсе считают самыми крупными и авторитетными знатоками этих священных книг. Что же касается «социальной памяти», упоминаемой в Новой философской энциклопедии, то это образное выражение: данные истории и всех других наук, и свидетельств о прошлом имеют конкретным источником память конкретных людей.

Кто может быть или призван быть учителем — спрашивает Фома Аквинский - и ссылается, как теолог, прежде всего на «Новый Завет». Там, в Евангелии от Матфея стоит: «И вы же не называйтесь учителями, ибо один у вас Учитель — Христос, все же вы — братья». Далее следует призыв к ученикам Христа, не называть никого ни «Отцом», ни «Наставником». Это можно понять так, что Иисус призывает своих последователей не присваивать ни себе, ни другим власти и прерогатив, которые даются только Богом. Ясно так же, что речь здесь идет не о светском обучении в обычной школе и не об обычных людях.

4. Моральные, нравственные и эстетические аспекты обучения.

Как глубоко верующий человек и ученый педагог Аквинский исключительное значение придавал воспитанию, поддержке появлению и развитию у учеников определённых моральных, нравственных чувств и способностей: уважение к авторитетам, высший из которых — Бог; надежды (способности не отчаиваться, не разочаровываться в жизни даже в самые трудные ее моменты) [15].

Надежду он определял как одну из главных добродетелей, ставя ее в то же время между высокомерием («Hochmut» lat. - excellentia) и разочарованностью («Resignation», lat. - acedia). Жизнь человека в любом возрасте может подвергнуться опасности, омрачиться отчаянием. Позже может оказаться - по незначительному поводу. **Надежда** может сохранить будущую жизнь человека, пусть даже никудашнюю, но дарованную Богом [16, sp. 1161; s. 21, 359-391].

Вслед за Августином Аквинский справедливо полагал, что с самого раннего детства надо человеку внушать, что есть **добро** и что — **зло** с тем, чтобы помочь ему не только знать их, но и указать ему на постоянную необходимость его выбора между ними. При этом без авторитетов, начиная от Бога, и ссылок на них не обойтись. Правильное воспитание невозможно без авторитетности родителей и учителя. По Августину зависимость человека при совершении добра или зла двойственна. С одной стороны человек грешен от рождения — первородный грех (Erbsünde); с другой стороны - слаб человек и Бог всемилостиво прощает ему многочисленные мелкие прегрешения если тот их чувствует или осознает как зло. В целом же добро есть совершенное (das Vollkommene) и приближение человека к нему, а зло есть противостояние совершенному и всесовершенному, т. е. Богу [17, s. 539].

Аквинский согласен с Августином в том, что смысл **добра и зла** в деяниях человека может быть определен лишь телеологически, т. е. через конечную цель бытия человека, определенную Богом. «Универсальное добро» («bonum universale») так же отождествляется с Богом как с самопричиной; любое действие в направлении «bonum universale» есть добро. Знание законов природы и следованием им есть добро т. к. природа и ее законы есть творение Бога. Поэтому в природе нет зла и поэтому Аквинский воспринимается многими современными радикальными экологами («зелеными») как их предтеча. Зло является вместе с человеком и его свободной воли. Разумная воля направлена на делание добра, которое порождает состояние счастья (Glückseligkeit, lat. - beatitudo). Проблема же в том, что люди по-разному понимают добро.

Опираясь, главным образом, на Аристотеля, Фома Аквинский разработал систему элементов естественного права и учения о добродетелях [18, s. 333].

Для Аквинского **совесть** — это при рождении человека данный ему «закон внутри нас», на который ориентируются наши поступки и сам разум проверяется и этим законом: **совесть** — это внутренний судья и нашим поступкам, и нашему разуму. В то же время совесть может в силу слабостей человека и заблуждаться. Жить, по совести, значит жить, по справедливости, а высшая справедливость установлена Богом [19].

Нравственное поведение в нас в зачаточной форме уже вложено при рождении как естественные склонности. Эти зачатки могут совершенствоваться под влиянием учителя, через упражнения и деятельность [20]. В толковании свободы воли Аквинский также ориентируется на определение ее Аристотелем: «Несвободным является то, что происходит на основе принуждения и незнания. Соответственно свободным является то, что осуществляется самим действующим человеком, знающим все обстоятельства действия». У Фомы Аквинского свобода воли (*Willensfreiheit*) определена самим Богом и на ее основе невозможно ссылаться на Творца за совершенное тобою зло.

Понятие свободы играет большую роль и в представлениях Аквинского об обществе. Свобода человека, равенство людей, общая собственность — это христианские ценности, которые были реальностью в первобытном состоянии (*Urzustand*), до «грехопадения» Адама и Евы. Тогда действовало естественное, установленное Богом правило: моногамный брак, семья с мужской главой семьи и добытчиком, частная собственность, свободная торговля и свободное избрание деятельности, отсутствие ростовщичества, государство применяло насилие по отношению к преступникам и к внешним врагам [21, s. 764]. Удивительные местами для средневекового философа-теолога высказывания, хотя отдельные из них нередко и противоречат друг другу.

В своих рассуждениях о красоте, прекрасном, безобразном, их восприятию, пониманию, соотношения с добром, их роли в обучении, воспитании и жизни человека Аквинский сделал значительный шаг вперед по сравнению с другими эстетиками средневековья. Общие эстетические воззрения Фомы Аквинского в целом очень близки таковым у Аристотеля, создавшего свое учение об эстетическом и о ценности искусства: произведение искусства имеет собственные законы (за исключением правил ремесла, необходимого для этого искусства, натирания красок, например); каждое произведение специфически интерпретирует «правду искусства»; произведение имеет явную или скрытую нравственную цель (смысл); оно внутренне непротиворечиво. Он же отмечал, что предметом искусства является не только реальный мир, но и фантастическое.

Фома Аквинский показывает, как единство доброго и прекрасного (иногда он говорит - красоты), так и качественное отличие эстетическо восприятия (и оценки) действительности от морально — нравственного восприятия (и оценки). В воспитательных целях необходимо, по его мнению, показывать, внушать ученикам единство этих форм восприятия действительности. Фома Аквинский отмечал, что наиболее связаны с эстетическим восприятием те ощущения, «которые наиболее познавательны» [22, с. 22].

У Аквинского сильна тенденция видеть и оправдывать красоту чувственного мира как творения Божьего и отождествления красоты и блага. В то же время он полагает, что с прекрасным (красотой) наиболее связаны те чувства, которые способствуют возбуждению интереса к познанию и к знанию — зрение и слух. Но говорить о прекрасных запахах, вкусовых или тактильных ощущениях он полагал неверным. Сегодня большинство исследователей вряд ли с этим согласятся: имеется и объективная история качеств чувственности человека. Указывает он и на некоторые объективные признаки красоты /*decorum*/ и прекрасного /*pulchrum*/: «цельность или совершенство, ибо имеющее изъян безобразно»; «должная пропорция или созвучие»; «ясность формы» (пространственной света, цвета, звучания), сочетающаяся с «ясностью разума». Образ /*imago*/ может быть прекрасным в том случае, если он в совершенстве изображает даже безобразный предмет. Искусство не знает пределов по предмету изображения. Употребляет Аквинский и выражение «духовная

красота», которая заключается в том «что поведение человека или его действие хорошо соразмерно с духовной ясностью разума (rationis claritas)».

В определении совершенства у Фомы Аквинского явно чувствуется влияние Аристотеля («Никомахова этика»): «то, что не знает ни излишка, ни недостатка» - проявление любимого Аристотелем принципа «середины», отвержения крайностей. Эстетические аспекты народного творчества в трудах Фомы Аквинского отражения не находят хотя этот аспект и важен для воспитания [23, с. 40]. Солидаризовался Аквинский с Августином в том, что искусство есть не только отображение природного и социального мира, но и аналогия сверхчувственного. В том числе божественного и святого. По этому положению среди католических теологов и философов велись большие дискуссии, продолжающиеся и сегодня [24, с. 633].

5. О передаче и порождении знания у ученика учителем.

Учителем может быть человек, который самостоятельно расширяет свои знания, умеет эти знания ясно сформулировать для себя и в информационно доступной для ученика форме передать их ученику. Светское учительство должно быть направлено на ориентировку учеников в практической жизни. Учителем можно быть для ученика определенного опыта, духовности и его (ученика) собственных знаний. Учитель может эффективно передавать информацию о своих знаниях избранной и желательной небольшой аудитории, с каждым из участников которой у учителя были бы непосредственные визуальный и слуховой контакты.

У каждого ученика имеется в формах рассудка определенное знание, которое может под воздействием учителя углубляться, расширяться, конкретизироваться, уточняться, проясняться. Это не подлежит сомнению, неясно для Аквинского, может ли учитель способствовать возникновению нового **знания** в ученике; может ли он перенести свое знание в ученика.

Знание появляется в духе человека, не в его чувственности; оно не может возникнуть (появиться) извне, т. е. не может вноситься другим человеком (учителем). Так же как крестьянин не создает яблоню. А лишь культивирует ее, так же и учитель не передает свое знание, а лишь способствует появлению в ученике его собственного знания [25]. Так озарение есть продукт данной личности и Бога в ней. Никто из людей не может вас извне озарить.

Через обучение дух человека лишь побуждается к новому знанию; знание же он должен приобрести сам. Об этом же говорит и соотношение знания и мудрости. Мудрость есть форма высшего, целостного знания, соединенного с опытом повседневной жизни человека, пониманием смысла и цели последней. **Мудрость** базируется как на жизненном опыте, так и на книжном знании, частично - через обучение, преподавание. Она, равно как и талант или гениальность, в отличие от ремесла, не обучается, не передается. Есть мудрые пастухи и ученые люди с отсутствием признаков мудрости, есть мудрые люди незначительного возраста и люди весьма почтенного возраста с отсутствием признаков мудрости.

Преподавание Аквинский рассматривает не только как науку или ремесло, но и как искусство, подразумевая эстетическую сторону этой деятельности. Соединение поступающей информации с эстетическими элементами (оформлением) наиболее легко воспринимаются человеком. Эстетическое (гармония, симметрия, упорядоченность, пропорциональность и др.) скрашивает любой вид деятельности, способствует усилению чувств, эмоций и переживаний. Различает Аквинский искусство и ремесло: ремесло врача и искусство врача, ремесло политика и искусство политика. Ремесло деятельности обучается, искусство — сугубо индивидуально.

Заключение.

Значимость томизма как философско-теологической системы была признана достаточно рано. Самым ценным в нем признавалась и ныне признается система объединения научного знания с верой. В 1323г. Фома Аквинский был признан святым, а в 1567г. - Учителем церкви (Kirchenlehrer). Наиболее последовательно воплощают идеи Аквинского католические ордена Доминиканцев и Иезуитов. В Энциклике «Aeterni patres» от 1879г. философия и теология

Аквинского были объявлены официальным учением католической церкви. В этом документе от имени Папы Римского Лео Х111 писалось, что Фома Аквинский «князь схоластиков», в творениях которого человеческий разум «достиг совершенства». Последующие, в высшей степени хвалебные высказывания католической церкви о Фоме Аквинском сопровождались практическими мероприятиями по распространению его произведений, созданием Академий по изучению томизма и др.. Социально-педагогические идеи Фомы Аквинского отражены в Энциклике от 1929г. «*Divini illius magistri*», посвященной политике образования и воспитания. В некоторых немецких философских энциклопедиях Фома Аквинский ставится в один ряд с такими именами как Платон, Аристотель, Беркли и Гегель, что является некоторым преувеличением его заслуг перед мировой философией, но в области теологии и оценки роли учителя [25] его заслуги трудно преувеличить.

Список использованных литератур:

1. *Thomas von Aquin (1225 — 1274) был учеником Альберта Магнуса (Великого), использовал в своем учении некоторые взгляды Платона, Аристотеля, Августина, Авиценны, Дионисия Ареопагита. Определенное представление о его взглядах дает полотно италянца Беноццо Гаццали от 1440 г. находящееся в Парижском Лувре. Фома Аквинский стоит за ораторским пультом, справа Платон, слева Аристотель, внизу лежит читающий Ибн Сина (Авиценна). Учение Аристотеля Аквинский пытался приспособить к христианской католической теологии. В споре между реалистами и номиналистами Фома Аквинский занимал позиции умеренного реализма. Полное собрание сочинений его работ (18 томов) начало издаваться с 1750 г. Затем следовали фактически репринты с небольшими техническими отклонениями. Ссылаться можно поэтому, не учитывая год, место и язык издания этого признанного святым ученого (так ссылаются на Библию).*

2. *Фома Аквинский их не различал и мы вынуждены отметить, что мораль человека исключительно субъективна, в нее никто не может заглянуть, а нравственность объективна, видима по поведению человека: соблюдает ли он правила общественного поведения, этикет, обычаи, традиции и т. д. или же игнорирует их, или соблюдает лишь некоторые. Ответ на вопрос, почему он так себя ведет, лежит большей частью в его морали*

3. *Philosophisches Wörterbuch. Leipzig 1971, Band 1.- S. 531.*

4. *Enzyklopädie Philosophie- Felix Meiner Verlag Hamburg. In 2 Bänden, Band 2.- S. 1759.*

5. *Здесь Ф. Аквинский следует св. Августину, высшего для него теологического авторитета, так же утверждавшего, что восприятия упорядочиваются «внутренним чувством» («sensus interior») См. Новая Философская Энциклопедия. Т. 1.- Москва: Мысль, 2010.-С. 37.*

6. *Philosophisches Wörterbuch. Leipzig 1971, Band 1.-S. 562.*

7. *Maier A. Notwendigkeit, Kontingenz und Zufall. In: Die Vorläufer Galileis im 14. Jahrhundert. Rom 1949.- S- 219 – 250. Правда у св. Августина, одного из высших теологических авторитетов для Аквинского, эти положения выражены иначе: в благодати, дарованной свыше, может появиться нравственное совершенство. т. е. состояние «невозможности грешить». См. «О Граде Божьем». Перепечатка. Спаса — преображенский Валаамский монастырь 1994. XXII, с. 30.*

8. *Glück und Glücksteilhabe. Zur Rezeption der aristotelischen Glückslehre bei Thomas von Aquin. In: G. Bien (Hrsg.) Die Frage nach dem Clück. Stuttgart-Cannstatt 197.- S. 77 – 91; S.c.G. I, 13; S. th. I, 2, 3; „Компендиум теологии» 1, 3; «О божественном могуществе» 3, 5.*

9. *Учение Фомы Аквинского о душе хорошо изложено в :Alexander Willwoll. Seele und Geist.München 1953.*

10. *Summa theologica. II – II, 1 – 45, 47 – 80; 123 – 170. В этом вопросе мнение Аквинского заметно отличается от такового у Св. Августина, который в «Исповеди» высказывает идею, много позднее озвученную и Ф.М. Достоевским, о том, что человек «великая бездна» есть: он слишком слаб чтобы самому преодолеть зло в себе.*

11. *Томизм. В Новой Философской Энциклопедии. Т. 4. - Москва: Мысль, 2010,- С. 73, 74.*

12. Под метаязыком здесь понимается информационное сообщение между людьми при помощи мимики, жестов, телодвижений, модуляций голоса и др. невербальных способов общения. Мы здесь не рассматриваем соотношение так называемого «объективного языка» с метаязыком.

13. У Аристотеля имеется мысль о единстве знания и умения. Настоящее знание связано со способностью пользоваться им и со способностью информировать о нем других. Если эти способности отсутствуют, то знание лишь становится, оно незрело, не оформлено ясно и для самого себя.

14. Новой Философской Энциклопедии. Т. 2.-Москва: Мысль, 2010. - С.517.

15. Siehe: Kluxen W. Philosophische Ethik bei Thomas von Aquin. Hamburg 1980; Klinger I. Das Prinzip der Individuation bei Thomas von Aquin. Münsterschwarzach 1964.

16. См. Link H. - G. Die Hoffnung. In: Historisches Wörterbuch für Philosophie, 1974, Band 3, Spalte 1161; Pech O. H. Die bleibende Bedeutung der thomanischen Tugendlehre. In: Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie, 1974. - S, 21, 359 – 391.

17. Enzyklopädie Philosophie- Felix Meiner Verlag Hamburg. In 2 Bänden, Band 1.- S. 532.

18. См. Philosophisches Wörterbuch. Leipzig 1971, Band 1.- S. 333; Petrilowitsch N. (Hsg.) Das Gewissen als Problem. In: НВФ, Basel, 1974.- Bd. 3.

19. В «Summa theologica», в работе «Summa contra Gentiles», (4, 17) Аквинский ссылается и на Послание к Римлянам 8, 13. Основная мысль здесь — тело человека само по себе не есть зло, но грех осуществляется посредством деяний тела. С этим грехом, а не самим телом и надлежит бороться.

20. Аквинский при этих рассуждениях опирается местами на Аристотелеву Никомахову этику, часть 6.

21. Philosophisches Wörterbuch. Leipzig 1971. - Band 2.- S.764.

22. В этой части данного текста мы ссылаемся на «Opera omnia, Romae 1891, t. IV, p. 61, 192, 409»; «Opera omnia, Romae 1899, t. X, p. 63, 147, 199»; История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. - Москва, 1961. - т. 1, -С. 289.

23. См.: Фома Аквинский Аквинский «Summa theologica», кн. 1, 8; История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли. -Москва, 1961, т. 1-, с. 40; Аристотель. Никомахова этика, II, 5.

24. Philosophisches Wörterbuch. Leipzig 1971. - Band 2.-S.633.

25. Mirbt. Quellen zur Geschichte des Papstums und des römischen Katholizismus, 1924. - Nr. 577, 583, 587, 604, 616, 653, 658

References

1. Thomas von Aquin (1225 — 1274) byl uchenikom Al'berta Magnusa (Velikogo), ispol'zoval v svoem uchenii nekotorye vzglyady Platona, Aristotelya, Avgustina, Avicenny, Dionisiya Areopagita. Opredelennoe predstavlenie o ego vzglyadah daet polotno ital'yanca Benocco Gacalli ot 1440 g. nahodyashcheesya v Parizhskom Luvre. Foma Akvinskij stoit za oratorskim pul'tom, sprava Platon, sleva Aristotel', vnizu lezhit chitayushchij Ibn Sina (Avicenna). Uchenie Aristotelya Akvinskij pytalsya prisposobit' k hristianskoj katolicheskoj teologii. V spore mezhdu realistami i nominalistami Foma Akvinskij zanimal pozicii umerennogo realizma. Polnoe sobranie sochinenij ego rabot (18 tomov) nachalo izdavat'sya s 1750 g. Zatem sledovali fakticheski reprinty s nebol'shimi tekhnicheskimi otkloneniyami. Ssylat'sya mozhno poetomu, ne uchityvaya god, mesto i yazyk izdaniya etogo priznannogo svyatym uchenogo (tak ssylayutsya na Bibliyu).

2. Foma Akvinskij ih ne razlichal i my vynuzhdeny otmetit', chto moral' cheloveka isklyuchitel'no sub"ektivna, v nee nikto ne mozhet zaglyanut', a npravstvennost' ob"ektivna, vidima po povedeniyu cheloveka: soblyudaet li on pravila obshchestvennogo povedeniya, etiket, obychai, tradicii i t. d. ili zhe ignoriruet ih, ili soblyudaet lish' nekotorye. Otvet na vopros, pochemu on tak sebya vedet, lezhit bol'shej chast'yu v ego morali

3. Philosophisches Wörterbuch. Leipzig 1971. - Band 1.- S. 531.

4. Enzyklopädie Philosophie- Felix Meiner Verlag Hamburg. In 2 Bänden, Band 2.- S. 1759.

5. Zdes' F. Akvinskij sleduet sv. Avgustinu, vysshego dlya nego teologicheskogo avtoriteta, tak zhe utverzhdavshogo, chto vospriyatiya uporyadochivayutsya «vnutrennim chuvstvom» («sensus interior») Sm. *Novaya Filosofskaya Enciklopediya*. T. 1.- Moskva: Mysl', 2010. - S. 37.
6. *Philosophisches Wörterbuch*. Leipzig 1971.- Band 1.- S. 562.
7. Maier A. *Notwendigkeit, Kontingenz und Zufall*. In: *Die Vorläufer Galileis im 14. Jahrhundert*. Rom 1949.- S- 219 – 250. Pravda u sv. Avgustina, odnogo iz vysshih teologicheskikh avtoritetov dlya Akvinskogo, eti polozheniya vyrazheny inache: v blagodati, darovannoj svyshe, mozhет poyavit'sya npravstvennoe sovershenstvo. t. e. sostoyanie «nevozmozhnosti greshit'». Sm. «O Grade Bozh'em». *Perepechatka. Spasa — preobrazhenskij Valaamskij monastyr'* 1994. XXII, s. 30.
8. *Glück und Glücksteilhabe. Zur Rezeption der aristotelischen Glückslehre bei Thomas von Aquin*. In: G. Bien (Hrsg.) *Die Frage nach dem Clück*. Stuttgart-Cannstatt 197.- S. 77 – 91; S.c.G. I, 13; S. th. I, 2, 3; „Kompendium teologii» 1, 3; «O bozhestvennom mogushchestve» 3, 5.
9. *Uchenie Fomy Akvinskogo o dushe horosho izlozhenno v* :Alexander Willwoll. *Seele und Geist*. München 1953.
10. *Summa theologica*. II – II, 1 – 45, 47 – 80; 123 – 170. V etom voprose mnenie Akvinskogo zametno otlichatsya ot takovogo u Sv. Avgustina, kotoryj v «Ispovedi» vyskazyvaet ideyu, mnogo pozdnee ozvuchennuyu i F.M. Dostoevskim, o tom, chto chelovek «velikaya bezdna» est': on slishkom slab chtoby samomu preodolet' zlo v sebe.
11. S: Tomizm. V *Novoj Filosofskoj Enciklopedii*. T. 4.-Moskva: Mysl', 2010. - S. 73, 74.
12. *Pod metazykom zdes' ponimaetsya informacionnoe soobshchenie mezhdudlyud'mi pri pomoshchi mimiki, zhestov, telodvizhenij, modulyacij golosa i dr. neverbal'nyh sposobov obshcheniya*. My zdes' ne rassmatrivaem sootnoshenie tak nazyvaemogo «obektivnogo yazyka» s metazykom.
13. U Aristotelya imeetsya mysl' o edinstve znaniya i umeniya. Nastoyashchshee znanie svyazano so sposobnost'yu pol'zovat'sya im i so sposobnost'yu informirovat' o nem drugih. Esli eti sposobnosti otsutstvuyut, to znanie lish' stanovitsya, ono nezrelo, ne oformleno yasno i dlya samogo sebya.
14. *Novoj Filosofskoj Enciklopedii*. T. 2.-Moskva: Mysl', 2010. - S.517.
15. Siehe: Kluxen W. *Philosophische Ethik bei Thomas von Aquin*. Hamburg 1980; Klinger I. *Das Prinzip der Individuation bei Thomas von Aquin*. Münsterschwarzach 1964.
16. Sm. Link H. - G. *Die Hoffnung*. In: *Historisches Wörterbuch für Philosophie*, 1974, Band 3, Spalte 1161; Pech O. H. *Die bleibende Bedeutung der thomanischen Tugendlehre*. In: *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie*, 1974. - S, 21, 359 – 391.
17. *Enzyklopädie Philosophie- Felix Meiner Verlag Hamburg*. In 2 Bänden, Band 1.- S. 532.
18. Sm. *Philosophisches Wörterbuch*. Leipzig 1971, Band 1.- S. 333; Petrilowitsch N. (Hsg.) *Das Gewissen als Problem*. In: *HVF, Basel*, 1974. - Bd. 3.
19. V «*Summa theologica*», v rabote «*Summa contra Gentiles*», (4, 17) Akvinskij ssylaetsya i na *Poslanie k Rimlyanam* 8, 13. *Osnovnaya mysl' zdes' — telo cheloveka samo po sebe ne est' zlo, no grekh osushchestvlyatsya posredstvom deyanij tela. S etim grekhom, a ne samim telom i nadlezhit borot'sya*.
20. *Akvinskij pri etih rassuzhdeniyah opiraetsya mestami na Aristotelevu Nikomahovu etiku, chast' 6*.
21. *Philosophisches Wörterbuch*. Leipzig 1971.- Band 2.- S.764.
22. V etoj chasti dannogo teksta my ssylaem'sya na «*Opera omnia, Romae* 1891, t. IV, p. 61, 192, 409»; «*Opera omnia, Romae* 1899, t. X, p. 63, 147, 199»; *Istoriya estetiki. Pamyatniki mirovoj esteticheskoy mysli*. - Moskva, 1961.- t. 1, -C. 289.
23. Sm.: *Foma Akvinskij Akvinskij «Summa theologica», kn. 1, 8; Istoriya estetiki. Pamyatniki mirovoj esteticheskoy mysli*. -Moskva, 1961, t. 1-, s. 40; *Aristotel'. Nikomahova etika, II, 5*.
24. *Philosophisches Wörterbuch*. Leipzig 1971. - Band 2. - S.633.
25. *Mirbt. Quellen zur Geschichte des Papstums und des römischen Katholizismus*, 1924. - Nr. 577, 583, 587, 604, 616, 653, 658

Н.А. Антанович¹, С. В. Решетников^{1*}, О. Е. Побережная¹

¹ Белорусский государственный университет,
Минск, Республика Беларусь

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ТРАДИЦИОНАЛИЗМ

Аннотация

Статья посвящена изучению феномена традиционализма и его роли в политике. Выявлена сущность процессов консервации и трансформации политического традиционализма в современном обществе. Показано, что акценты на архаизации элементов духовно-ценностного комплекса свидетельствуют о «консервации традиционализма». Традиционализм может быть примитивным, бытовым, политико-идеологическим. В научном и публицистическом дискурсе получил развитие «интегральный традиционализм», отличающийся особой трактовкой традиции и осмыслением кризисности современной цивилизации. Традиционализм связан с консерватизмом как политической идеологией. Как философское и религиозное учение, в отличие от консерватизма как идеологии, традиционализм догматичен, обеспечивает трансцендентное обоснование власти. Традиционализм в политике, приближаясь к консерватизму как политической идеологии, используется для защиты от угроз разрушения устоявшейся социокультурной модели, которая идеализируется отсылками к прошлому. Смысловой стержень основанного на традиционном подходе понимания управления составляет идея о способности того или иного государства добиваться самоопределения и самостоятельного развития.

Произведено сравнение традиционализма и модернизма/реформизма как типов умонастроений. Показаны преимущества и недостатки традиционализма, его роль в трактовках и практиках реализации государственного управления. Выявлены характеристики неотрадиционализма как трансформированной формы приверженности охранительному подходу к развитию общества: политизация традиционализма; адаптация традиций к современным условиям и инкорпорация новаций при их воспроизводстве; подчинение ценностно-иррационального смысла традиций конструируемым технологиям отсылки к прошлому; конструирование новых традиций; поддержание подданнических и патерналистских элементов в нравственной и политической культуре.

Ключевые слова: традиционализм, политический традиционализм, консерватизм, неотрадиционализм, модернизм, ценности, управление

Антанович Н.А.¹, Решетников С. В.^{1*}, Побережная О. Е.¹

¹ Беларусь мемлекеттік университеті,
Минск, Беларусь Республикасы

САЯСИ ТРАДИЦИОНАЛИЗМ

Аңдатпа

Мақала традиционализм феноменін және оның саясаттағы рөлін зерттеуге арналған. Қазіргі қоғамдағы саяси традиционализмді сақтау және қайта құру процестерінің мәні анықталды. Рухани құндылық кешенінің элементтерін архаизациялауға баса назар аудару «дәстүрліліктің сақталуы» туралы куәландырады. Традиционализм қарабайыр, күнделікті, саяси және идеологиялық болуы мүмкін. Ғылыми және публицистикалық дискурста дәстүрді ерекше түсіндірумен және қазіргі өркениеттің дағдарысын түсінумен ерекшеленетін

«интегралды дәстүрлілік» дамыды. Традиционализм саяси идеология ретінде консерватизммен байланысты. Философиялық және діни ілім ретінде, идеология ретінде консерватизмнен айырмашылығы, традиционализм догматикалық болып табылады, биліктің трансценденттік негіздемесін ұсынады. Саяси идеология ретінде консерватизмге жақындаған саясаттағы традиционализм өткенге сілтеме жасай отырып идеализацияланған қалыптасқан әлеуметтік-мәдени модельдің жойылу қаупінен қорғау үшін қолданылады. Традиционализм тәсілге негізделген басқаруды түсінудің семантикалық өзегі-бұл мемлекеттің өзін-өзі анықтауға және тәуелсіз дамуға қол жеткізу мүмкіндігі туралы идея.

Традиционализм мен модернизмге/реформизмге ой шабыты типі ретінде салыстыру жасалды. Традиционализм артықшылықтары мен кемшіліктері, оның мемлекеттік басқаруды жүзеге асырудың түсіндірмелері мен тәжірибелеріндегі рөлі көрсетілген. Неотрадиализмнің қоғам дамуына қорғау тәсілін ұстанудың трансформацияланған нысаны ретіндегі сипаттамалары анықталды: традиционализмді саясаттандыру; дәстүрлерді қазіргі жағдайларға бейімдеу және оларды көбейту кезінде инновацияларды біріктіру; дәстүрлердің құндылық-иррационалды мағынасын өткенге сілтеме жасаудың құрастырылатын технологияларына бағындыру; жаңа дәстүрлерді құру; азаматтық және патерналистік элементтерді моральдық және саяси мәдениетте сақтау.

Түйін сөздер: традиционализм, саяси традиционализм, консерватизм, неотрадиционализм, модернизм, құндылық, басқару

*N. Antanovich¹, S. Reshetnikov¹ *, O. Poberezhnaya³*

*Belarusian State University
Minsk, Republic of Belarus*

POLITICAL TRADITIONALISM

Abstract

The article is devoted to the traditionalism as a phenomenon and its role in politics. The essence of the processes of conservation and transformation of political traditionalism in modern society is revealed. It is shown that the emphasis on the archaization of the spiritual and value elements testifies to the “conservation of traditionalism”. Traditionalism can be primitive, everyday, political and ideological. “Integral traditionalism” is distinguished by a special interpretation of tradition and an understanding of the crisis of modern civilization. Traditionalism is associated with conservatism as a political ideology. As a philosophical and religious doctrine, in contrast to conservatism as an ideology, traditionalism is dogmatic, providing a transcendental justification for power. Traditionalism in politics, approaching conservatism as a political ideology, is used to protect against threats of destruction of the established socio-cultural model, which is idealized by references to the past. The semantic core of the understanding of management based on the traditional approach is the idea of the ability of a state to achieve self-determination and independent development.

Comparison of traditionalism and modernism / reformism as types of mentality is made. The advantages and disadvantages of traditionalism, its role in the interpretation and practice of public administration are shown. The article reveals the characteristics of neo-traditionalism as a transformed form of adherence to a protective approach to the development of society: politicization of traditionalism; adaptation of traditions to modern conditions and the incorporation of innovations during their reproduction; the subordination of the value-irrational meaning of traditions to the constructed technologies of referring to the past; construction of new traditions; maintaining subject and paternalistic elements in moral and political culture.

Key words: traditionalism, political traditionalism, conservatism, neo-traditionalism, modernism, values, management

Введение. Как проявляет себя традиционализм в сфере политики? Авторы, развивающие эту тему, начинают с обращения к общемировоззренческим вопросам, таким как природа человека и человеческих организаций. Понять традиционализм в политике возможно, увидев в нем отражение определенной мировоззренческой позиции по глобальным вопросам человеческой жизни. Традиционализму в политике соответствует общетрадиционный настрой в образе действий человека (Белорусский ученый В. П. Шиенок отмечал, что «разработка новой общенаучной концепции человека является необходимым условием создания новой методологии в любой отрасли научного знания, а не только в юриспруденции, ибо существование человека и общества предопределяет существование науки как теоретического знания в ее нынешнем виде») [1, с. 22].

Обоснование традиционализма в политической философии пришлось на 17-18 вв. и связано с именами Ж. Б. Боссюэ, Р. Филмера, А. Розмини-Сербати. Критика рационалистических идей Просвещения и защита традиционных ценностей производились Э. Берком, Л. Бональдом, Ф. Шатобрианом, Ф. Савиньи и др. В Российской Империи охранительный традиционализм развивали Н. Карамзин, С. Уваров, К. Победоносцев. К традиционным ценностям в своих трудах апеллировал Н. Данилевский. Существенный вклад в современные трактовки традиционализма сделан политическим философом М. Оукшотом.

Термин «традиционализм» отличается довольно широким логическим объемом: под ним понимают и философскую доктрину, и мировоззрение или умонастроения социальных групп или общества в целом, и политическую идеологию. В Философской энциклопедии традиционализм определен как «ориентация индивидуального, группового или общественного сознания в прошлое, которое противопоставляется как совокупность ценностей настоящему» [2]. Кравченко К. Манхейм считал традиционализм «нерефлектированной приверженностью прошлому» [3, с. 593]. А. С. Панарин связывал традиционализм с цивилизационной идентичностью.

Наряду с понятием «традиционализм» используются термины «архаизация», «традиционный менталитет». Ч. К. Ламажаа определяет архаизацию как «обращенность не просто в прошлое, но в древнее – архаическое; это актуализация социокультурного опыта времени формирования общества, складывания его основных особенностей» [4, с. 90]. Менталитет, обобщенно характеризуемый как умонастроение, склад ума, отличается разночтениями в его более узкой трактовке: «то ли это противоречивая целостность картины мира, то ли дорефлективный слой сознания, то ли социокультурный автоматизм сознания индивидов и групп, то ли глобальный, всеобъемлющий эфир» культуры, в который погружены все члены общества» [5, с. 5]. Традиционный менталитет отличается доминированием психологических свойств индивидов, единым народным духом [6, с. 359], совокупностью мыслей и верований, скрепленных традицией.

Методология. Методологической основой исследования послужили фундаментальные положения философии, политологии, социологии, достижения мировой общественно-политической мысли по проблемам международной и региональной политики. При исследовании были использованы такие методы, как исторический метод, системно-политический анализ, сравнительный метод, метод комплексной оценки и другие.

Традиционализм может быть примитивным, бытовым, политико-идеологическим.

Цель статьи состоит в выявлении сущности процессов консервации и трансформации политического традиционализма в современном обществе.

Традиции закрепляют многолетний человеческий опыт, становясь практической мудростью. Определяя традицию, Ю. И. Бундин характеризует ее как форму «презентации ценностно-смысловых инвариантов бытия (культурных кодов) цивилизационных констант, обеспечивает целостность, уникальность и инвариантность социальной группы относительно меняющихся исторических условий» [7, с. 30].

Известным консервативным мыслителем являлся Майкл Оукшот (известность получило его эссе «Что значит быть консерватором»). По его мнению, сторонники традиционализма

считают, что традиционный менталитет заложен в основании «человеческой природы». Предрасположенность к традициям в политике соответствует «органической» теории общества, основанной на вере в изначальную (первородную) греховность человека. Мыслители, которым природа человека представляется таковой, считают традиционализм доминирующей чертой человеческого характера. Для обоснования традиционализма приводится примерно следующая аргументация: новшества требуют усилий; найдя удовлетворительный способ существования, люди уже не расположены искать большего и рисковать тем, что имеют; людьми движет страх перед неизвестностью, стремление избежать опасности; люди мечтают о мире, не только совершенном, но и неизменном (рай – нечто неизменное, застывшее). Инновации люди приемлют не потому, что им хочется перемен, а потому, что они неизбежны. Еще один аргумент в обоснование доминирующей роли традиционализма в менталитете человека основан на отсылке к древности, к древним мифам. Традиционализм мифологизируется отсылкой к «прежним добрым временам» [8]. Житейская мудрость, заключенная в пословицах и поговорках, также содержит традиционные наставления. Отметим, что бытовой традиционализм в различные эпохи связан с архаизмом. Акценты на архаизации элементов духовно-ценностного комплекса свидетельствуют о «консервации традиционализма». Такой тип традиционализма трактует реформизм в нравственности, религии, в сфере бизнеса как нежелательный для общества [8, с. 78].

Традиционализм тесно связан с консерватизмом как политической идеологией. Однако традиционализм как философское иррелигиозное учение, в отличие от консерватизма как идеологии, догматичен, сохраняет трансцендентное обоснование власти и защищает абсолютизм. Традиционализм в политике, приближаясь к консерватизму как политической идеологии, используется для защиты от угроз разрушения устоявшейся социокультурной модели, которая идеализируется отсылками к прошлому. Н. П. Андросенко обращает внимание на различие традиционализма и консерватизма, анализируя взгляды К. Манхейма: «Если традиционализм не принимает изменений и боится их, то консерватизм их критикует, предлагает собственную программу и собственное системное видение прошлого, настоящего и будущего... если традиционализм – это психологический феномен, то консерватизм – это феномен политический» [9, с. 101].

Как пишет М. Оукшот, традиционалисты ориентируются на установление мира и порядка, а не на поиск «идеалов и совершенства». Консервативный лидер не поддерживает «спасителей общества», обещающих «убить дракона». Он предпочтет внимательно рассмотреть обстоятельства, подталкивающие к переменам. Он отнесется к политике как к такой деятельности, в которой необходимо постоянно заботиться об имеющихся орудиях, не меняя весь арсенал, а лишь время от времени обновляя некоторые предметы [8, с. 86]. Еще один исследователь традиционализма (точнее «традиционалистского консерватизма») Генри Марк К. указывал на моральный источник для умозаключений консерватора-традиционалиста – «чувство утраты, а, следовательно, – ностальгия», «все политические решения являются частичными и временными, нет окончательного решения проблем и «конец истории» не наступит [10].

Противоположные традиционализму точки зрения (модернизм, реформаторство / реформизм) рассматривают общество как сложно структурированное, выделяя наиболее активные сообщества людей, стремящихся к переменам, способных создавать новации. Представители этих креативных творческих сообществ склонны к риску. Они убеждены, что любые последствия инновационной деятельности приводят к улучшениям. Риск при введении новаций рассматривается как приемлемый во имя достижения поставленной цели.

Сторонники модернизма указывают на процессы преобразования мира: ничто не может устоять перед очередной волной обновления. Скорость происходящих перемен не позволяет обществу сформировать сильную привязанность к чему бы то ни было. Для понимания «ускользающей современности» используется метафора «мчащегося поезда». Для

сторонников модернистских взглядов традиционный настрой представляется даже не альтернативой прогрессивному мышлению, а помехой для динамичного развития. Политические инновации направлены на «формирование новой рациональности как нового способа упорядочения социальной жизни и придания смысла этому упорядочению. Политические инновации влекут за собой существенные изменения политической системы, мотивированы новыми представлениями о политике» [11, с.112].

«Политические инновации можно классифицировать по степени радикальности выдвигаемых идей: 1) новые радикальные идеи, воплощение которых на практике ведет к изменению всей политической системы; 2) новые идеи, меняющие функционирование политических институтов, но не их структуру. Примером политических инноваций первого типа являются идеи отказа от монополии КПСС на власть, разделения властей как определяющего принципа правового государства для реформирования советской политической системы. Радикальные инновации чаще всего приводят к существенным структурным изменениям политической системы, исходящим из политического поля, в котором позиции альтернативных политиков и их организаций набирают силу. Радикальные инновации имеют структурный характер и грозят социальными потрясениями (или, по крайней мере, несут в себе значительный потенциал для их возникновения). Мы считаем, что на практике гораздо сложнее реализовать функциональные или процедурные инновации» [11, с.113].

Если принять точку зрения модернистов о необходимости политических инноваций, следует признать, что традиционализм все же востребован в условиях политической турбулентности и ценностных сломов, а также при возникновении угроз гражданско-политической, социальной или этнической идентичности. Волны традиционных настроений понимаются как своего рода ожидание кризисов, когда социум замирает перед угрозой собственной самотождественности и целостности. Традиции востребованы и в условиях посткризисных и постреволюционных состояний социума. Приведем здесь высказывание В. И. Буренко: «История человечества свидетельствует о том, что революционные эпохи быстро сменяются волной прошлого, которая захватывает не только политику, но и сферу духа. В духовной жизни реанимация старого проявляется в возникновении и распространении консервативных взглядов» [12, с. 17].

Атрибутом традиционализма является дихотомия «свой–чужой», которая противостоит принципам толерантности и плюрализма. Модернисты указанной дихотомии пытались противопоставить идеи «плавильного котла наций», единой этнокультурной общности, мультикультурализма. Традиционалистский тип действия фундируется нормами и ценностями религии и морали.

Традиционализм может принимать различные формы. Так, «интегральный традиционализм» был обоснован французским философом XX в. Рене Геноном [13]. К сторонникам данного вида традиционализма относят Ю. Эволу. При трактовке традиции указанные авторы используют эзотерические концепции. Е. В. Романовская утверждает: «Интегральные традиционалисты выдвигали концепцию единого источника мира. Такой источник претендовал на роль онтологического, смыслового и ценностного центра. Человек в этой системе представлен как “микрокосм”, который аналогичен “макрокосму”. История в понимании “генонистов” возвращалась к архаическим представлениям, когда вместо линейной принималась циклическая форма времени» [14, с. 395].

Подробный анализ интеллектуального наследия «интегральных традиционалистов» представлен в книге М. Сэджвика «Наперекор современному миру» (Оксфорд, 2010), где произведена реконструкция интеллектуальной истории и сущности интегрального традиционализма [15]. Комментарий к русскому переводу указанной книги дан П. Г. Носачевым [16]. М. Сэджвик к традиционалистам, помимо Р. Генона и Ю. Эволы, относит Е. Головина, А. Дугина, Г. Джемалю, Б. Фаликова.

В учении Рене Генона термин «традиция» является ключевым и трактуется не как простой обычай или знание, переданное по наследству, не как воспроизведение знакомых социальных

практик или ритуалов. Их уподобление традиции – недопустимое упрощение «современного духа». С точки зрения Р. Генона традиция – это, прежде всего, передача сверхчеловеческой мудрости, универсального знания или «метафизики», которая была известна человеку с начала данного исторического цикла. Изначально мудрость исходит к человеку от сверхчеловеческого источника и затем передается горизонтально от одного носителя традиции к другому. Учение Р. Генона корнями уходит в эзотерические учения Востока и Запада. В зависимости от степени обладания традицией или знания сверхчеловеческих принципов та или иная цивилизация может быть либо традиционной, либо нет [13, с. 188-190]. Как указывает Красильников В. О., «предпосылкой для возникновения философии Генона следует считать его знакомство с эзотеризмом, представленным различными эзотерическими учениями и объединениями их последователей (кружками)... Генон посвящает много времени анализу сходства сциентистских и оккультных мифов» [17, с. 22].

В книге «Кризис современного мира» Р. Генон подчеркивал «кризисность» как родовую черту современной ему цивилизации. История носит регрессивный характер. Мировая история представляет собой циклический процесс, в конце фазы упадка происходит обновление, когда «сверхчеловеческий принцип» напрямую вторгается в реальность и обновляет ее. Далее постепенный духовный и интеллектуальный регресс начинается снова. Технический прогресс и научный прогресс Генон считал признаками духовного упадка, а всякий эволюционизм, по его мнению, представляет собой «иллюзорную концепцию и заблуждение современного духа» [13, с. 3-5].

Ученик Р. Генона, Ю. Эвола в работе «Восстание против современного мира» подчеркивал суть «традиции» в её метафизическом смысле. Традиция – ключ к осмыслению событий, происходящих в современном мире, знание, позволяющее найти оптимальный путь «посреди упадочности, метаний, реактивности, непонимания первоисточника цивилизации и событийности» [18, с.5]. Традиция противостоит ошибочности прогресса как узконаправленного и условно контролируемого движения, которого на самом деле нет (речь идет о «социальном прогрессе»). «Необходимо также осознать, что современная цивилизация может бесследно исчезнуть, как и многие до нее. Она принадлежит к тому типу цивилизаций, исчезновение которых имеет исключительно случайный смысл по сравнению с порядком «вещей-которые-есть» и с любой цивилизацией, основанной на таком порядке» [18, с.7]. Взгляды Эволы расценивают как «крайне правую социально-политическую позицию» [19, с.145]. Интегральный традиционализм осмысливает кризисность современной цивилизации, обращается к традиции как особой форме осознанности первоисточников ее основания и изначальных факторов движения к упадку, которые запускают бесконечный механизм обновления и смены цивилизаций.

М. Оукшот в книге «Рационализм в политике» также выступает против применения чисто технической рациональности в политике и выдвигает на первый план традицию, которая воплощает социокультурный опыт. Приведем яркое высказывание М. Оукшота: «Тем, что хорошо, а что дурно в моральном плане, правительство не занимается, оно не ставит перед собой задачи совершенствования людей; само его предназначение вытекает не из «естественной испорченности рода человеческого», а из склонности людей к неординарным поступкам; его задача – поддерживать мир, в то время как граждане занимаются обеспечением собственного бытия. Общественная идея, которую можно сформулировать на основе подобной правительственной стратегии, – любое правительство, не умеющее обеспечить лояльности своих граждан, является бесполезным. Следует различать правительства, выступающие (в старых пуританских традициях) «от имени истины» (поскольку некоторые из его подданных считают, что проповедуемая им «истина» суть заблуждение), в то время как правительство с равным безразличием относящееся к и «истине», и к «заблуждению» и стремящееся только к поддержанию мира, не мешает гражданам быть лояльными в отношении его самого» [8, с. 85].

Ядро любой политической концепции – трактовка сути государственного управления. Сторонники традиционализма в политике рассматривают управление как деятельность по установлению общих правил поведения и обеспечению соблюдения последних. Люди имеют разнообразные мнения, к тому же они склонны их менять. У одних людей перемены вызывают осуждение, у других – принятие. Люди вступают в различные отношения, руководствуясь интересами и эмоциями, соперничеством и стремлением к партнерству. Многообразие видов деятельности и мнений порождает коллизии в случае столкновения интересов [8, с. 80].

Управление в понимании консерваторов – это закрепление реально существующих моделей поведения, которые позволяют сократить до минимума опасность возникновения порождающих фрустрацию конфликтов, а также обеспечивают возмещение убытков и компенсации лицам, пострадавшим в результате конфликтов интересов. Институт управления понимается сторонниками традиционализма как «принудительное приведение общества в определенное состояние с применением соответствующих ресурсов и инструментов», а политика – как «точка пересечения мечты, идеала и реальности» [8, с. 84-89]. Н. П. Андросенко верно указывает, что консерватизм «в своем оппонировании Просвещению и модерну, стремится защитить реальности, имеющие... трансцендентное обоснование» [9, с. 109]. Смысловой стержень основанного на традиционном подходе понимания управления составляет идея о способности того или иного государства добиваться самоопределения и самостоятельного развития. Институты государственного управления призваны должным образом выполнять возлагаемые на него функции арбитра.

Сторонники традиционализма обосновывают тезис о том, что правильное управление состоит в оправдании наличных условий человеческого существования апелляцией к разделяемым большинством населения представлениям. Задача государственных институтов – просвещать своих граждан, побуждать к действиям и координировать их деятельность, чтобы исключить возникновение конфликтов. Задача системы управления традиционного склада – оградить большую часть общества от попыток навязать свое недовольство большинству со стороны меньшей части общества. Консервативный подход к политике предполагает, что обязанностью правительства является не разжигание конфликтов, достижение компромиссов. К числу управленческих задач традиционалисты относят разрешение коллизий, которые порождаются многообразием убеждений и видов деятельности, а также поддержание баланса в обществе путем установления единых для всех правил и процедур.

Приведем также обоснование М. Оукшотом отношения молодежи к консервативной политике. Мировоззрение молодых людей каждого из поколений отличается склонностью к мечтам, и даже «упойтельным солипсизмом». «Ничто в молодости не постоянно – ни образы, ни ценности; мир полон потрясающих возможностей, и молодежь беспечно живет в кредит. Когда ты молод, тебе нет нужды соблюдать какие-то обязательства, вести счет чему бы то ни было. Ничто не обдумывается заранее, не подвергается скрупулезной оценке. Мир – это зеркало, в котором молодые люди ищут отражение собственных желаний. В молодости люди не могут противостоять напору неистовых эмоций, не настроены делать какие-либо уступки внешнему миру» [8, с. 90].

Оппозиция «традиционалисты vs модернисты» часто приравнивается к противопоставлению государственников и либералов. Приведем цитату В. И. Буренко, демонстрирующую указанное противопоставление: «Консерватизм в значительной мере придаёт устойчивость и стабильность общественно-политическому процессу. Но динамика и инновации, так необходимые в современном мире, обеспечиваются в условиях свободы и свободными, в том числе и от традиций, людьми. И стабильность и динамика – две необходимые стороны исторического развития» [11, с. 17].

Президент Республики Беларусь А. Г. Лукашенко в докладе на шестом Всебелорусском народном собрании (2021 г.) отмечал: «Перемены должны быть. Это абсолютно правильно. И они схватили этот лозунг, потому что он всегда ляжет на сердце и в душу любого человека.

Человек ни один не хочет, чтобы это остановилось все и заостенело. Должны быть перемены. Еще раз повторяю: наши перемены – это не то что не мятеж, это даже не революция. Мы должны двигаться эволюционным путем. И мы будем это делать» [20].

В понимании традиционализма и модернизма большое значение имеют доминирующие ценности. Российский социолог Н.И. Лапин, обобщив ряд публикаций, разделил ценности на традиционные, общечеловеческие, современные. К традиционным ценностям отнесены обычаи/традиции, семья, жертвенность (это смысложизненные и витальные ценности). Общечеловеческие ценности: порядок, благополучие, работа, общение, нравственность, властность. Современные ценности (они названы Лапиным либеральными): самоценность жизни человека, свобода, инициативность и независимость индивида. «Два социокультурных типа базовых ценностей: традиционные и либеральные (современные), ... слой, нейтральный к данной типологии – общечеловеческие... Их особенность состоит в том, что в различных типах обществ они принимают “окраску” своей среды: на первый план выступают то традиционные, то либеральные их компоненты» [21, с.18]. Можно согласиться с автором, что традиционные ценности составляют устойчивую компоненту трансляции социокультурного опыта в различные исторические периоды. Однако такие ценности как порядок, нравственность, властность, отнесенные в приведенной выше классификации к общечеловеческим, могут быть отнесены и к группе традиционных ценностей.

Традиционализм есть ностальгическая реконструкция прошлых идей, идеалов, моделей поведения. Е. В. Романовская считает, что «разрушение привычного образа жизни, сужение традиций приводит также к возникновению в общественной жизни такого явления, как социальная ностальгия. Ностальгия в современных подходах понимается как тоска по прошлому – утраченному детству, отчужденности, по стабильности. Все это сопровождается страхом перед будущим и неуверенностью в настоящем» [14, с. 393].

В настоящее время мы являемся свидетелями того, что на фоне глобализации реализуются регионализация и глокализация, а в ряде стран наблюдается обращение к традиционализму в политике. Политические элиты при этом выступают моралистами – они устанавливают представления об источниках опасных культурных влияний, о внешних угрозах, разрушающих традицию. Мы считаем, что для описания современных процессов следует использовать термин *неотрадиционализм*, который означает обращение к исторической памяти с целью сохранения всего ценного, накопленного определенным народом. Историческое наследие при этом трактуется как основополагающая позитивно значимая ценность. Рассматривая неотрадиционализм, Ч. К. Ламажаа разграничивает типы современного обращения к прошлому: неосознанный, стихийный, нерелефлексивный – «у народных масс», и осознанный – «у определенных социальных групп» [4, с. 92].

Неотрадиционализм как термин охватывает процессы изменения передачи традиций в условиях информационного общества. Основные характеристики неотрадиционализма: адаптация традиций к современным условиям и инкорпорация новаций при воспроизводстве традиций; политизация традиционализма; подчинение ценностно-иррационального смысла традиций рефлексивным конструируемым технологиям отсылки к прошлому; конструирование новых традиций без глубоких исторических корней («изобретение традиций» по Э.Хобсбауму); поддержание подданнических и патерналистских элементов в нравственной и политической культуре. На фоне реструктурирования системы международных отношений в ряде стран наблюдается обращение к традиционализму в политике, а также к осознанию значимости целенаправленной выработки политики памяти.

Белорусский исследователь Е. В. Беляева обращается к анализу неотрадиционализма для раскрытия динамики систем нравственности. Ею выделены характеристики современной системы нравственности: «фундаментализм как имитация традиционной нравственности неморальными регулятивными механизмами; неотрадиционализм, предполагающий рефлексивную избирательную реактуализацию элементов традиционной нормативно-ценностной структуры с помощью современного и постмодерного способов регуляции» [22, с. 11].

Исходя из взаимного пересечения принципов традиционализма и консерватизма, отметим, что в современном мире консерватизм как политическая идеология имеет ряд разновидностей: традиционалистский консерватизм, либерально-реформистский, неоконсерватизм, социал-консерватизм. Современные исследователи фиксируют «неолиберальное пленение» консерватизма [7, с. 27]. Традиционализм в эпоху революций А. В. Щипковым проведена классификация российского консерватизма: «антикварный консерватизм (ориентированный на тот или иной фрагмент исторической реальности, например, романовскую монархию времен Николая II), резонерский консерватизм, “комконсерватизм” или консерватизм советского типа, евразийский консерватизм, либерал-консерватизм, а также симулятивный консерватизм националистического толка, церковный и околоцерковный консерватизм, социал-консерватизм» [7, с. 25].

Описывая политическую систему Республики Беларусь, можно отметить, что «динамика общественных изменений предопределяла быструю смену оценок прошедших этапов развития страны, включая и советскую перестройку, и перспективы дальнейшей эволюции развития Беларуси. Причем если во второй половине 1980-х годов проблема соотношения традиции и инновации рассматривалась сквозь призму развития социализма, то после 1991 года чаще в содержании оценок доминировала политическая составляющая – белорусская государственность, ее прошлое, настоящее и будущее» [23, с. 110]. Решетников Традиционализм значим для белорусского менталитета, будучи увязан с такими реалиями, как семья, коллектив, вера (доминирующие христианские конфессии – православие и католицизм), духовно-культурная толерантность.

В данной статье Антанович Н.А. принадлежит постановка цели статьи, выявление направлений трансформации трактовок традиционализма, определение характеристик неотрадиционализма, подведение итогов и написание выводов по статье. Решетникову С.В. – формулировка проблемы традиционализма в политике и раскрытие его роли в управлении государством. Побережной О.Е. – раскрытие сути форм традиционализма, анализ интегрального традиционализма.

Выводы.

Традиционализм может быть примитивным, бытовым, политико-идеологическим. Традиционализм как философско-религиозное учение, в отличие от консерватизма как идеологии, догматичен, фундирует трансцендентную трактовку власти. Традиционализм в политике, приближаясь к консерватизму как политической идеологии, используется для защиты от угроз разрушения устоявшейся социокультурной модели, которая идеализируется отсылками к прошлому.

Акценты на архаизации элементов духовно-ценностного комплекса свидетельствуют о «консервации традиционализма». В научном и публицистическом дискурсе получил развитие «интегральный традиционализм». Показаны преимущества и недостатки традиционализма. Политико-идеологический традиционализм постулирует трактовки государственного управления. Смысловой стержень основанного на традиционном подходе понимания управления составляет идея о способности того или иного государства добиваться самоопределения и самостоятельного развития. В настоящее время на фоне глобализации реализуются регионализация и глокализация, а в ряде стран наблюдается обращение к традиционализму в политике. Политические элиты при этом выступают моралистами: они устанавливают представления об источниках опасных культурных влияний, о внешних угрозах, разрушающих традицию и аутентичность народа. Мы считаем, что для описания современных процессов следует использовать термин неотрадиционализм, который предполагает обращение к исторической памяти с целью сохранения всего ценного, накопленного определенным народом. К характеристикам неотрадиционализма можно отнести его политизацию; адаптацию традиций к современным условиям и инкорпорацию новаций при их воспроизводстве; подчинение ценностно-иррационального смысла традиций конструируемым технологиям отсылки к прошлому; конструирование новых традиций;

поддержание подданных и патерналистских элементов в культуре. Трансформация традиционализма шла по направлению от его консервации к избирательному восприятию модернистских идей, идей допустимости конструирования самих традиций, целенаправленной выработки политики памяти. Подтверждением указанной динамики является многообразие видов консерватизма как идеологии (различают традиционалистский и либерально-реформистский консерватизм, неоконсерватизм, социал-консерватизм).

Список использованных литератур:

1. Шиенок, В. П. Очерки гуманистической методологии национальной юриспруденции: моногр. / В. П. Шиенок. – 2-е изд, испр. и доп. – Минск : Междунар. ун-т «МИТСО», 2017. – 158 с.
2. Кравченко, И. И. Традиционализм // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Институт философии РАН; Национальн. общественно-научный фонд; Председатель научно-редакц. совета В.С. Степин. – М.: Мысль, 2000–2001. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH593aaa5944166a8097d259>
3. Манхейм, К. Консервативная мысль // Диагноз нашего времени. М.: Юрист, 1994. – С. 572–670.
4. Ламажаа, Ч. К. Архаизация, традиционализм и неотрадиционализм // Знание. Понимание. Умение. 2010. № 2. С.88-93. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2010/2/Lamazhaa_Archaization-Traditionalism-Neotraditionalism/14_2010_2.pdf
5. Королев, А. А. Этноменталитет: сущность, структура, проблемы формирования – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та «Социум», 2011. – 68 с.
6. Егле, Л. Ю. Влияние традиционной культуры на формирование менталитета // Мир науки, культуры, образования. 2011. № 4-1. С. 358-360. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-traditsionnoy-kultury-na-formirovanie-mentaliteta>
7. Традиционализм в эпоху революций: Культурная политика и цивилизационный выбор: Коллективная монография по материалам XIV междунар. Панаринских чтений / Отв. ред.: В.Н. Расторгуев; науч. ред.: А.В. Никандров / Рос. науч.- исслед. ин-т культурного и природ. наследия им. Д.С. Лихачёва (Институт Наследия); Мос. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова, Филос. ф-т. М.: Институт Наследия, 2017. – 490 с.
8. Оукиот, М. Рационализм в политике и другие статьи / М. Оукиот ; пер. с англ.: И. И. Мюрберг [и др.] ; под общ. ред. Л. Б. Макеевой [и др.]. – М. : Идея-пресс, 2002. – 285 с.
9. Андросенко, Н. П. Переосмысление консерватизма. Консерватизм как система познания // Локус: люди, общество, культуры, смыслы. 2013. №1. С.98-110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pereosmyslenie-konservativizma-konservativizm-kak-sistema-poznaniya>
10. Henrie Mark C. Understanding Traditionalist Conservatism// Hoover Press : Berkowitz /Conservative. URL: https://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/0817945725_3.pdf
11. Антанович, Н. А. Концепция политических инноваций в современной политологии / Н. А. Антанович // Весн. Гродзенск. дзярж. ун-та ім. Янкі Купалы, Сер. 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. - 2020. – Том 12 - № 3. – С. 112–119.
12. Буренко, В. И. Консерватизм и традиционализм в политическом процессе современной России // Вестник ГУУ. 2014. № 7. С.17-20. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konservativizm-i-traditsionalizm-v-politicheskom-protseesse-sovremennoy-rossii>
13. Генон, Р. Кризис современного мира / Рене Генон; Пер. с франц. – М.: Академ.проект, 2018. – 264 с.
14. Романовская Е. В. Проблемы традиционализма в рамках историко-философского дискурса // Изв. Сарат. ун-та. Нов.сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2019. Т. 19, вып. 4. – С.393-397. URL: https://phpp.sgu.ru/sites/phpp.sgu.ru/files/2019/12/filosofiya_2019_4-393-397.pdf
15. Сэдэжвик, М. Традиционализм и тайная интеллектуальная история XX века // Журнальный клуб Интелрос. Неприкосновенный запас. №1, 2010. URL: https://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_69/5544-tradicionalizm-i-tajnaya-intellektualnaya-istoriya-xx-veka.html

16. Носачев, П. Г. Сэдзжвик, М. “Наперекор современному миру: традиционализм и тайная интеллектуальная история XX века”. НЛЮ. 2014 // Вестник ПСТГУ. Сер. I: Богословие. Философия. 2014. №53 (3). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sedzhvik-m-naperekor-sovremennomu-miru-traditsionalizm-i-taynaya-intellektualnaya-istoriya-xx-veka-nlo-2014>
17. Красильников, В. О. Философия Рене Генона как философский эзотеризм // Изв. Сарат. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2019. №1. С. 21-24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-rene-genona-kak-filosofskiy-ezoterizm>
18. Эвола, Ю. Восстание против современного мира. – Москва: Прометей, 2016. – 476 с.
19. Коломиец, Н. В., Мозговая, Т. И. Критика революционного радикализма, теория элитаризма и переоценка ценностей в философской концепции Ю. Эвола // Международный научно-исследовательский журнал. 2017. №3-1 (57). С.145-147. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kritika-revolutsionnogo-radikalizma-teoriya-elitarizma-i-pereotsenka-tsennostey-v-filosofskoy-kontseptsii-yu-evoly>
20. Лукашенко, А. Г. Доклад Президента Беларуси на VI Всебелорусском народном собрании [Электронный ресурс] / А. Г. Лукашенко. – URL: <https://president.gov.by/ru/events/shestoe-vsebelorusskoe-narodnoe-sobranie?openVideo=true>. – Дата доступа: 15.09.2021.
21. Глобализация и социальные институты: социологический подход / [Н.И. Лапин, И.Ф. Девятко, В.Н. Фомина и др.; отв. ред. И. Ф. Девятко, В.Н. Фомина], Ин-т социологии РАН. – М. : Наука, 2010. – 335 с.
22. Беляева, Е. В. Динамика систем нравственности: специфические и общие закономерности: автореф. диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук: 09.00.05 Этика. – Минск, 2020. – 56 с.
23. Решетников, С. В. Политологический концепт типологии идеологических ориентиров / С. В. Решетников // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2021. – № 1. – С.104–112.

References:

1. Shienok, V. P. Ocherki gumanisticheskoy metodologii natsionalnoy yurisprudentsii: monogr. / V. P. Shienok. – 2-e izd, ispr. i dop. – Minsk : Mezhdunar. un-t «MITSO», 2017. – 158 s.
2. Kravchenko, I. I. Traditsionalizm // Novaya filosofskaya entsiklopediya: v 4 t. / Institut filosofii RAN; Natsionaln. obschestvenno-nauchnyy fond; Predsedatel nauchno-redakts. soveta V.S. Stepin. – M.: Myisl, 2000–2001. URL: <https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASH593aaa5944166a8097d259>
3. Manheym, K. Konservativnaya myisl // Diagnoz nashego vremeni. M.: Yurist, 1994. –S. 572–670.
4. Lamazhaa, Ch. K. Arhaizatsiya, traditsionalizm i neotraditsionalizm // Znanie. Ponimanie. Umenie. 2010. №2. S.88-93. URL: http://www.zpu-journal.ru/zpu/contents/2010/2/Lamazhaa_Archaization-Traditionalism-Neotraditionalism/14_2010_2.pdf
5. Korolev, A. A. Etnomentalitet: suschnost, struktura, problemy formirovaniya – M. : Izd-vo Mosk. gumanit. un-ta «Sotsium», 2011. – 68 s.
6. Egle, L. Yu. Vliyaniye traditsionnoy kulturyi na formirovaniye mentaliteta // Mir nauki, kulturyi, obrazovaniya. 2011. № 4-1. S. 358-360. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyaniye-traditsionnoy-kultury-na-formirovaniye-mentaliteta>
7. Traditsionalizm v epohu revolyutsiy: Kulturnaya politika i tsivilizatsionnyy vyibor: Kollektivnaya monografiya po materialam XIVmezhdunar. Panarinskih chteniy / Otv. red.: V.N. Rastorguev; nauch. red.: A.V.Nikandrov / Ros.nauch.- issled. in-t kulturnogo i prirod. naslediya im. D.S. LihachYova (Institut Naslediya); Mos. gos. un-t im. M.V. Lomonosova, Filos. f-t. M.: Institut Naslediya, 2017. – 490 с.
8. Oukshot, M. Ratsionalizm v politike i drugie stati / M. Oukshot ; per. s angl.: I. I. Myurberg [i dr.] ; pod obsch.red. L. B. Makeevoy [i dr.]. – M. : Ideya-press, 2002. – 285 s.
9. Androsenko, N. P. Pereosmyslenie konservatizma. Konservatizm kak sistema poznaniya // Lokus: lyudi, obschestvo, kulturyi, smyslyi. 2013. №1. S.98 - 110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pereosmyslenie-konservatizma-konservatizm-kak-sistema-poznaniya>

10. Henrie Mark C. *Understanding Traditionalist Conservatism*// Hoover Press : Berkowitz /Conservative. URL: https://www.hoover.org/sites/default/files/uploads/documents/0817945725_3.pdf
11. Antanovich, N. A. *Kontsepsiya politicheskikh innovatsiy v sovremennoy politologii* / N. A. Antanovich // *Vesn. Grodzensk. dzyarzh. un-ta Im. Yankl Kupalyi, Ser. 1. Gistoryiya I arhealogiya. Filasoffya. PalItalogyia.* - 2020. – Tom 12. № 3. – S. 112–119.
12. Burenko, V. I. *Konservatizm i traditsionalizm v politicheskom protsesse sovremennoy Rossii* // *Vestnik GUU.* 2014. №7. S.17-20. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/konservatizm-i-traditsionalizm-v-politicheskom-protsesse-sovremennoy-rossii>
13. Genon, R. *Krizis sovremennogo mira* / Rene Genon; *Per. s frants.* – M.: *Akadem.proekt,* 2018. – 264 s.
14. Romanovskaya E. V. *Problemy traditsionalizma v ramkah istoriko-filosofskogo diskursa* // *Izv. Sarat. un-ta. Nov.ser. Ser. Filosofiya. Psihologiya. Pedagogika.* 2019. T. 19, vyip. 4. – S.393-397. URL: https://phpp.sgu.ru/sites/phpp.sgu.ru/files/2019/12/filosofiya_2019_4-393-397.pdf
15. Sedzhvik, M. *Traditsionalizm i taynaya intellektualnaya istoriya XX veka* // *Zhurnalnyiy klub Intelros. Neprikosnovennyiy zapas.* №1, 2010. URL: https://www.intelros.ru/readroom/nz/nz_69/5544-traditsionalizm-i-tajnaya-intellektualnaya-istoriya-xx-veka.html
16. Nosachev, P. G. Sedzhvik, M. *“Naperekor sovremennomu miru: traditsionalizm i taynaya intellektualnaya istoriya XX veka”*. NLO. 2014 // *Vestnik PSTGU. Ser.1: Bogoslovie. Filosofiya.* 2014. №53 (3). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sedzhvik-m-naperekor-sovremennomu-miru-traditsionalizm-i-tajnaya-intellektualnaya-istoriya-xx-veka-nlo-2014>
17. Krasilnikov, V. O. *Filosofiya Rene Genona kak filosofskiy ezoterizm* // *Izv. Sarat. un-ta Nov. ser. Ser. Filosofiya. Psihologiya. Pedagogika.* 2019. №1. S. 21-24. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofiya-rene-genona-kak-filosofskiy-ezoterizm>
18. Evola, Yu. *Vosstanie protiv sovremennogo mira.* – Moskva: *Prometey,* 2016. – 476 s.
19. Kolomiets, N. V., Mozgovaya, T. I. *Kritika revolyutsionnogo radikalizma, teoriya elitarizma i pereotsenka tsennostey v filosofskoy kontseptsii Yu. Evolyi* // *Mezhdunarodnyiy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal.* 2017. №3-1 (57). S.145-147. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kritika-revolyutsionnogo-radikalizma-teoriya-elitarizma-i-pereotsenka-tsennostey-v-filosofskoy-kontseptsii-yu-evolyi>
20. Lukashenko, A. G. *Doklad Prezidenta Belarusi na VI Vsebelorusskom narodnom sobranii [Elektronnyiy resurs]* / A. G. Lukashenko. – URL: <https://president.gov.by/ru/events/shestoe-vsebelorusskoe-narodnoe-sobranie?openVideo=true>. – Data dostupa: 15.09.2021.
21. *Globalizatsiya i sotsialnyie institutyi: sotsiologicheskii podhod* / [N.I. Lapin, I.F. Devyatko, V.N. Fomina i dr.; otv. red. I. F. Devyatko, V.N. Fomina], *In-t sotsiologii RAN.* – M.: *Nauka,* 2010. – 335 s.
22. Belyaeva, E. V. *Dinamika sistem nravstvennosti: spetsificheskie i obschie zakonomernosti: avtoref. dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora filosofskikh nauk: 09.00.05 Etika.* – Minsk, 2020. – 56 s.
23. Reshetnikov, S. V. *Politologicheskii kontsept tipologii ideologicheskikh orientirov* / S. V. Reshetnikov // *Trud. Profsoyuzyi. Obschestvo.* – 2021. – № 1. – S.104–112.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ TRIBUNE OF YOUNG SCIENTISTS

GTAMP 04.51.53

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-8940.08>

М.Д. Қалмуханбетова¹, М.К. Шнарбекова^{1*}

¹ *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ., Қазақстан*

СТУДЕНТТЕРДІҢ БІЛІМ КӨШІ-ҚОНЫНЫҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН САЛДАРЫН ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақала қазақстандық студенттердің халықаралық және ішкі көші-қонының жаңа тенденциясын әлеуметтанулық зерттеу нәтижелерін талдау негізінде анықтауға бағытталған. Авторлар тақырып аясында шетелдік және отандық зерттеулерге баса назар аудара отырып, Қазақстанда студенттердің халықаралық және ішкі көші-қонының қысқа және ұзақ мерзімді себеп-салдарын эмпирикалық зерттеу қажеттілігін айқындайды. Мақалада қазақстандық студенттердің халықаралық және ішкі көші-қонының статистикалық мәліметтеріне сапалы талдау жасалады, ішкі және сыртқы көші-қонның негізгі себептері анықталады және оның кері салдарын алдын алу жолдары теориялық талданады. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің 2020-2021 жылдарға арналған Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша жастардың білім беру көші-қонының себептері мен салдарлары талданады.

Түйін сөздер: білім беру, көші-қон, студенттер, студенттердің халықаралық мобильдігі, мобильдік, білім берудің интернационалануы.

Қалмуханбетова М.Д.¹, Шнарбекова М.К.^{1}*

¹ *Казахский национальный университет имени аль-Фараби
г. Алматы, Казахстан*

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИЧИН И ПОСЛЕДСТВИЙ СТУДЕНЧЕСКОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация

Статья направлена на выявление новых тенденций международной и внутренней миграции казахстанских студентов на основе анализа результатов социологического исследования. Авторы, уделяя особое внимание зарубежным и отечественным исследованиям в рамках темы, определяют необходимость эмпирического исследования краткосрочных и долгосрочных причин международной и внутренней миграции студентов в Казахстане. В статье проводится качественный анализ статистических данных международной и внутренней миграции казахстанских студентов, выявляются основные причины внутренней и внешней миграции и теоретический анализ путей предупреждения ее негативных последствий. Анализируются причины и последствия образовательной миграции молодежи по данным Национального бюро статистики Агентства Республики Казахстан по стратегическому планированию и реформам на 2020-2021 годы.

Ключевые слова: образование, миграция, студенты, международная мобильность студентов, мобильность, интернационализация образования.

M. Kalmukhanbetova¹, M. Shnarbekova^{1}*

¹ *Al-Farabi Kazakh national university
Kazakhstan, Almaty*

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE CAUSES AND CONSEQUENCES OF STUDENT EDUCATIONAL MIGRATION

Abstract

The article is aimed at identifying new trends in international and internal migration of Kazakhstani students based on the analysis of the results of a sociological study. The authors, paying special attention to foreign and domestic research within the framework of the topic, determine the need for an empirical study of the short-and long-term causes of international and internal migration of students in Kazakhstan. The article provides a qualitative analysis of statistical data on international and internal migration of Kazakhstani students, identifies the main causes of internal and external migration and a theoretical analysis of ways to prevent its negative consequences. The author points out the lack of empirical research and the need to conduct research on the identification of new trends in the causal relationships of international and internal migration of students in Kazakhstan with an emphasis on foreign research within the framework of the topic.

Keywords: education, migration, students, international student mobility, mobility, internationalization of education.

Кіріспе.

Қазақстанда көші-қонның негізгі себеп-салдары адамдардың жұмыс табуы мен білімін жетілдірумен тікелей байланысты. Әсіресе, елде бұл себептермен байланысты студент жастардың ішкі және сыртқы миграцияға ұшырауы кеңінен таралған. Демографиялық өзгерістер мен экономикалық қайта құру жағдайында шетелдік студенттерді, әсіресе, жоғары оқу орындарының студенттерін жалдау жоғары білікті мамандардың көші-қонын басқарудың кең стратегиясының бөлігі ретінде дамыған елдердің назарын аударуда. Студент жастардың халықаралық көші-қон үрдісіне ұшырауы дамыған елдердің шетелдік студенттер үшін бәсекелесетін түрлі бағдарламалардың болуы және білімнің үстемдік алуымен байланысты. Жастардың аңсаған мамандықтарының иесі болуы мен мәртебесі жоғары университеттің студенттері атануы студент жастар арасында шетелге қоныс аударуға деген күшті мотивация болып табылады.

Студенттер шетелде жоғары білімнің кем дегенде бір бөлігін (бакалавр, магистратура, докторантура немесе постдокторантура) алуға көбірек қызығушылық танытады. Студент үшін шетелде оқудың негізгі артықшылығы - жоғары сапалы білім алу немесе олардың туған елінде қол жетімді емес мамандандықтың иесі болуы. Халықаралық білім беру тәжірибесі болашақ еңбек нарығына шығу мүмкіндіктері үшін пайдалы мәдениетаралық құзыреттіліктің маңызды атрибуты болып саналады.

Бүгінгі жаһандық экономика постиндустриалды білім экономикасы ретінде сипатталады, онда білімді, жоғары білікті және икемді жұмыс күшін өсіру саласындағы «біліми артықшылығы» экономикалық өркендеу үшін маңызды актив ретінде танылады. Халықаралық көші-қон үрдісіндегі студенттер Қазақстан сынды дамушы елдерде оқу бітіргеннен кейін елге келіп жұмыспен қамтылу барысында жоғары көрсеткіштерге (жалақы, мәртебе, құзыреті бойынша) ие болады. Қазіргі кезде дамыған елдің оқу орнында алған диплом өз елінде немесе өзге елдерде жұмыс іздеуге инвестиция ретінде қарастырылады. Дәл осы мысал ішкі көш-қон

үрдісіне де тән. Себебі, Қазақстанның ірі қалаларында мәртебесі ел ішінде жоғары, халықаралық стандарттарға сай келетін және әлемде жоғары рейтингі бар оқу орындар қатарына кіретін академиялық білім беру ордалары кездеседі. Сәйкесінше студенттер ел ішінде ірі қаладағы жоғары оқу орындарына немесе шетелдегі оқу орындарына сапалы білім іздеп, өздерінің болашағына инвестиция құю мақсатында көші-қон үрдісінің белсенді акторларына айналады. Авторлар осы себептерді эмпирикалық зерттеу нәтижесінде нақтылау мақсатын негізге ала отырып, қазақстандық студенттердің халықаралық және ішкі көші-қонының себеп салдарындағы қазіргі тенденцияны ашып көрсетуге бағытталады.

Әдіснама.

Қазақстан студенттерінің қазіргі білімі көші-қон тенденциясын зерттеу теориялық-әдістемелік, салыстырмалы-тарихи және контекстуалдық негізде жүргізілді. Шетелдік тәжірибе мен тақырып бойынша ғылыми әдебиеттерге сапалық талдау жасалынды. Сонымен қатар, Шпрингер базасынан тақырып аясындағы ғылыми мақалалар сараланады. Зерттеудің әдіснамалық негізі синтездеу, абстракциялау, жалпылау ғылыми әдістерін қамтиды.

Статистикалық мәліметтерді талдау.

1991 жылы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстан Республикасы өзін тәуелсіз ел ретінде әлемде орын алды, сол кезден бері Қазақстанда ішкі және сыртқы көші-қон мәселелері туындап, алдымен ол статистикалық талдаудан өтті. Статистикалық талдау Қазақстандағы миграция үрдісі туралы егжей-тегжейлі мәліметтерді он жылдық санақ арқылы нақтылай отырып, бұл үрдіске әсер еткен факторлар мен негізгі себеп-салдары топтастырылды.

2009 жылғы халық санағының деректері Қазақстанның қазіргі уақытта тарихи жоғары көші-қон кезеңін өткеріп жатқанын көрсетеді. Жалпы қарқындылық азиялық стандарттар бойынша қалыпты болып қалғанымен, 1990 жылдардан бастап айтарлықтай өсу байқалды. Өкінішке орай 2019 жылы халық санағы кейінге қалдырылып, 2021 жылдың соңында жаңа мәліметтермен толықтырылады деп күтілуде. Сол кезде тақырып аясында арнайы толық статистикалық мәліметтерге талдау жүргізетін боламыз, әзірге 2020 жылдың желтоқсанында алынған мәліметтерге сүйене отырып, бір жылдық ішкі және сыртқы көші-қонның себептері бойынша мәліметтеріне статистикалық талдау жасалды (1-кесте).

1- кесте. Қазақстандағы көші-қон бойынша статистикалық мәліметтер

	көші-қон айырымы	келгені	кеткені
Барлығы	-17 663	856 618	874 281
0	-106	5 091	5 197
3 - 5	-1 202	49 697	50 899
0 - 6	-2 374	101 877	104 251
7 - 17	-3 470	118 326	121 796
0 - 13	-5 047	178 318	183 365
0 - 15	-5 607	196 925	202 532
16 - 62(59,4)	-11 705	603 223	614 928
63(59,5) +	-351	56 470	56 821

1-кестеде берілген Ұлттық статистика бюросының мәліметіне сүйене отырып, 2020 жылы Қазақстанда көші-қон процесіне ұшырағандар саны 1 730 899 адам. Олардың ішінде сыртқы көші-қон үрдісінде елге келгендері – 11 477 адам, ал елден кеткендері – 29 110 адам, ал ішкі көші-қон үрдісінде болғандар адамдар саны – 1 690 342 тең, яғни көші-қон айырымы бұл көрсеткіш бойынша нөлге тең. Ішкі немесе сыртқы көші-қон үрдісінде әрдайым жастық, жыныстық және ұлттық ерекшеліктермен қатар себеп-салдарлық ерекшеліктер де ескеріледі.

1-кестеде берілген мәліметтерде жас айырмашылығы бойынша көші-қон үрдісіне ұшырағандардың тұрғылықты жерінен көшіп кетушілерінің саны басым екендігі байқалады, әсіресе 16-62 жас аралығындағы адамдар арасында көші-қон айырымы үлкен көрсеткішке ие, яғни ол 11 705 адамға тең.

Мақаланың негізгі мақсатына сәйкес адамдардың халықаралық немесе ішкі көші-қон үрдісіне баруының негізгі себептері жұмыспен немесе оқумен тікелей байланысты. Келесі кестеде ҚР Ұлттық статистика бюросының 2020 жылғы мәліметтеріне сәйкес Қазақстандағы көші-қон үрдісінің себеп-салдары көрсетілген (2-кесте) [1, б.365].

2-кесте. Қазақстандағы көші-қон бойынша көшіп келгендердің себеп-салдары

Барлық аймақтар	Жұмысқа байланысты	Оқуға байланысты	Басқа	Барлығы
Қазақстан Республикасы	30 573	6 655	622 465	659 693
Ақмола	1 313	212	24 401	25 926
Ақтөбе	544	179	25 164	25 887
Алматы	1 602	365	77 182	79 149
Атырау	413	89	14 853	15 355
Батыс Қазақстан	709	175	20 239	21 123
Жамбыл	996	119	28 196	29 311
Қарағанды	900	317	30 934	32 151
Қостанай	884	208	21 252	22 344
Қызылорда	455	123	18 060	18 638
Маңғыстау	766	144	24 310	25 220
Павлодар	674	150	19 503	20 327
Солтүстік Қазақстан	523	101	13 315	13 939
Түркістан	4 205	312	60 842	65 359
Шығыс Қазақстан	1 519	329	29 155	31 003
Нұр-Сұлтан қаласы	8 982	1 910	83 716	94 608
Алматы қаласы	4 711	1 303	88 510	94 524
Шымкент қаласы	1 377	619	42 833	44 829

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының мәліметіне сәйкес, Қазақстаннан 2020 жылы 659 693 адам түрлі себептермен, соның ішінде жұмыс және оқу мәселесімен байланысты тұрғылықты жерін ауыстырған. Оқуға байланысты қоныс аударғандар саны 6 655 адам, оның басым бөлігі Нұр-Сұлтан (1910 адам), Алматы (1303 адам) және Шымкент (619 адам) қалаларына көшіп келгендер.

3-кесте. Қазақстандағы көші-қон бойынша көшіп кеткендердің себеп-салдары

Барлық аймақтар	Жұмысқа байланысты	Оқуға байланысты	Басқа	Барлығы
Қазақстан Республикасы	30 381	6 642	634 726	671 749
Ақмола	1 879	429	26 279	28 587
Ақтөбе	867	221	26 338	27 426
Алматы	2 713	644	85 682	89 039
Атырау	399	149	15 468	16 016

Батыс Қазақстан	812	257	22 158	23 227
Жамбыл	1 499	356	35 244	37 099
Қарағанды	1 440	387	37 428	39 255
Қостанай	1 214	299	24 884	26 397
Қызылорда	904	277	21 038	22 219
Маңғыстау	541	163	21 969	22 673
Павлодар	977	206	22 678	23 861
Солтүстік Қазақстан	822	202	16 699	17 723
Түркістан	5 140	884	73 306	79 330
Шығыс Қазақстан	2 032	555	38 029	40 616

Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша әртүрлі себептермен Қазақстанның аймақтарынан көшіп кеткендердің жалпы саны 671 749 адамға тең, оқуға байланысты тұрақты жерлерінен көшіп кеткендер 6 642 адам, оның ішінде бірінші бестікті Түркістан облысы (884 адам), Нұр-Сұлтан (775 адам) және Алматы (644 адам) қалалары, Шығыс Қазақстан (555 адам) және Ақмола (429 адам) облыстары құрайды.

Қазақстанда жоғары білімнің интернационалануы.

Соңғы екі онжылдықта жоғары білімнің интернационализациясы саясаткерлер, әкімшілер және зерттеушілер арасында айтарлықтай қолдау тапты. Халықаралық перспективаны немесе қызметті жоғары білімге біріктіру әрекеттері студенттермен алмасу, сервистік оқыту және халықаралық филиалдар сияқты бастамаларға әкелді. сәйкесінше бұл сырттан көшіп келуші студенттер мен ішкі миграцияға тікелей әсер етеді.

Интернационализация жағдайында дискурс негізінен студенттердің мобильділігіне, атап айтқанда, орталықта білім алу үшін шеткері жерлерден кететін таланттар ағымына бағытталған. Осы Қазақстандағы жоғары білімді интернационалдандыру тақырыбын Дж. Т. Ли және А. Кужабекованың «Академиялық мобильділіктің ядродан периферияға кері ағыны: Қазақстанда жұмыс істейтін халықаралық оқытушыларды ынталандыру» атты мақаласында ашып көрсетіледі [2, б.369].

Қазақстанның 1991 жылы Кеңес одағынан тәуелсіздік алған сәттен бастап өзінің жоғары білімін белсенді интернационалдандыру тарихы бар. 1993 жылы Үкімет бүгінде студенттердің мобильділігін қаржыландыруды жалғастыратын ауқымды стипендиялық бағдарламаны іске қосты. Студенттердің келу мобильділігі төмен болып қалуда: негізінен студенттер Орталық Азиядан келеді. Қазіргі уақытта Болон процесі жоғары білімнің интернационализациясы туралы дискурста басым, сондықтан көптеген саясаткерлер мен әкімшілер осы екі процесті анықтайды.

Мақалада көрсетілген Халықаралық университеттер Қазақстандағы жоғары білімді интернационалдандырудың ең батыл стратегияларын ұсынады, өйткені институционалдық құрылысқа және ұзақ мерзімді жоспарлауға айтарлықтай ресурстар жұмсалады. 1992 жылы Қазақстанда КИМЭП атты жеке Халықаралық университет құрылды. Бұл жеке университет американдық жоғары білім үлгісімен құрылды және негізінен Қазақстаннан тыс жерлерде оқытушылардан басталды. Мысалы, канадалық Макгилл университеті 1998 жылы КИМЭП халықаралық атқарушы орталығын құруға көмектесті. КИМЭП құрылғаннан кейін көп ұзамай Қазақстан Үкіметі Түркия Үкіметімен тығыз ынтымақтастықта Ахмет Яссауи университеті мен Сүлейман Демирел университетін құрды. Бұл мекемелер екі ел арасындағы тарихи және мәдени байланыстарды растады.

Келесі ірі жаңа халықаралық университет 2000 жылы құрылған Орталық Азия университеті. Кейінне, Қазақ-Британ техникалық университеті 2001 жылы екі ел үкіметтері арасындағы тығыз серіктестік нәтижесінде құрылды. Мүдделі тараптар Британ кеңесін, тау-кен өндіру саласында жұмыс тәжірибесі бар Ұлыбритания университеттерін, сондай-ақ Қазақстан Үкіметінің бірнеше министрліктерін және жұмыс берушілерді қамтиды.

2010 жылы Қазақстан Назарбаев Университетін (НУ) еліміздің флагмандық университеті ретінде құрып, халықаралық университетке ең елеулі инвестициялар жасады. Висконсин-Мэдисон университетімен, Кембридж университетімен және Сингапур Ұлттық университетімен тығыз серіктестік қарым-қатынасты жарнамалайды. НУ профессорлық-оқытушылық құрамының мүшелері негізінен шамамен 40 түрлі елден келген шетелдіктер.

Қазақстандағы жоғары білімді интернационалдандыру жұмыстары студенттер арасында ішкі және сыртқы көші-қонды дамытты. Себебі, халықаралық білім беру орталықтарының бағдарламалары негізінде қазақстандық студенттер шетелдік жоғары оқу орындарында өздерінің оқуларын академиялық бағытта жалғасыртуға мүмкіндік ашты. Мысалы, аталмыш оқу орындарын бітірген түлектер магистратура немесе докторантура бағдарламалары аясында дамыған елдердің сапалы білім беретін атақты оқу орындарына оқуға түсіп, сол елдерге көшті. Немесе, жақын шетелдің студенттері аталмыш университеттердің білім сапасына қызығып, оқуға Қазақстанға келді. Осы сынды мысалдар келесі бөлімдерде ашылып зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып қарастырылады.

Қазақстандық студенттердің ішкі көші-қонының себептері мен оны реттеу.

Қалалардың әлеуметтік-экономикалық тұрғыда тез өсуі ішкі көші-қонның көбеюіне әсер ететін бүкіләлемдік құбылыс екені анық. Алайда оның зардаптары ауылдық жерлерге тікелей әсер етеді, себебі бұл танымал проблемаларға, әсіресе «ақыл-ойдың ағуы» деп аталатын адами капиталдың жоғалуына және халықтың қартаюуына әкеледі [3, б.457].

Ауылдық жерлерден қалаларға көші-қон динамикасын сипаттау үшін «Байес желісі арқылы ауылдық жерлерден қалаға көші-қонды реттеудегі саясаттың нұсқаларын зерттеу: Қазақстандағы нақты жағдайды зерттеу» атты Т. Даффхьюс, Г. Бухенридер, З. Сунның мақаласында [4, б.553] 1990-шы жылдары кеңестік білім беру жүйесінің күйреуі қалалардағы ірі орталықтандырылған оқу орындарын ғана өзгеріссіз қалдырды, олардың кейбіреулері жаңадан салынған мекемелермен толықтырылды, соның себептерінен ауылдық жерлердегі колледждердің саны күрт азайды, сәйкесінше, жоғары білім алу үшін ауылдық жерлердегі жастар ауылдан қалаға қоныс аудара бастады делінеді.

Т. Даффхьюс, Г. Бухенридер, З. Сунның зерттеулерінің нәтижесі бойынша жақсы мектептер мен жоғары оқу орындарына қол жеткізу көші-қон шешімдеріне әсер ететін маңызды фактор болып табылады, әсіресе балалы отбасылар немесе жастар үшін. Авторлар бұл факторды табысы төмен адамдарға қатысты болуы мүмкін деген болжам жасайды. Олар білім беруді кедейліктен құтқару ретінде қарастыруы мүмкін, бірақ балаларын мектепке (интернатқа) жіберуге қаражат жоқ. Балаларға арналған кеңестік стильдегі даму мүмкіндіктері (мысалы, жергілікті шахмат клубы) қала орталықтарында бар және көбінесе ауылда жоқ деп аталады. Сонымен қатар, сұхбат алушылар Нұрсұлтан қаласындағы саяси институттардың шоғырланғанын атап өтті. Бұл күш орталықтарына жақын болу олардың балаларының болашағы үшін қажет деп саналады.

Білім іздеуші жастардың қоныс аударуы оларды қалада қалып қойуына алып келеді, себебі олар қаланың ыңғайлылығына үйреніп, туған аймағымен әлеуметтік байланысын әлсіретті. Көші-қонның бұл әрекеті ғылымда «оқу үшін көші-қон» - «көші-қонға оқыту» тізбегі ретінде белгілі [5, б.271].

Қазақстанның ауылдық аудандарында адам капиталының қартаюуы мен жетіспеушілігіне жауап ретінде ауылдық аймақтарды дамытуға бағытталған саясаттың арнайы шаралары ауылдық жерлерден қалаларға көші-қонды бәсеңдету, басқаша айтқанда, ауыл халқын ұстап тұру үшін құрылды. Сонымен қатар, ауылдық жерлерде білікті кадрларды ұстап қалу үшін Арнайы мемлекеттік стипендиялық бағдарламалар іске қосылды.

Қазіргі таңда Қазақстанда ауыл жастары ауылдық жерлердегі мемлекеттік мекемелер талап ететін кәсіби саланы зерттеу үшін стипендия ала алады. Сонымен қатар, қала түлектерін ауылдық жерлерге тарту жөніндегі жалпыұлттық күш-жігердің аясында Үкімет жоғары

жалақы мен субсидияланған тұрғын үйді ұсынады. Бұл бағдарламаларға қатысушылар ауылдық жерлердегі мемлекеттік органдарда 5 жыл жұмыс істеуі керек [6].

Сонымен қатар, соңғы уақытта орталықтандырылмаған оқу орындары құрылды. Ақмола облысында бұл аудандық қалаларда колледждердің ашылуына әкелді. Осылайша, жастарға жоғары білім алу үшін туған өңірінен кетудің қажеті жоқ. Білім беру мекемелерін орталықсыздандыру жергілікті деңгейде, мысалы, қызмет көрсету саласында жұмыс орындарын құрып, жаңа кәсіпорындарды тартады деп күтілуде. Үй жағдайларын неғұрлым тартымды ете отырып, бұл факторлар тұруды таңдауға ықпал етеді.

Қазақстандық студенттердің сыртқы көші-қонының себептері.

Тақырып аясында Қазақстанда жүргізілген арнайы эмпирикалық зерттеулердің аздығынан бұл тақырыпты ашу барысында әдебиеттерді теориялық шолуға мән берілді.

Халықаралық студенттік мобильділік тақырыбы аясында үлкен үлес қосқан еңбектер қатарында Х. С Альбертс және Х.Д. Хазиннің (2013) «АҚШ-тағы шетелдік студенттер мен ғалымдар» атты еңбегі, Р. Брукс [7, б.240] және Дж. Уотерстің (2011) «Студенттердің мобильділігі, көші-қон және жоғары білімді интернационалдандыру» еңбегі [8, б.196], Р. Кинг және П. Рагурамның (2013) «Халықаралық студенттік көші-қон» атты еңбегі жатады [9, б.127].

К. Она және Т. Уотерспун «Халықаралық студенттердің ұтқырлығы және жоғары білікті мамандардың көші-қоны: Канада, АҚШ және Ұлыбританияның салыстырмалы зерттеуі» атты ғылыми мақаласында жүргізген зерттеулерінің нәтижесіне сүйене отырып, келесідей тұжырым жасайды: «Студенттік мобильділіктің негізгі себептерінің бірі қабылдаушы елдерде аспирантурада жұмыс істеу болып табылады. Көлденең талдау көрсеткендей, көптеген бұрынғы шетелдік студенттердің мәртебесі студенттерден жұмысқа рұқсат иелеріне немесе тұрақты тұрғындарға ауысады. Халықаралық студенттердің шамамен 15-35%-ы қабылдаушы елдерде жұмыс істейді және орналасады деп күтілуде; білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым түлектер сол елде қалады» [10, б.132].

Авторлар қабылдаушы елдердің жоғары білікті мигранттар тобы ретінде шетелдік студенттерге деген қызығушылығы келесі екі себепке байланысты деп көрсетеді, біріншіден, ақпараттық технологиялардың дамуымен және өңдеу өнеркәсібіндегі жұмыс орындарының аз дамыған елдерге кетуімен ғылым мен технологиялардағы адами ресурстар инновацияның негізгі көрсеткішіне айналды. Жергілікті жастармен салыстырғанда, Халықаралық студенттер ғылым мен технология саласындағы бағдарламаларға түсу ықтималдығы жоғары, онда алынған дағдыларды басқа жағдайларға оңай ауыстыруға болады. Екіншіден, халықаралық студенттер алдыңғы қатарлы ғылыми бағдарламалар бойынша студенттердің едәуір бөлігін құрайды, бұл олардың оқуын аяқтағаннан кейін қалған жағдайда қабылдаушы елдердің экономикасына қосқан үлесін көрсетеді.

Азия контекстіндегі зерттеулер шетелдік білім беруді азиялық отбасылар арасындағы әлеуметтік мобильділік пен мансаптық өсудің стратегиялық жолы ретінде атап көрсетеді. В. С. Харвидің (2011). «Британдық және үнді ғалымдары Америка Құрама Штаттарына көшеді» мақаласында [11, б.68], Дж.Л. Уотерстің (2006) «Капитал географиясы: Гонконг пен Канада арасындағы Білім, Халықаралық көші-қон және отбасылық стратегия» мақаласында [12, б.179], С. Хуанг пен Б. Йеонің «Трансұлттық отбасылар және олардың балаларының білімі: Сингапурдағы қытайлық «оқу аналары»» атты мақаласында халықаралық студенттердің көші-қоны Азия елдерінде әлеуметтік мобильділік пен мансаптық өсудің стратегиялық жолы ретінде деп тұжырымдайды. Сонымен қатар, халықаралық мобильділік - бұл өзін-өзі ажыратудың құралы ғана емес, сонымен бірге отбасының әлеуметтік ортадағы жағдайы үшін де маңызды болып табылады [13, б.379].

М. Херког, М. Ван де Лаардың (2017) «Үнді студенттері үшін шетелге көшуге ынталандыру және шектеулер» атты мақаласында студенттердің халықаралық көші-қонға ұшырауының себептері көрсетіледі. Мысалы, авторлардың пайымдауынша Үндістанда жоғары білімнің интернационализациясы студенттердің халықаралық көші-қон үрдісіне

баруының негізгі қозғаушы күші болды. Сонымен қатар Үндістандағы орта таптың өсуі шетелдік университеттік бағдарламаларға қол жеткізуіне мүмкіндік берді. Табыстың артуы, экономикалық өсу және ЖОО студенттері санының өсуі Үндістандағы ұтқыр аспиранттар санының өсуінің негізгі себептері болып табылады, және шетелдік студенттерге қатысты саясат білікті мамандар үшін халықаралық бәсекелестіктің құралына айналды. Дәл осы факторлар Қазақстандық студенттердің халықаралық көші-қон үрдісіндегі себептерімен сай келеді деуге болады, алайда зерттеу барысында бұл болжамды тексеру керек. Бұл екі сатылы көші-қон деп аталады, атап айтқанда, алдымен шетелдік студенттерді тарту арқылы, содан кейін бұл студенттерді ұлттық еңбек нарықтары үшін білікті жұмысшылар ретінде ұстау арқылы жүзеге асырылады.

Оқудан жұмысқа дейін тартымды бағыттардың болуы мүдделі студенттер үшін бағыттарды әртараптандыруға әкелді. Үндістанның зерттелген мысалы көрсеткендей, АҚШ пен Ұлыбритания ең маңызды баратын ел болып қала берсе де, Канада мен Жаңа Зеландия сияқты елдерге студенттердің мобильділігінің өсуі байқалады, олар оқу бітіргеннен кейін сол жерде ұзақ мерзімге қалуға ұсыныс жасайды және студенттерді өз қалауы бойынша сол елге тартады [14, б.749].

М. Херког, М. Ван де Лаардың (2017) «Үнді студенттері үшін шетелге көшуге ынталандыру және шектеулер» атты мақаласында көрсетілген зерттеу нәтижесінде көші-қон жоспарлары бар студенттер қабылдаушы елдің ағылшын тілінде сөйлеуі әлдеқайда маңызды деп санайтындығын ашып көрсетеді. Сонымен қатар, халықаралық миграцияға баратын студенттер өздерінің біліктілігіне деген сұранысты, біліктілікті тануды, жақсы зерттеу базасын және жоғары жалақыны мобильділік ниетінсіз студенттерге қарағанда жоғары бағалайды. Бұл мансаптық мүмкіндіктер шетелге адамдарды тартатындығын көрсететін басқа зерттеулерге сәйкес келеді. Сонымен қатар, отбасы үшін қолайлы орта, саяси тұрақтылық, қоғамдық қауіпсіздік және жұмыс қауіпсіздігі де халықаралық көші-қонға баратын студенттер үшін маңызды факторлар болып табылады. Бұл нәтижелер ертерек зерттеулерге сәйкес келеді, бұл тәуекелге бейім адамдардың бұрын-соңды қоныс аудару ықтималдығы аз екенін көрсетеді.

М. Херког, М. Ван де Лаардың (2017) зерттеуінің нәтижесі бойынша халықаралық студенттік мобильділік – бұл отбасылық шешім. Себебі, ата-аналардың қолдауы шетелге көшу үшін моральдық жағынан да, қаржылық жағынан да өте маңызды. Ата-аналар көшуді қолдаудан бас тартқан немесе қиын жағдайға тап болған кезде, мысалы, олардың жасына немесе қаржылық қиындықтарына байланысты, бұл әдетте адамның жеке мүдделеріне нұқсан келтіреді. Бұл тұжырым әлеуметтік таптың орналасқан жері адамдарға кетуге қатысты таңдау үшін, сондай-ақ орналасқан жерді таңдау және тағайындалған қоғамға кірігу жолдары үшін маңызды болып қала беретінін растайды. Әдетте, отбасы алдындағы міндеттемелер әлеуетті жеке бастамалар алдында бірінші орынға қойылады.

Қорытынды

Аталмыш мақала студенттердің көші-қоны туралы пікірталасты байытады. Біліми көші-қон отбасының әлеуметтік капиталы әлеуметтік медиа тұрғысынан белсенді зерттелген қолдау факторы ретінде ғана емес, шектеу ретінде де әрекет ете алатындығын көрсетеді. Зерттеулердің нәтижелерін ескере отырып, Қазақстандық студенттердің халықаралық және ішкі көші-қонының ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді себеп-салдарын білу мақсатында әлеуметтанулық зерттеудің жаңа құралын құрудың қажеттігі байқалды.

Жүргізілген талдау бойынша студенттердің халықаралық мобильдігін басқару, жоғары білікті экономикаға бағытталған басқа ұлттық стратегиялардың ішінде ешқашан экономикалық өнімділік мәселесі ретінде болмайды, бірақ ұлттық мүдделердің ұжымдық мақсатын қамтиды. Шын мәнінде, қабылдаушы елдер өз беделі мен заңдылығын сақтау және нығайту үшін әртүрлі мүдделі тараптардың алаңдаушылығын теңестіруге тырысады. Демек, бір иммиграциялық жүйе басқа білікті жұмысшыларды тарту тұрғысынан басқасына қарағанда жоғары білікті көші-қонды басқару стратегиясының бөлігі ретінде халықаралық

студенттік мобильділікті басқару қарапайым дағдыларды қалыптастырудан асып түседі және іс жүзінде әр қабылдаушы елдегі нақты әлеуметтік қатынастар мен билік күресін білдіреді.

References:

1. Islyami A. *Internal Migration in Kazakhstan. // Internal Migration in the Countries of Asia. Ed. Bell M., Bernard A., Charles-Edwards E., Zhu Y. // Springer, Cham. – 2020. - p. 365.*
2. Lee, J.T., Kuzhabekova, A. *Reverse flow in academic mobility from core to periphery: motivations of international faculty working in Kazakhstan. //High Educ. - 2018. - p.369.*
3. Taylor, J.E., and P.L. Martin. *Human capital: Migration and rural population change. // In Handbook of agricultural economics/ Ed. B.L. Gardner and G.C. Rausser // New York: Elsevier Science. - 2001. – p. 457.*
4. Dufhues, T., Buchenrieder, G., Sun, Z. *Изучение вариантов политики в регулировании миграции из сельской местности в город с помощью байесовской сети: исследование конкретного случая в Казахстане. // Eur J Dev Res. - 2020. - p. 553.*
5. Rérat, P. *Migration and post-university transition. // Why do university graduates not return to their rural home region? // - Geographica Helvetica 71 (4). – 2016. - p. 271.*
6. *Employment for graduates, Russian translation. //Astana: Government of the Republic of Kazakhstan. Электронный ресурс// Режим доступа: // <https://egov.kz>.*
7. Alberts, H. C., Hazen, H.D. *International students and scholars in the United States. //Basingstoke: Palgrave Macmillan US. - 2013. - p. 240.*
8. Brooks, R., Waters, J. *Student mobilities, migration and the internationalization of higher education. // Basingstoke: Palgrave Macmillan. – 2011. p. 196.*
9. King, R., Raghuram, P. *International student migration. // Special issue, Population, Space and Place, 19 (2). – 2013. - p.127.*
10. She, Q., Wotherspoon, T. *International student mobility and highly skilled migration: a comparative study of Canada, the United States, and the United Kingdom. // SpringerPlus 2. – 2013. - p.132.*
11. Harvey, W. S. *British and Indian scientists moving to the United States. //Work and Occupations, 38(1). – 2011. p. 68.*
12. Waters, J. L. *Geographies of capital: education, international migration and family strategies between Hong Kong and Canada. // Transactions of the Institute of British Geographers, 31. – 2006. – p. 179.*
13. Huang, S., Yeoh, B. S. A. *Transnational families and their children’s education: China’s “study mothers” in Singapore. // Global Networks, 5. – 2006. - p. 379.*
14. Hercog, M., van de Laar, M. *Motivations and Constraints of Moving Abroad for Indian Students. // Int. Migration & Integration, 18. - 2017. - p.749.*

М. Муратова¹, М. Ю. Онучко¹*

¹ *Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, Казахстан*

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И КАЗАХСТАН

Аннотация

Настоящая статья посвящена изучению международного и казахстанского опыта выстраивания, регламентации отношений государства и институтов гражданского общества, определению современных направлений развития третьего сектора Казахстана, а также барьеров и сдерживающих факторов, препятствующих трансформации взаимоотношений органов власти и некоммерческих организаций. В рамках исследования был взят опыт европейских государств, как стран в исторической перспективе, имеющих наибольший опыт в выстраивании взаимоотношений с гражданским сектором. На основе проведенного исследования авторами были определены общие тенденции, характерные для отношений государства и гражданского общества, которые выражаются в усилении поддержки третьего сектора, управленческих и контролирующих функций институтов гражданского общества, а также замещения неправительственными организациями некоторых направлений деятельности государственных органов.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, некоммерческие организации, регламентация отношений, третий сектор

M. Muratova¹, M. Onuchko¹*

¹ *L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

INTERACTION BETWEEN STATE AND CIVIL SOCIETY: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND KAZAKHSTAN

Abstract

This article is devoted to the study of the international and Kazakhstani experience of building, regulation of relations between the state and civil society institutions, the definition of modern directions for the development of the third sector of Kazakhstan, as well as barriers and constraints that impede the transformation of relations between government bodies and non-profit organizations. In the framework of the study the experience of European states was taken, as countries that in historical perspective have the greatest experience in establishing relationships with the civil sector. On the basis of the study, the authors identified general tendencies that characterize the relations between the state and civil society, which are expressed in the strengthening of support for the third sector, the managerial and controlling functions of civil society institutions, as well as the replacement of some areas of activity of state bodies by non-governmental organizations.

Key words: civil society, state, non-profit organizations, regulation of relations, third sector

М. Мұратова^{1*}, М.Ю. Онучко¹

¹ Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан қ, Қазақстан

МЕМЛЕКЕТ ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН

Аңдатпа

Бұл мақала мемлекет пен азаматтық қоғам институттары арасындағы қатынастарды реттеу, Қазақстанның үшінші секторын дамытудың заманауи бағыттарын регламенттеу, сондай-ақ билік пен коммерциялық емес ұйымдар арасында қатынастардың өзгеруіне кедергі болатын кедергілер мен шектеулерді анықтаудағы халықаралық және қазақстандық тәжірибені зерттеуге арналған. Зерттеу аясында еуропалық мемлекеттердің тәжірибесі тарихи тұрғыдан азаматтық сектормен қарым-қатынас орнатуда ең үлкен тәжірибеге ие елдер ретінде қабылданды. Зерттеу негізінде авторлар мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы қатынастарға тән жалпы тенденцияларды, азаматтық қоғам институттарының басқарушылық және бақылау функцияларын үшінші секторды қолдауды күшейтуде, сондай-ақ үкіметтік емес ұйымдардың мемлекеттік органдардың қызметінің кейбір бағыттарды ауыстырғанын анықтады.

Түйін сөздер: азаматтық қоғам, мемлекет, коммерциялық емес ұйымдар, қатынастарды реттеу, үшінші сектор.

Введение.

Сегодня по всему миру прослеживается тенденция по укреплению потенциала гражданского общества и его поддержки со стороны государства, так как развитое гражданское общество способно взять на себя решение части государственных задач по обеспечению высокого качества жизни населения. С другой стороны, участие граждан в различных видах гражданской активности сигнализирует государству о проблемах, существующих и беспокоящих общество, и при объединении и взаимодействии государства и институтов гражданского общества возможно их успешное решение.

В данном ключе изучение взаимоотношений гражданского общества и государства является актуальным, позволяет раскрыть природу протекания развития общественных отношений и государства, в целом. При этом для определения характера данных взаимодействий важную роль играет законодательное оформление, так как оно регламентирует и регулирует весь процесс взаимоотношений.

В Казахстане, которое характеризуют, как относительно молодое государство, проходящее процесс укрепления своей государственности и развития демократии, гражданское общество все еще находится на стадии становления и укрепления позиций, при этом правовые регламентации функционирования институтов гражданского общества определены и находятся в процессе постоянного изменения, дополнения в соответствии с условиями времени. Вопросы взаимодействия гражданского общества с органами государственной власти также постоянно актуализируются и самой властью, отмечая важное значения использования потенциала и возможностей гражданского общества для блага государства и отдельной личности. К примеру, глава государства К-Ж. Токаев в своем ежегодном Послании народу Казахстана 2019 года высказал мнение о том, что: «Только путем постоянного диалога власти и общества можно построить гармоничное государство, встроенное в контекст современной геополитики. Поэтому необходимо поддерживать и укреплять гражданское общество, вовлекать его в обсуждение наиболее актуальных общегосударственных задач с целью их решения» [1].

В условиях глобальных и внутренних кризисов современного Казахстана, который находится в процессе формирования, укрепления институтов гражданского общества и создания устойчивых структуры и механизмов взаимодействия гражданского общества и государства особое значение приобретает рассмотрение и анализ международного опыта регламентации данных взаимоотношений.

В этой связи данная статья посвящена изучению международного и казахстанского опыта выстраивания, вопросы развития, роли и места гражданского общества в Республике Казахстан, регламентации отношений государства и институтов гражданского общества, а также определению современных направлений развития третьего сектора Казахстана.

Методология.

Методологической основой исследования является анализ отечественного и зарубежного опыта и литературы и включает научные методы синтеза, абстрагирования, обобщения. Литературный обзор статей, опубликованных в научных изданиях в ходе исследования сравнительный анализ их проводится с последующим их анализом.

Исследование основано на изучение вторичных источников информации, в частности исследований, проведенных ранее по теме, а также официальных государственных документов, нормативно-правовых актов в данной сфере.

Основная часть.

Анализ зарубежного опыта показывает, что одной из форм оформления отношений между институтами государственной власти и гражданского общества выступают договоры, соглашения. К примеру, в Великобритании действуют генеральные соглашения между некоммерческим сектором и правительством, которые служат неким обозначением важности третьего сектора в процессе выстраивания демократического общества, а также в них заложены основы партнерства между государственным и неправительственным секторами [2].

В 2018 году в Великобритании была принята Стратегия гражданского общества, которая определяет основные направления работы правительства страны по поддержке и укреплению институтов гражданского общества без ущерба их независимости от государственной власти. При этом в рамках данной стратегии дается дефиниция гражданского общества, которая определяется в качестве физического лица, организации, которые осуществляют деятельность в целях предоставления социальной поддержки, помощи вне зависимости от государственного контроля. Роль же правительства, государства заключается в объединении усилий различных стейкхолдеров, их поддержка для решения общественных проблем.

В рамках стратегии определены пять направлений, уровней действия правительства по поддержке и укреплению гражданского общества:

✓ **индивидуально-личностный уровень**, то есть государство через специализированные программы, грантирование содействует низовой активности граждан, соединяя их с уже существующими организациями и фондами;

✓ **местные сообщества** - в данном направлении государство нацелено на активизацию политического участия местных сообществ в управлении, принятии решении. Для стимулирования данного процесса запланировано строительство новых общественных пространств, расширение партнерства сообществ с предприятиями городов, графств, сел и т.д.

✓ **социальный сектор** - это направление, как раз таки, затрагивает вопросы регулирования взаимоотношений третьего сектора с правительством страны. В рамках данной части стратегии правительство вновь подтверждает свою верность тем, принципам, которые были заложены в договорах, соглашениях между некоммерческим сектором и правительством, озвученных ранее;

✓ **частный сектор** - в данном ключе правительство нацелено на оказание всесторонней поддержки социально-ответственному бизнесу, в том числе через выполнение посреднической функции между бизнесом и неправительственным сектором;

✓ **государственный сектор** - здесь правительство намерено расширить возможности третьего сектора по вхождению в сферу предоставления государственных услуг, в том числе посредством предоставления грантов от государства[3].

Таким образом, можно отметить, что в Великобритании два основных документа, определяющих характер взаимоотношений государства и гражданского сектора. Так, в генеральных соглашениях прописаны основные принципы и установки обеих сторон, на которых базируются отношения, а в стратегии уже даны более конкретные направления действий.

В Германии с ее особым взглядом на сосуществование в едином пространстве индивидов сформировалось устойчивое мнение о том, что народ, общество, гражданин, кроме неотъемлемых прав имеет и обязанности по поддержанию порядка и участию в решении общественных проблем, которое нашло отражение в понятии субсидиарности, что отражается в приверженности правительства страны поддерживать автономию третьего сектора. Данное понятие формировалось в немецком обществе многие столетия и восходит к трансформации взаимоотношения государства и церкви, децентрализованности государственной власти.

После Второй мировой войны и ростом популярности идеи государства всеобщего благосостояния Германия с ее приверженностью взглядам поддержания партнерства между правительством и некоммерческого сектора стала более активно предпринимать шаги по содействию развитию гражданского общества и гражданского участия посредством создания на национальном и федеральном уровне зонтичных организаций по конкретному направлению общественного развития (спорт, культура, досуг, социальная помощь и другое). Примерами могут служить национальные Ассоциации олимпийских видов спорта. При этом на федеральном, региональном уровнях представители данных зонтичных организаций действуют наравне с органами местной власти, то есть имеют достаточно сильные позиции по воздействию на процесс принятия решений. Далее данные зонтичные структуры объединяют и местные мелкие организации, в виде спортивных клубов, кружков. Финансирование наиболее важных для государства сфер гарантировано и регулируется правительством, в то время как на местном уровне вопрос бюджетирования находится в ведении местных органов власти и зависит от ликвидности каждой организации[4].

Резюмируя, для Федеративной Республики Германия характерна высокая приверженность идеям и принципам партнерства между правительством и неправительственным сектором, а также участие самих граждан в подобного рода деятельности за счет доминирования идеи субсидиарности и ответственности каждого за безопасность и благосостояние сообщества, в котором они существуют. Государство в данном ключе строит лишь необходимые механизмы для успешной деятельности институтов гражданского общества, поддерживая создание зонтичных организаций, структур, таким образом упрощая процесс представительства интересов организаций по одному конкретному направлению на национальном, федеральном уровне.

Скандинавские страны также описываются, как классические неокорпоративистские государства, которые добились определенного успеха в построении социального государства, обеспечении высокого качества жизни населения, где одним из факторов успеха и выступает партнерство государства и третьего сектора. Эксперты, исследователи, описывая характер взаимоотношений государства и гражданского общества в Швеции, говорят об их близости и «доверительной взаимозависимости»[5].

Эти согласованные отношения можно рассматривать как важную часть установленного «общественного договора», который предполагает некоторое разделение функций, полномочий. Так, государство через политическую решения и обширный государственный сектор как на центральном, так и на местном правительственном уровне заботиться о таких традиционных областях, как здравоохранение, социальное обеспечение, а также начальное и высшее образование, обеспечение безопасности и борьба с насилием.

Роль и обязанности, возложенные на народные движения и общественные организации гражданского общества в этом «общественном договоре», проявляются с трех сторон. С одной

стороны, они должны действовать как проводники голосов людей, сообществ, как посредник интересов между гражданами и государством.

С другой стороны, роль этих организаций заключалась также в организации и предоставлении досуга или развлекательных мероприятий для населения. Третья роль институтов гражданского общества лежит в плоскости образования взрослого поколения - система, существующая за пределами и внутри параллельно традиционному образованию. Эта сфера оставлена в руках образовательных объединений и народных школ, большинство часто управляются или, по крайней мере, тесно связаны с организациями основных народных движений[6].

Вместе с тем исследования последних двух десятилетий утверждают о том, что в Швеции происходят определенные изменения во взаимоотношениях государства и гражданского общества. Если раньше общественные организации выступали «голосами», «сигналами» для правительства, которое реализуют государственную политику, нацеленную на общественное благосостояние, то сейчас институты гражданского общества предоставляют услуги, то есть «служат» обществу. Во-первых, как отмечают ученые, произошел сдвиг в экономической поддержке, когда общие и неограниченные гранты и субсидии были заменены краткосрочными контрактами. Во-вторых, произошел сдвиг в политической риторике, когда общественные организации воспринимаются альтернативным источником социального обеспечения, что символизируется введением договоров и партнерств.

Французский некоммерческий сектор обширен и продолжает расти. В 2017 г. насчитывалось более 1,5 млн гражданских общественных организаций, действующие в двух правовых статусах: около 1,5 млн. ассоциаций и 2300 фондов. Большинство ассоциаций являются массовыми организациями, управляемыми волонтерами, работающие в основном в сфере культуры, спорта и отдыха, но также адвокатируются и предоставления социальных услуг. Кроме того, институты гражданского общества Франции являются крупными работодателями, обеспечивающими 8% занятости населения от общего числа полной занятости.

Для Франции характерно широкое использования общественных организаций в качестве операторов предоставления социальных услуг и большее бремя государства по социальному обеспечению, поддержке социально уязвимых слоев населения лежит на плечах организаций неправительственного сектора. К примеру, ассоциации и фонды являются основными работодателями в сфере социальных услуг: они нанимают 62% сотрудников, занимающихся этой деятельностью. Они обладают виртуальной монополией на работу в сфере оказания помощи для людей с ограниченными возможностями[7].

Кроме того на уровне Европейского Союза действуют регламенты, требующие обязательного включения в процесс принятия решений организации третьего сектора. Так например, Европейский Экономический и Социальный Комитет - специально созданная структура, предназначенная для взаимодействия различных стейкхолдеров с институтами, принимающими решения на уровне союза, для согласования разнообразных интересов и подготовки решений в виде рекомендаций для органов и ведомств, принимающих решения: Еврокомиссии, Европейского Совета и Европейского парламента. В состав Комитета входят три основные группы интересов: работодатели, профсоюзы и другие группы, куда включены некоммерческие организации (экологические организации, научные и академические сообщества и т.д.) [8].

Таким образом, регламентация взаимоотношений государства и гражданского общества происходит, как за счет принятия официальных документов: законов, концепций, стратегий, договоров и соглашений, так и за счет создания зонтичных организаций, контролирующих и направляющих структур. Для каждой страны характерны свои особенности взаимоотношений с институтами гражданского общества, а также функции, которые они выполняют для государственных органов: индикаторы проблем, голос народа, предоставление государственных услуг, социальной помощи, продвижение демократических ценностей и другое.

В Казахстане за гражданами закреплено право на свободу объединений, свободу волеизъявления, которые отражены в Конституции Республики Казахстан[9]. Кроме того, в основном законе определяется независимость общественных объединений от государства и не возможность вмешательства в дела друг друга.

Деятельность организаций третьего сектора в Казахстане регулируются законами «Об общественных объединениях», «О профессиональных союзах», «О политических партиях», «О выборах», «Об общественных советах», «О местном государственном управлении и самоуправлении», «О волонтерской деятельности» и другие. Данные законы определяют рамки, в которых данные организации могут осуществлять свою деятельность. Относительно непосредственно взаимоотношений государства и гражданского общества, целей и задач государственных органов по взаимодействию с третьим сектором, они оформляются в виде Концепций развития гражданского общества.

На сегодняшний день активной является Концепция развития гражданского общества до 2025 года, которая ставит перед собой несколько задач, которые можно условно разделить на три направления:

- ✓ поддержка институтов гражданского общества и их увеличение. В рамках данного направления в Концепции предусмотрены механизмы дальнейшего реформирования законодательства, снижение барьеров при регистрации общественных организаций, создание специализированных структур, нацеленных на оказание поддержки и консультации (Ресурсные центры), мероприятия по популяризации гражданского участия, благотворительности, волонтерства и т.д.

- ✓ расширение участия третьего сектора в принятии решений посредством исключения законодательных коллизий, создания новых, в том числе цифровых, площадок по взаимодействию организаций и государственных органов, активизации низового участия граждан;

- ✓ расширение возможностей неправительственного сектора по реализации социально-значимых задач, предоставлению услуг населению через реформирование социального заказа, грантирование, поддержку социального предпринимательства и другое[10].

Вместе с тем эксперты отмечают ряд проблем в системе регулирования взаимоотношений государства и третьего сектора. Одной из которых выступает несовершенство законодательства, в частности в вопросах грантирования, финансирования деятельности неправительственных организаций, которые отчасти способствуют коррупции[11]. Данная проблематика признается и государственными структурами. Так, она было отмечена в самой Концепции развития гражданского общества до 2025 года в качестве одного из барьеров.

Другим сдерживающим фактором развития третьего сектора Казахстана выступает то, что государственные структуры формируют условия развития партеналистических отношений с неправительственным сектором, в частности через социальный заказ, грантирование, когда единственным источником финансирования является государства и для получения средств необходимо быть лояльным и «правильным» для органов власти.

С другой стороны, прослеживается слабая связь между институтами гражданского общества и населения, слабая их вовлеченность в деятельность и осведомленность о неправительственных организациях[12], то есть складывается такая ситуация, когда общественные институты по своей природе не являются представителями самого общества. В данном ключе это сказывается на качестве исполнения некоммерческим сектором своей функции голоса народа, сигнализирующего государству о существующих проблемах, запросах со стороны населения страны.

Еще одной негативной тенденцией является все еще слабая вовлеченность НПО в процесс принятия решения, при этом государством создаются определенные площадки для выражения мнения неправительственным сектором, однако на деле функционирование данных площадок неполностью проработано, незаинтересованность государственных органов в получении еще одного надзорного органа приводит к низкой их эффективности. К примеру, в Казахстане с

2016 года функционируют Общественные советы на центральном и региональном уровне, однако по большей части их деятельность носит декларативный характер, так как сохраняется их подченность и зависимость перед местными исполнительными органами, которых на деле они призваны мониторить и направлять посредством различных видов общественного контроля, разработки рекомендаций и предложений.

Заключение.

Развитие гражданского общества, усиление взаимодействия государства и его институтов является одним из важнейших условий укрепления государственности, так как помимо сигнализирующей, контролирующей, управляющей, воспитывающей функций гражданское участие формирует чувство сопричастности, объединяет граждан и культивирует и способствует национальному единству, соотношения населения с государством, нацией.

В целом, рассматривая опыт европейских стран по выстраиванию отношений между государством и третьим сектором, стоит отметить, что Казахстан также следует общемировым тенденциям интенсификации взаимодействия, расширению возможностей некоммерческих организаций в участии принятия решений, замещения в различных областях государственные органы, однако имеются ряд барьеров, которые все еще тормозят процесс развития гражданского общества.

В вопросе дальнейшего изучения гражданского общества Казахстана особый интерес представляется исследование различных его форм, так как в научной литературе в большей степени представлены работы по неправительственному сектору, политическим партиям, в то время как профсоюзы, местные собрания остаются мало изученными. Также необходимо провести объективный анализ состояния гражданского общества в стране, определить проблемы, задачи и пути их эффективного решения и провести трансформацию отношений государства, гражданского общества и бизнеса. Кроме того, в условиях меняющегося мира, переходящего в цифровую реальность, происходят изменения и в третьем секторе, в том числе и в Казахстане, в данном ключе интерес представляют новые формы участия граждан (онлайн-петиции, онлайн-благотворительность, волонтерство и т.д.), их особенности, способы воздействия, регулирование со стороны государства и возможности для взаимодействия и другое.

Список использованной литературы:

1. *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 г. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана [Электронный ресурс] - 2019. - URL: https://www.akorda.kz/ru/special/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (дата обращения: 27.04.2021 г.)*
2. Сафонов А.А. *Проблемы теории гражданского общества и практики его реализации в современной России. Гражданское общество в России и за рубежом. 2016. №4. С. 11-15.*
3. *Civil society strategy: building a future that works for everyone. [Электронный ресурс] - 2018. - URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/732765/Civil_Society_Strategy_-_building_a_future_that_works_for_everyone.pdf (дата обращения: 27.04.2021)*
4. Edith Archambault, Eckhart Priller, Annette Zimmer. *European Civil Societies Compared: Typically German-Typically French?. Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, Springer Verlag, 2014, 25 (2), pp.514-537. ff10.1007/s11266-013-9349-6ff.*
5. Lundström, T. and L. Svedberg. *The Voluntary Sector in a Social Democratic Welfare State – The Case of Sweden. Journal of Social Politics 32: 217-238.*
6. Wijkström, Filip. *The Role of Civil Society. The Case of Sweden in International Comparison. [Электронный ресурс] - 2004.- URL: https://www.researchgate.net/publication/5093173_The_Role_of_Civil_Society_The_Case_of_Sweden_in_International_Comparison (дата обращения: 27.04.2021)*

7. Edith Archambault. *The Specificities of Relations between the State, Religious Communities and Civil Society in France*. Rupert Graf Strachwitz. Rupert Graf Strachwitz (ed) *Religious Communities and Civil Society in Europe.*, Maecenata Schriften 16 Berlin, De Gruyter, volume II, 2, pp.99-119, 2020, *Analyses and perspectives on a complex interplay*, 978-3-11-067299-2.

8. Электронная библиотека «Гражданское общество». [Электронный ресурс] - 2021. - URL: <http://www.civisbook.ru/> (дата обращения: 14.04.2021)

9. Конституция Республики Казахстан. [Электронный ресурс] - 2021. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z11 (дата обращения: 28.04.2021)

10. Концепция развития гражданского общества в Республике Казахстан до 2025 года. [Электронный ресурс] - 2021. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000341> (дата обращения: 28.04.2021)

11. Гусарова А. Регламентация государственной поддержки НПО в Казахстане: Дьявол кроется в деталях. [Электронный ресурс] - 2016.- URL: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/02/regulation_of_the_state_support.pdf (дата обращения: 28.04.2021)

12. Казначеев М.П. Влияние НПО на расширение гражданского участия в Казахстане. [Электронный ресурс] - 2018. - URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/1> (дата обращения: 28.04.2021)

References:

1. Address of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019. *Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan* [Electronic resource] - 2019. - URL: https://www.akorda.kz/ru/special/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (accessed 27.04.2021)

2. Safonov A. A. *Problems of the theory of civil society and the practice of its implementation in modern Russia. Civil society in Russia and abroad*. 2016. No. 4. pp. 11-15.

3. *Civil society strategy: building a future that works for everyone*. [Electronic resource] - 2018. - URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/732765/Civil_Society_Strategy_-_building_a_future_that_works_for_everyone.pdf (accessed: 27.04.2021)

4. Edith Archambault, Eckhart Priller, Annette Zimmer. *Comparison of European civil societies: Typical German-Typical French?. Volontas: International Journal of Voluntary and Non-Profit Organizations*, Springer Verlag, 2014, 25 (2), pp. 514-537. ff10. 1007/s11266-013-9349-6ff.

5. Lundström, T. and L. Svedberg. *The voluntary sector in a social democratic welfare state is an example of Sweden*. *Journal of Social Policy* 32: 217-238.

6. Veikstrom, Philip. *The role of civil society. The example of Sweden in an international comparison*. [Electronic resource] - 2004. - URL: https://www.researchgate.net/publication/5093173_in_role_of_civil_society_to_c_seden_internat_complementation (accessed: 27.04.2021)

7. Edith Archambault. *The Specificities of Relations between the State, Religious Communities and Civil Society in France*. Rupert Graf Strachwitz. Rupert Graf Strachwitz (ed) *Religious Communities and Civil Society in Europe.*, Maecenata Schriften 16 Berlin, De Gruyter, Volume II, 2, pp. 99-119, 2020, *Analyses and perspectives on a complex interplay*, 978-3-11-067299-2.

8. Electronic Library "Civil Society". [Electronic resource] - 2021. - URL: <http://www.civisbook.ru/> (date of request: 14.04.2021)

9. *The Constitution of the Republic of Kazakhstan*. [Electronic resource] - 2021. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_#z11 (date of application: 28.04.2021)

10. *The concept of civil society development in the Republic of Kazakhstan until 2025*. [Electronic resource] - 2021. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000341> (date of application: 28.04.2021)

11. Gusarova A. *Regulation of state support for NGOs in Kazakhstan: The devil is in the details*. [Electronic resource] - 2016. - URL: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2018/02/regulation_of_the_state_support.pdf (accessed: 28.04.2021)

12. Kaznacheev M. P. *The influence of NGOs on the expansion of civil participation in Kazakhstan*. [Electronic resource] - 2018. - URL: <https://isca.kz/ru/analytics-ru/1> (accessed: 28.04.2021)

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ FOR THE AID TO THE TEACHER

FTAMP 811.512.122

<https://doi.org/10.51889/2021-3.1728-8940.10>

К.Ә. Әбдір^{1*}, Ә.Ж. Нусінова¹, Ғ.Т. Абдыханова¹

¹ М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
Тараз қ-сы, Қазақстан

КӨНЕ ТҮРКІЛІК «АЛЫП БАМСЫ БАТЫР» ЖӘНЕ «АЛПАМЫС БАТЫР» ЭПОСЫНДАҒЫ ТӘРБИЕЛІК МАЗМҮН ПЕН САНАЛЫҚ РУХАНИЯТ

Аңдатпа

Мақалада көне түркілік эпостық шығарма «Алып Бамсы» туралы айтылады. Түркология ғылымында хатталмай ауызша тараған көнедегі тарихи оқиғалардың көбі эпостық негізге арқау бола алды. «Алпамыс батыр» жырының түп-төркіні де сол «Алып Бамсы» болуы мүмкін деп пайымдап отырмыз. Мемлекетіміздің халық ретінде тарих сахнасынан көріне бастаған кезінен бастап біз көптеген тағдыр сындарына төтеп бере алғандығымыз баяндалады. Өткен күннің бүгінгімен тарихи сабақтастығы да осы жерден бастау алатындай көрінеді. Көне жұртымыздың ескіленген әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлері де көне эпостан көрініс табады. Осы эпостағы өмір шындықтарын талдау арқылы жоғалу алдында тұрған не жоғалған төл мәдениетімізбен қайта қауышатын ғаламат сәт туатынын болжайды. Мақала авторы түрколог есебінде өзекті мәселеге керемет өз бағасын бере алған.

Түйін сөздер: түркология, этносаясат, эпос, эпопея, елі үшін туатын батыр, патриотизм, ұлттық мәдениет.

Абдир К.А. ^{1*}, Нусупова А.Ж.¹, Абдыханова Г.Т.¹

¹ Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати
г. Тараз, Казахстан

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ СОДЕРЖАНИЕ И СОЗНАТЕЛЬНАЯ ДУХОВНОСТЬ В ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ЭПОСАХ «АЛЫП БАМСЫ БАТЫР» И «АЛПАМЫС БАТЫР»

Аннотация

В статье рассказывается о древнетюркском эпосе «Алып Бамсы». В основу эпоса легли многие древние исторические события, не зафиксированные в науке тюркологии. Мы полагаем, что источником песни «Алпамыс батыр» может быть «Алып Бамсы». Говорят, что с самого начала истории нашей страны как нации мы выдержали множество испытаний. Кажется, что здесь начинается историческая преемственность прошлого и настоящего. Древние обычаи и традиции нашего древнего народа отражены и в античном эпосе. Анализ реалий жизни в этом эпосе предполагает, что наступит великий момент, когда наша находящаяся под угрозой исчезновения или потерянная родная культура воссоединится. Автор статьи, как тюрколог, смог дать прекрасную оценку актуальному вопросу.

Ключевые слова: тюркология, этнополитика, эпос, героический эпос, герой, рожденный для страны, патриотизм, национальная культура.

K. Abdir¹*, A. Nusupova¹, G. Abdykhanova¹

¹ M.Kh. Dulati Taraz regional university
Taraz, Kazakhstan

EDUCATIONAL CONTENT AND CONSCIOUS SPIRITUALITY IN THE ANCIENT TURKISH EPOSES "ALYP BAMSЫ BATYR" AND "ALPAMYS BATYR"

Abstract

The article tells about the ancient Turkic epic "Alyp Bamsy". The epic was based on many ancient historical events that were not recorded in the science of Turkology. We believe that the source of the song "Alpamys batyr" may be "Alyp Bamsy". They say that from the very beginning of our country's history as a nation, we have withstood many tests. It seems that the historical continuity of the past and the present begins here. The ancient customs and traditions of our ancient people are reflected in the ancient epic. The analysis of the realities of life in this epic suggests that a great moment will come when our endangered or lost native culture will be reunited. The author of the article, as a Türkologist, was able to give an excellent assessment of the current issue.

Key words: Turkic studies, ethnopolitics, epos, heroic epos, hero born for the country, patriotism, national culture.

Кіріспе.

Мәселенің теориялық-тақырыптық аспектісі бұл эпосты оқи бастаған заматан көзге көріне бастайды. Сан түрлі күрделі тарихи үрдістерді бастан кешкен мемлекетіміз өз кезегінде өзінің кешегісіне үлкен жауапкершілікпен қарай отырып, оған тарихи тұрғыдан әрдайым тек оңтайлы ғана баға береді. Бұл ғылыми мақалада біз аты шулы бұрынғы дәуірден бері келе жатқан әйгілі «Алпамыс батыр» жыры туралы айтамыз. Бұл жырды қазақ халқының шығу тегімен бірдей байланысты десек дұрыс болады, ал егер тек қазақ халқына ғана тиесілі деп айтсақ, кетелесер едік. Қазақтан өзге қарақалпақ, өзбек, башқұрт халықтарында ұлттық эпостық жыр болып есептелетін бұл эпопея түркология ғылымы үшін өзекті болып табылады. Қазіргі түрколог көптеген ғалымдар Алпамыстың өзін шынайы өмір сүрген тарихи тұлға ретінде қарастырып жүр. Оған да тарихи дәйектер негіз бола алады. Егемен ел болып атанған шағымызда М.Әуезов: «ел боламын десең, бесігіңді түзе» деп айтқандай жастардың алатын тәрбиесіне көбірек алаңдай түстік. Содан болар бұл жағдайда біздер өзімізге дейін өмір сүрген әйгілі баһадүр бабаларымыздың өмір-баяндарын ұлттық тілімізде тәржімалап, олардың автобиографиялық дүниетамын мистикалық ертегіге айналдыра түсті. Қанша жүзжылдық өткенімен, өз құнын жоғалтпаған және жоғалтпайтын осы ұлы мұра бізді сол көне дәуірмен байланыстырып тұратын алтын көпір іспетті құндылық. «Алпамыс батыр» жарының прототипі ретінде «Қорқыт ата кітабындағы» «Алып Бамсы» жырын айтуымызға болады. Яғни, осыдан шығатын түйіндеме: бұл тарихи шындыққа жанасатын өмір көрінісі.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Тақырыпты зерттеу өткен ғасырдан бастап қолға алына бастады. Ғылыми түрде зерттеуге өткен ғасырымыздың басынан көшті. Өз кезегінде бұл жырға негізгі дәйек көз ретінде «Қорқыт ата кітабын» айтсақ болады. XVII ғасырда түркі ғалымы Әбілғазы Баһадүр хан «Қорқыт ата кітабын» толықтай қағазға түсіріп, соның ішіндегі ең көлемді әрі сюжетті «Бамсы Байрақ» жырына назар аударған болатын. Грек жазушысы Клавдия Элиана осындай дәстүрдің ерте кездерде сақтарға тән болғанын жазады. Парсылардың Тұран билеушісі туралы Фирдоусидің «Афрасияб» деп пайымдауы да тағы бар. Белгілі түрік ғалымы Х.Көрұғлының айтуына қарағанда, «Қорқыт ата» дастанындағы барлық оқиғалар көшпенді тайпалардың саяси өмірлерінің Қазақстанда болған кездерін байяндайды. Осы Алпамыс батыр жырының қазақ тілінде екі ғана аудармасы бар. Біріншісін филология ғылымдарының докторы, атақты түркітанушы профессор Әуелбек Қоңыратбаев орыс тілінен қазақша тілге аударған. Енді екіншісін «Жазушы» баспасынан жарық көрген Мәжит

Әбузарұлының түрік тілінен аударылған нұсқасынан көре аламыз. Ол алғашында Шыңжаң «Жастар-өрендер» баспасынан 1988 жылы басып шығарған.

«Алпамыс батыр» жырының Исламның Қазақстанға келмей тұрып пайда болғанын ескерсек, кейбір тұстары шындыққа жанаса қоймауын түсінеміз. Сондықтан біз көбінесе Әуелбек Қоңыратбаевтың аудармасын көбірек пайдаланып келеміз. В.М. Жирмунский батырды расымен де өмір сүруі мүмкін тарихи тұлға, ол шамамен XII-XIII ғасырлар аралығында жауынгер моңғол тайпаларының батысқа жасаған жорығы кезінде дүниеге келген тарихи сюжетті көркем де құнды дүние дейді. Тек Отандық ғалым Ә.Х.Марғұлан ғана бұл пікірмен келісе алмады. Жырдың барысында айтылатын Ұлтан құлға жақтаушылардың пайда болатынын ерте кездегі рулық дәстүрмен байланыстыра отырып, өте көне дәуірде пайда болғанын меңзеді. Эпостағы шындықтың бейнеленуін А.М.Астахова, А.П.Скафтымов, М.М.Плисецкий секілді ғалымдар айтқысы келді. Қазірге белгілі қазақ жыраулары ғана жеткізген жырдың 16 нұсқасы бар.

М.Сандыбаев, С.Аққожаев, Ә.Байтұрсынов, К.Серғазиев нұсқаларында Алпамыстың Гүлбаршынға үйленуі, қалмақ ханы Тайшықпен соғысуы, Ұлтанның үстемдігі секілді ұқсас тұстар айтылады. Ал, Жиёмұрат, Рахат жырау нұсқаларында да Гүлбаршынға батырдың үйленуі, Байбөрінің малын барымталап кеткен Тайшық ханнан кек алу үшін жорыққа аттанып кетуі, Қаракөзайым мен Кейкуаттың Алпамысқа көмекке келуі туралы мағлұмат бар. «Алты жасар Алпамыс» атты нұсқаны Е.Аханбековтен жазған. Орыс тіліне аударған Ә.Диваев еді. Қазіргі соңғы онжылдықта бұл тақырыппен филология және түркология ғылымының ғалымдары айналысып келеді. Жыл сайын көптеген диссертациялар қорғалып, тақырып өз құнын жоғарылату үстінде.

Методологиялық бөлім және дереккөздер.

Бұл мақаланы жазуда тарихи-салыстырмалы (компаративистикалық), мерзімді, анализдеу, бақылау, синтездеу, логикалық және жүйелілік, k-study, һәм бинарлық әдістерді қолданамыз. Мәселенің тақырыбын жан-жақты талдау үшін оны хронологиялық және кеңістік тұрғысынан алдымен зерттейміз. Этнологиялық принциптер негізінде қазіргі көптеген ұлттардың әйгілі эпосқа тікелей қатысының бар екенін ажырату қиын емес. Сондықтан осы мақаланы жазу барысында ең алдымен біз бірсыпыра методологиялық құралдарды пайдалану алу керекпіз. Ең көп жұмыс жасайтын методологиялық құралымыз – компаративистикалық әдіс.

Мемлекет болып құрылу қарсаңындағы өркениеттік ерекшелік.

Көне дәуірлер парағын қолға алып, оған тарихи-салыстырмалы талдау жүргізер алдында біз міндетті түрде бір ұқсастық байқай аламыз. Әр мемлекеттің (әсіресе, номадтарға тән ұлы далада ұлы Орданың құрылуы қарсаңында) пайда болуында оның шекаралары анықталмай тұрып ең алдымен негізгі тарихи оқиғалардың бір жетекші феноменальды тұлғаның айналасына топтасатынын байқар едік. Еуропалық дәстүрде бұл үрдіс өзгеше бағытқа ие болып, Томас Хантингтонның атақты мақаласындағы православиелік және католиктік өркениеттердің басты ошақтарына айналды. Батыста жанданған тарихи үрдіске қарағанда діни фактордың көбірек кездесетінін байқар едік. Ал, шығыста, яғни Орталық Азия даласындағы көшпенділерде мемлекеттің пайда болуы не оған әсер етуші сыртқы және ішкі саяси факторлар діни түсініктен тәуелсіз өмір сүріп жатады. Ендеше мемлекеттің саяси жетекшісі ретінде көшпенділерде барлық бірдей жағдайда саяси институт рөлін соны өмірге алып келуші және соңынан беделді әлеуметтік топтар мен тартарды ерткен тұлғаның болуы заңды құбылыс. Мысал ретінде түркілер дүниеге әкелген кейбір державаларға қысқаша тоқтала кетсек, қазіргі Қазақстан тарихы оқулығында кездесіп жүрген бәрімізге белгілі Бумын қаған («Ильхан») құрған әйгілі Түрік қағанаты, парндық Парфия билеушілері Аршақ мұрагерлері, Болгар патшалығын құрушы дулу тайпасының көсемі Аспара хан, Жетісудан Тан империясын қуумен көзге түскен беделді Үшліктің Түргеш тағына отыруы, біртұтас моңғол үстірті халқын біріктіруші Шыңғыс хан мен Елюй Дашилық қарақытайлар мемлекетінің тарихы, не өзіміздің төл тарихымыздағы Керей мен Жәнібекті айтсақ та болар еді.

Қаншалық бұл тарихи үрдістер жүзеге асқанымен, ол тарихи құжатқа (яғни, тасқа қашалып) құр сөз түрінде емес, эпопея түрінде түсіп отырған. Йә, эпопея деп отырмыз... көлемі қысқа да нұсқа қарапайым жыр емес, бұл жерде көп томдық және бірнеше варианттағы эпопея. Мейлінше келесі жүзжылдықтарда ол өзге де тың деректермен толығып, молайып отыратыны бар. Әр жүзжылдық оған жат оқиғаларды қосып, ажалсыз кейіпкерге айналдырса, мыңжылдықтар оған өз бағасын беріп отырған. Неге тек бір тұлғаны барлық оқиғаның негізгі прототипы ретінде қарастыра береді? Бұл өйткені түркілік дүниетанымға тән қағида. Мемлекет өзге өзінен күшті көршісіне саяси не экономикалық тұрғыдан тәуелділікке түссе, сол мемлекеттің элитасы не қарапайым халқы бұрынғы күйіне әкеле алатын бір тұлғаны көксей бастайды. Ал, егерде сондай тұлға билікке келсе, халық ол туралы ғажайып дастан жазады [1]. Оның ғажайыптылығы тіптен реалистік шындық пен ертегінің ортасында қап кететіндіктен кейде ажыратудың өзі қиынға түседі. Мәселен, батырдың суға салса батпайтындығы мен отқа түссе жанбайтындығы секілді күрделі метафоралық тіркестердің кездесетіндігі де ғажайып емес. Метафоралық суреттеу түркілік батырлар жырында кездесетін дәстүрлі сарқаншақ іспеттес. Мемлекеттік тұлғаға өзіне сай мадақтаулар мен биіктетулер сай қолданылады. Бұл керемет дәстүр өз кезегінде тарихи жанрдағы түркология ғылымының бір көрінісі ғана.

Мемлекеттілік принципі түркілерде шытырман оқиғаларға толы, әрі өмірі кейінгіге мұра оларлық жәйттерге бай көрнекті шынайы өмір сүрген ұлы адамдардың биографиясына сай жасалған этносаяси сілтеме ретінде көпшіліктің назарын өзіне бірден аударады. Тек сол аталмыш тұлғаның бір ғасырда ғана өмір сүруі ақиқат болса, қалайша ол кейінгі ғасырларда өмір сүрген тұлғалар мен тарихи құбылыстардың замандасы болып жүр деген объективті сұрақтардың туындауы да ғажайып емес. Жоғарыда атап жазғанымыздай егер өзін сол батырдың төл мұрагерлері санайтын кейінгі ортақ мәдениетке ие келесі әлеуметтік топ өкілдері сол тұлғаның қайтып келуін күтіп, жаңадан шыққан өз көсемдерін сол тарихи тұлғаның көлеңкесінде қалдырып жатады. Оны сол батырдың образында қайта тірілтіп, сол ұлы адамның атымен қайтадан атай бастайды. Яғни кейде халықтар бір батырды барлық ғасырда өмір сүргізіп қояды, ал шын мәнінде ол тек бір ғана тұлға болмауы мүмкін. Оның төңірегінде өзі секілді бірнеше тұлғаның топтасуы да әбден мүмкін. Сондықтан да кейде біз бір түркология ғылымының эпопеясында жүрген бір персонажды жекеше түрде ғана көрсек, қатты қателескен болар едік. Бұл жолы біздер соған байланысты барлық тарихи деректерді біліп, оның саяси астарына терең түрде үңіле алуымыз қажет. Олай деп отырған себебім: түркология ғылымының әр дәуіріне қатысы бар не байланысты эпопеялық хаттамада күрделі геосаяси және этносаяси шекаралар болып, олар өзара бір-бірімен болмыстық сипатқа ие қозғалыс үстінде жанданып жатады. Егерде оны сол дәуірде өмір сүрген белгілі бір аумақтың тұрғындарының көмескілеу тарихы деп қарастырсақ, саяси астарды ұға алмай қаламыз. «Қалай? Қалайша? Неге? Неліктен? Қандай? Қаншалық?» өзге де тың сұрақтардың адам көкейінде кейде өздігінен қойылып, оған жауап табу мүмкіндігінің болмауынан біз отандық тарихнамаға жүгіне бастаймыз. Бұл орайда объективтілікті көп векторлы субъективтіліктен ажырата алу қабілеттілігі қажет. Өйткені онсыз біз бір жүйесіз білімге ұшырап, сол түркологиялық құбылысқа дұрыс баға бере алудан қаламыз [2]. Тарихи-салыстырмалы әдіс осы орайда қажет. Тарих және түркология ғылымдарын шатастырмау үшін біз түркологияны тек тарих ғылымы ретінде қарастырудан бас тартуымыз қажет. Тарих ғылымында саясат, филология, фонология, конфликтология, дінтану, хронология, геотомия, этнология, археология, этноантропология, мәдениеттану т.б. секілді өте тар салалар көбінен қарастырыла бермейді. Түркологияда белгілі тілдік қауымдастыққа тән бір мәдениет ошағында ғана қалыптасқан әлеуметтік топтардың топологиялық популяциясына қатысты жоғарыда айтылған кейбір тар салалармен жұмыс жасаймыз. Және де ондай ғылымдар жаңа ғасырда өте көп: египтология, сляванология, семитология, арабистика т.б.

Жаңа дәуірде аталмыш салаларға қойылатын ерекше ден де артып, ол өзіндік жаңа сипатқа ие болуда. Орта ғасырларда тұтас ғылым жалпылама түрде зерттелсе, жаңа заманнан бастап бері қарай әр тұтас үлкен ғылым өз ішінде тағы да бірнеше бөліктерге бөлініп, ыдырап, өте

тар салаларға бөлініп қарастырыла бастады. Біз бұдан ғылымға деген қызығушылықтың ерекше артып келе жатқанын байқай аламыз. Мемлекеттілік пен заманауилық алып консерваторлық біртұтас сфераның ажырамас бөлігі іспетті.

Ендеше, жоғарыда тілге тиек еткен өзіміздің түркология ғылымындағы эпопеялыққа қайта оралсақ, оның да тереңге тамыр жайған бірнеше дербес өзі секілді ғылымдармен туыс ғылым екенін аңғарамыз. Эпопеялық негізінде символикалық дәстүрді жалғастырады. Өз ішінде күрделі субъективті тоғыспас көзқарастар майданындағы алабұртқан саяси ойлар мен сезімдердің одағынан туындайды [3].

Көне түркілік эпостың таралу ареалы.

Сондай түркі даласындағы жарқын батырлық эпопеялардың бірі – «Алып Бамсы». Батысында Паннониялық жазық пен Қырым түбегінен бастап шығысында – Корей түбегі мен Сары теңізге дейін созылатын, солтүстігі – оңтүстік орыс даласы мен Орал таулары баурайынан, оңтүстігі – Кашмир мен Хорасан өңірлеріне дейін созылып жатқан ұлы даланы көшпенділердің ортақ шаңырағы дер едім. Осы аралықты ұлы өркениеттер жайлады. Түркі, моңғол, оғыр (финно-угор), таңғұс және теріскей Сібір халықтары мен үнді-ирандық скиф тайпалары, Қап халықтары, Қырым түбегі елдері мен отырықшы прототүрік этносаяси қауымдастықтары жайлады. Осы аралықта прототүрік халықтары дүниеге алып келген «Алып Бамсы» батыр жыры жатқа айтылып, ерліктері жас ұрпақ арасында үлкендер тарапынан насихатталып отыратын. «Алып Бамсы» жыры Түрік қағанаты тұсында жырланып, түркілердің рухани мұрасына айналғанымен, оның түп тамыры негізінде көне шаньюйлық Хун империясының саяси тарихымен байланысты дәуірде жатқандығын көре аламыз. Кейінгі кезде «Алып Бамсы» жыры жаңа сарын тауып, қазақлық дәстүрдегі Алпамыс батыр жырына айналды. Қырғыздың Манас батырлық жыры да осы «Алып Бамсы» эпопеясымен тығыз байланысты болуы әбден мүмкін. Өйткені барлығында ортақ жау ретінде Шығыстағы көршілеріне шүршіт, не қытай, не жужан мемлекеттері суреттеледі. Біз көне түркілік эпопеяны өз мемлекетімізде қалай пайдалана аламыз деген орынды сан сұрақтардың қойылуына көбінесе тілдік принципке сүйенетін филология ғылымы жауап беріп жатады.

Бірақ бұл жолы филология не тарихтан өзге философия жанрындағы саясаттану ғылымын осы эпопеядан іздеуіміз керек. Түркілердің рухани мәдениетіндегі көшпенділік сарын қаншалықты жоғары болса, олардың наным-сеніміндегі жаратушы күшке сену дағдысы да соншалық салмақты әрі жауапкершілікті іс болатын [4]. Түркілік феноменальды табиғат халықтың сол ғасырда өзі өмір сүретін аймақтан тыс дамымай, керісінше бірге етене қайнасып, бір-бірін толықтырып жатады. Мемлекеттілік ұғымы көшпенділерде саяси әлеуметтік партияда емес, саяси тұлғаның маңайына топтасып, әскери демократия ұғымының маңайына шоғырланады. Яғни, мемлекет басқару үшін ол туа біткен көсемдігімен, не батырлығымен, халықтың өзіне деген махаббатымен ерекшеленіп, көзге түсуі керек.

«Алып Бамсы» жырында да біз тура осы құбылысты көре аламыз. Батырдың шын есімі – «Бамсы» немесе «Бамыс» не үндестік заңына ұшырап, өзгеріске ұшыраған өзге де сөз болуы мүмкін. Кейінгі дәуірде «Алып» және «Бамсы» сөздерінің бір-біріне қосылып, жаңа «Алпамыс» деген атауға ие болып кеткендігін көре алар едік. Кейбір зерттеушілердің тарапынан бұл идея көп жағдайда қолдау таппай жатады. Өйткені олардың пайымдауынша екі эпопеялық батырлар жырындағы тұлғалар екі бөлек және екі түрлі мемлекет қайраткерлері деп жазады. Бірақ басым көпшілігі бұл екеуінің турасында бір адам болғандығын, сонымен қатар бекерден ұқсас болмауын негізгі дәйек ретінде алға тартады.

Екеуін байланыстыратын тағы да бір дәйек ретінде ортақ саяси идеологияны айтсақ болады. Екеуінде де отаншылдық пен өз елін өз жанынан артық сүюшілік, өз ісіне адалдық секілді керемет қасиеттер суреттеледі. Мемлекет дербестігінің саяси тарихында керемет рөл ойнап қана қоймай, өз замандастарын көшпенді өркениет мұрагерлері атына сай болуға шақырады. Аз санды көшпенділерді бірлікке үндеп, шығыстағы мемлекеттік жүйені көшпенді өркениетке сай қайта құруды ұсынады.

Осы ескі эпопеядағы руханилықты қазіргі мемлекетімізде пайдалана аламыз деп ойлаймын. Біртұтастылық аясындағы рухани жаңғыру бағдарламасы біздің тарихи жаңғырғанмыздан гөрі саяси жаңғырғанмызды қалайды. Орталық Азияда қайтадан жетекші күшке айналу үшін өскелең ұрпақ санасында ұлы үрдісті оятуымыз қажет. Яғни, жастардың тарапынан саяси белсенділік молайып, ол үлкен дүниені жасауға деген ұмтылысты арттырып, жаңа қарқын берері анық. Осындай жағдайда елімізге қажет саяси идеологияны сырттан іздеу қажеттілігі туындамайды.

Біз барлық өзімізге қажетті ұлттық сарындағы ресурстарды өзімізден ала аламыз. Жастар санасында руханилық концепцияны жаңғырту үшін төл мәдениетіміздегі көп уақыттан бері айтылмай келе жатқан кейбір көп қырлы көлеңкеде қап кеткен ұлтымыздың рухшылдығы мен өршілдігін негізгі тілге тиек етіп алсақ болады. Осы тұста мәдениет атауын рухани жаңғыруды құрудағы жазықтықтың фундаментальды құраушысы ретінде алып, оны ұлттық саяси болмыспен етене араластыруымыз шарт. Сол кезде жастардың рухани жаңғыруының жаңа тұрақты да жаңашыл формуласын алар едік. Көшпенділік болмыстың қазір тек қана титульды нация қазақтың ғана емес, сонымен бірге барлық Қазақстандықтардың санасында тамырлануын жаңа өміршілдікке айналатын шағы [5].

Қазақстан сөзсіз түркі әлемінде территориясы бойынша ең үлкен мемлекет. Көшбасшылықты да өз қолына алуға барлық ресурспен қамтамасыз етілгендігін ескерсек, түркі әлемімен тығыз байланыстырушы жаңа рухани сабақтастықты барша түркі әлеміне ортақ арғы эпопеялық жырдан алғанымыз оңтайлы да ең дұрыс шешім болмақ. Мемлекетімізді одан да әрі жандандыруға жас ресурстардың көптеп қажет екенін естен шығармай, оларды рухани идеологиямен қаруландыра алсақ, біз күтілген нәтиже мен өнімді одан да қысқа мерзімде аламыз. Саяси ресурстарды біздер өмірге алып келуші не қалпына келтіруші факторға айналдыруымыз керек деп есептеймін. Эпопеялық дәстүр әлі де көп табыстарға жеткізуі мүмкін. Колумбқа дейінгі ашылмаған жаңа Америка құрлығындай бұл саясаттануда бұрын-соңды зерттелмеген тақырып.

Ұлттық мүдде турасында кейде шыққан бастауымыз немесе түп тамырымыз болып есептелетін алып түркілік дүниетанымның зерттелуі қазақ ұлтының келешегіне қажет. Өйткені заманауи саясаттануда консервативтік бағытты ұстанушы басым ғалымдар бұл жүйені қолдауы мүмкін. Дамып келе жатқан Орта Азиялық қазақ елінде шығыстық принципті көбірек мойындап, батыстық өркениеттің барлығын бірдей емес, өз мәдениетімізге келетін тұстарын ғана алып пайдалансақ болар еді. Т.Хантингтонның өркениеттер туралы жазған атақты мақаласы да жәйден жәй құбылыс емес. Түркілік-мұсылмандық синтезге католиктік-романдық не протестанттық-германдық мәдениет кері әсерін тигізуі мүмкін. Ұлтымыздың көп ғасырдан бері қалыптасқан өзінің иммунды жүйесі сырттай төнген өзінен күшті әрі басқа мәдениетке тойтарыс беру үшін бастапқыда әлбетте қарсыласады, бұл көп жылдық ассимиляция этабынан өткенше жалғасады. Тек ең соңында батыстану үлгісінде біз қазаққа тән өзіміздің табиғи болмысымыздан айырылып, макро ағылшындық не американдық әлемнің құрамдас бөлігіне айналамыз. Ричардсон айтқан фанатизмдіктің кейде тұтас мәдениет ошақтарын қалыптастырушы елдердің ассимиляцияланып, жойылып кетуіне негізгі себепкер болатынын да ұмытпауымыз керек [6].

«Алып Бамсыдан – Алпамысқа дейін».

Тәуелсіздік алған қарсаңда ең әуелі кім екенімізді өзімізге мойындату үшін жалпы тарих не партиялық саяси ілімнен бас тартып, түркология ғылымына оралуымыз керек. Төл әліпбиіміз тек Орхон, Енисей, Талас бойындағы балбыл тастарда қалып, қолданыс аясы кеміп жойылып кеткенімен, табиғатымызды танытатын төл түркілік тіл аясында қалыптасқан қыпшақ бабаларымыз қалдырған қазақ тіліміз бар. Сол тілді байыту үшін көне жазбаларды тірілтіп, соларға сай баға беруімізге тура келеді. Көрші ағайындас отырған өзбек, қырғыз, қарақалпақ, тәжік, түрікмен, әзірбайжан және Ресей құрамындағы татар, башқұрт, чуваш, құмық, ноғай халықтарымен бізді ортақ түркілік түп қана біріктіре алады.

Алтайлық түркілік макро семья Алтай тауларында дүниеге келгенімен, барлық саяси өмірін Моңғолияда өткізді. Бұны көшпенділердің ұлы миграциясы ретінде қарастыруға болады. Қазіргі Моңғолия территориясында ең алғаш құрылған Сюнну тайпалық бірлестігі Гумилевтің айтуынша Хунну одағының арты тегі. Б.з.б. 9-8 ғасырда жауынгер сюнну шаньюйі көне қытайлық Ся династиясына басып кіріп, тарихта өзінің бар екенін алғаш білдірді. Отырықшы қытайдан да өзге Хуанхэ мен Янцзы бойын мекен еткен елдер тұңғыш рет көшпенділерден қорғану үшін бірігіп, сюннуларды Гоби шөлінен әрі ысыра алған. Арада 6-7 ғасырдай өздері туралы еш хабар білдіртпей, тек б.з.б. 3 ғасырда пайда болды [7].

Алып Бамсы батыр жырының түп тармағы осы тұста өмірге келген сияқты. Өйткені Байқал бойын мекен еткен ғұндардың Баян тайпасының оңтүстікке жасаған жойқын шабуылдары айтылады. Кейінгі Түрік қағанаты құрылған кезде жаңа көркем дүниелерге байып, ол өзінің бойына өзге де мағлұматтарды сіңірген секілді. Алпамыс батыр жырының қазақы нұсқасында оның шыққан руын қоңырат құрамындағы божбан деп жырау нақты түрде сенімді жырлайды. Протоқоңырат немесе хунгират тайпасы Тан империясы дәуірінде жазылған Тяньшу хроникасында байырғы сюнну одағына кірген, бірақ кейін теле тайпасы одағына қосылған көп санды тайпа делінеді. Бұдан шығатын қорытынды: сюнну синтезінде жүрген барлық бірдей тайпалар кейін жаңа саяси әулет тарих сахнасына шыққан соң өз атауын өзгертіп теле не түрікке айналды. Мұндай жағдайлар ұлы дала халықтарына қашанда тән болды.

Яғни, хунгират тайпасы бұл хун тайпасы. Олардың Шыңғысхан дәуірінде Моңғолиядан келгенін ескерсек, онда біздің айтып отырған тұжырымдамамыздың дұрыс екенін аңғарамыз. Хунгират тайпасы бұл эпосты ұрпақтардан ұрпақтарға ауызша түрде жеткізуші қызметін атқарды. Тағы да бір ұқсастықты айта кетсек, екі эпоста да батырдың әкесі Байбөрі. Бір тұлғаның екі бірдей адамның әкесі болып, екі түрлі ғасырда өмір сүруі хронологиялық болжамға сыймайды. Бұдан шығатын қорытынды біреу: батырлық жыр көне дәуірде дүниеге келген және шығу тарихы екеуінің де бір. Қазақтың Алпамыс батыр жырында да біз Алып – амыс, Алып – Бамыс, Алып – Бамсы деген сөз тіркестерінде үлкен өзгеріс байқай алмаймыз. «Алып» тіркесі көне ғұндарда соғыста үлкен ерлік көрсеткен жауынгерлерге ғана берілетін лауазым болған. Сонда біз айтып отырған эпикалық образдағы тұлғаның шын аты Бамсы не Бамыс болғаны ма? Қырғыздың алып Манас батыры да Алпамыс батыр жырына қатты ұқсас [8].

Көне түркілік оғыз дәуірінде дүниеге келген «Қорқыт ата» кітабы 12 жырдың қосындысынан тұрса, соның бірінде осы Алпамысқа ұқсас Бамсы Бейрек жыры да бар. Сюжеттік тұрғыдан алғанда алғашқы және кейінгісі бір-бірін қайталайды, қытай әскеріне қарсы соғысы мен сүйген қызына үйленуі, болмаса туған жұртымен қауышуы да бірдей. Алпамыс жырындағы сақау әйел Бадамша мен Қамбура ұлы Бамсы Бейректегі кекеш әйел Қысырша да бір-бірін мінез-құлық пен жүріс-тұрыс жағынан қайталайды.

Ислам діні келмей тұрып көк түріктердің арасында болған наным-сенімдік дәстүрге арқау бола алатын жоқтау жырлар да көптеп кездеседі. «Қорқыт ата» кітабының осы үшінші жырында қазақ қоғамына тән салт-сана, әдет-ғұрып, рухани табиғат пен ортақ үндестік сарынындағы байланыстар көбірек кездеседі. Мәселен, Бамсы Бейрек пен жаңа туған қыз Бану Шешекті бесікте жатқан кезінен-ақ атастырып қоюы – қазақтардың салтына тән тағы да бір таңғажайып іс секілді. Қарап тұрсақ, осы жырдан көретініміздей атастырып қою салты көне түркілердің дәуірінен бастап келе жатқан ежелгі дәстүрлердің сарқаншағы. Бұл дәстүрді көне ғұндардан бастап оғыздар мен қыпшақтар да берік ұстаған сыңайлы. Бұл дәстүрдің өзі алыста жатқан аз санды және көп санды тайпалардың өзара байланысын күшейтуді меңзейтін және олардың арасындағы біртұтастықты сақтауға саяси әрі әлеуметтік жағдай тудыратын бірден-бір негізгі фактор есебінде дүниеге келген секілді. Ол жөнінде отандық саясаттанушылар мен түркологтар да өз пікірлерін білдіріп жүр.

Эпоста айтылатын мәдениетімізге тән мәселелер.

«Қорқыт ата» кітабы немесе «Оғызнама» (кейбір деректерде «Оғыз қаған жыры»), сондай-ақ эпикалық Алпамыс батыр жырларынан біз көне дәуірде өмір сүрген көне түркілердің, ғұндардың, қаңлылардың және өзге де осы жерде өмір сүрген тайпалық бірлестіктердің салт-дәстүрін, саяси көзқарасын, ұлттық мүдделері мен діни түсініктерін байқаймыз. Қазіргі қазақ қоғамында болуға тиіс жойылып кеткен немесе жойылып бара жатқан төл мәдениетімізбен қайтадан қауышқандай болып қалатынымыз бар. Осындай ұқсастықтарды әсіресе «Қазанбектің баласы Оразбектің тұтқынға түскені туралы жырдан» да аңғара аламыз. Ежелгі түркілер бала тәрбиесіне үлкен көңіл аударған. «Гүл өссе – жердің көркі, қыз өссе – елдің көркі» деген Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігінен» алынған, қолданыста қазірге дейін бар мақалда да бір зерек тұжырымдамалы ой жатқан секілді. Қызды қырық үйден тыйып, күйеуге бергенше бір өрім қып шашын өргізбеген. Ұл бала дүниеге келсе, оны ерте жасынан жауынгерлікке үйретіп, жасы 5-ке толғанда атқа отыруды үйреткен. Садақ тартқызып аңшылыққа баулып, ел алдындағы өз борышын абыроймен өтеуді үйреткен. Демек, бұл жырдың негізгі тақырыбы оғыз бен қыпшақ бектерінің бала тәрбиесіне арналған [9].

Мүшел жасқа келісімен ер баланы әкесі мен өзге ересек туыстары өздерімен бірге әскери өнерді үйрету үшін бірге соғысқа, майданға, түрлі жорықтарға ертіп жүретін болған. Әскери демократия ұлы далада салтанат құрып тұрған шақта соғысқа бармаған, шайқаспаған, қолына қылыш алып садақ тартпаған, майданда жауының қанын төкпеген, елін қорғамаған жігітті өз тайпасында ешкім сыйламаған. Ал айтқан уәдесінде тұрмай, сенімді аяқасты еткен жігітті қиын жағдайда өз ауылынан қуып жіберуге дейін барған. Адам бойындағы ең жаман қасиеттердің бірі болып сол тұста қорқақтық, өжетсіздік пен батылсыздық саналған. Өз Отанына опасыздық еткен ер азаматты өлім жазасына кесуге дейін барған. Далалық ақсүйектер аристократиясы көбінесе сол аймақ пен ауылдың жас кезінде беделімен көзге түскен ақсақалдары болып есептелетін. Ақсақалдар алқасының соңғы сөзінсіз билеуші де келіспей өз бұйрығын шығармайын.

Жауынгерлік рухтың қаншалықты маңызды болғанын төмендегі жырдан байқай аламыз:

Оң жағыма қарадым да – інім Қара Көнені көрдім,
Ол қан төкті, бас кесті, сый-сияпат, құрметке ие болды.
Сол жағыма қарадым да, нағашымды көрдім,
Ол қан төкті, бас кесті, сый-сияпат, құрметке ие болды.
Қарсы алдыма қарадым да – Сені көрдім,
Сен (мына жарық дүниеде) он алты жыл өмір сүрдің.
Сен садақ тартып та, қан төгіп те көрген жоқсың ғой.
Мен өлетін де күн туады, ал сен (жалғыз) қаласың.
Ержүрек оғыздардан сый-сияпат алған жоқсың.

Эпопеялық «Қорқыт ата» жырына арқау болған осындай дастандар бір жинақ түрінде бекер өмірге келмегенге ұқсайды. Кітапта барлық атақты қолбасшылар, тіпті Баяндұр ханның өзі де өз балаларының есімдерін Қорқытқа қойдыртатыны туралы тамаша деректер бар. Оқиға желісінен Алып Бамсы туралы тарихилық сюжет Қорқытқа дейін дүниеге келіп, тек Қорқыт дәуірінде ғана ресми түрде қағазға түсе бастаған секілді [10].

В.М.Жирмунский «Тюркский героический эпос» атты өзінің еңбегінде Алпамыс батыр туралы жырдың түркілердің Алтай тауының баурайында өмір сүріп жүрген кездерінде пайда болып, кейін Орта Азия мен Шығыс Түркістанға, Қазақстанға, оңтүстік орыс далаларына, Орал баурайы мен Кавказ, Қырым, Еділ-Жайық аралығына қарай бірыңғай түрде көшіп, әскери экспансиялаған тұстарында Алтайдан бірге түркілер өздерімен алып келді дейді. Яғни, кейінгі кезеңдерде бастапқы жерде бірге болған түркілердің әр түрлі мекендерге жайлау іздеу мақсатына орай ауа көшулеріне байланысты эпостың да түрлі варианттары пайда болып, ол эпостық тұлға өзге де халықтарға тарай бастаған көрінеді. Осылай болуы бек мүмкін. Грек жазушысы Клавдия Элиана осындай дәстүрдің ерте кездерде сақтарға тән болғанын жазады. Парсылардың Тұран билеушісі туралы Фирдоусидің «Афрасияб» деп пайымдауы да тағы бар.

«Дешті-Қыпшақ – түркілік жауынгерлік рухтың алтын бесігі.

Қазақтың «Алпамыс батыр» жырында Алпамыстың туған жері – Жиделі Байсын, руы – қоңырат деп көрсетіледі. Жиделі Байсын деген мекен қазіргі Өзбекстанның оңтүстігінде, Сурхан дария аумағындағы Термез қаласына жақын жатқан жер. Шайбанилық тарихи деректерде қоңыраттар аталмыш өлкені XV-XVI ғасырлардан бастап иемденгені туралы жазады. Сол кезден бастап осы өлке қоңыраттардың меншігінде болғаны мәлім. Ал, қоңырат тайпасының өзі Алтын Орда дәуірінен бастап келе жатқан түркі-моңғол халықтарына танымал, беделді тайпаның бірі болды. Көптеген моңғол ханзадалары, ноғай мырзалары, тіпті Әмір Темірдің әулетінің өзі де қоңыраттардан қыз алуды тарихи дәстүрге айналдырып, соған қалыптасып кеткен. Алпамыстың сүйген жарының есімі – Гүлбаршын немесе Баршын қазіргі Қызылорда облысындағы Сыр бойында өмір сүргенін білеміз. Бұл жерде X ғасырларда көшпелі оғыз тайпалары мемлекеті болды. Археологиялық кейінгі қазба жұмыстары негізінде Баршынкент қала жұрты анықталды. Тарихшылардың пайымдауынша, батыр өз сүйген жарының құрметіне арнап тұтас қала салдырған деседі [8].

Сырдария-Қаратау бауырында өмір сүрген оғыздардың Алып Бамсы туралы жырды жатқа білетіні туралы Ұлы Жібек жолы бойымен өткен көптеген саяхатшылар айтқан. Кейін бұл дәстүр қыпшақтарға берілсе керек. Белгілі түрік ғалымы Х.Көрұғлының айтуына қарағанда, «Қорқыт ата» дастанындағы барлық оқиғалар көшпенді тайпалардың саяси өмірлерінің Қазақстанда болған кездерін байындайды.

Қазақ хандығы кейіннен құрылған тұстан бастап, Алпамыс батыр жыры да тағы бірнеше өзгеріске ұшыраған. Батыс моңғол үстіртін жайлаған қуатты ойрат тайпалары одағы XIV ғасырдан бастап тарихи аренаға шығып, Орта Азияға тонаушылық жорықтар ұйымдастыра бастады. Мемлекет басына XVII ғасырда Батыр қонтайшының келуімен жаңа мемлекет Жоңғар хандығы қазақ даласын жаулауды бірінші орынға қояды. Алпамыс батырдың қалмақтармен соғысуы, не болмаса қалмақ билеушісі Тайшымен қақтығысуы осы тарихи оқиғалардан туындаған. Біз бұдан да бір тарихи шындықтың ізін көре аламыз.

«Бамсы Бейрек» немесе «Бамсы Байрақ» жыры «Қорқыт ата» кітабында кездесетін ең тамаша жырлардың бірі. Оның қазақ тілінде екі ғана аудармасы бар. Бірін филология ғылымдарының докторы, профессор Әуелбек Қоңыратбаев орыс тілінен қазақша тілге аударған. Енді екіншісін «Жазушы» баспасынан жарық көрген Мәжит Әбузарұлының түрік тілінен аударылған нұсқасы. Ол алғашында Шыңжаң «Жастар-өрендер» баспасынан 1988 жылы басып шығарған. Екі нұсқаның да аудармасында үлкен айырмашылық жоқ, көлемі мен мазмұны жағынан бір-біріне жақын және мағыналас аударылған. Әуелбек Қоңыратбаевтың аудармасындағы жырда көнелеу сөздер өте көбірек ұшырасады, сонымен қатар салт пен дәстүрге байланысты жаңа терминологиялық тіркестер мен сөздер қоры үлкен. Мәжит Әбузарұлының аудармасында мұсылмандық түсінік пен шарифаттың заңдары секілді наным-сенімдер бар. Бұл батырлық жырдың Исламның Қазақстанға келмей тұрып пайда болғанын ескере отырып, біз Әуелбек Қоңыратбаевтың аудармасын көбірек пайдаланып келеміз [11].

Қорқыт атаның өзіне тоқтала кетсек, оның оғыз мемлекеті қайраткері екенін түсінеміз. Шыққан тегі – баят руы. Баят руының түп-тармағы Хунну мемлекетін құрған Мөде қағанның баян руымен байланысты. Соңындағы «т» жалғауы моңғол тілінде көптік мағынаны үстейді. Олай деуіміз, моңғол даласында да бірге туған ағайындас баят руы түркілеріне ермей ағайындас түркі-моңғол арасында қап қойған «баяуыт» руы да «Моңғолдың құпия шежіресін» оқығанда жиі ұшырасады. «Баян», «баят», «баяуыт» сөздерінде бір заңдылық бар секілді. Ал, Қорқыттың туған шешесі қыпшақ қызы екені мәлім. Шамамен Қорқыт баба IX ғасырларда Сыр бойында дүниеге келген. Негізгі оқиғалар осы тұста дүниеге келген. Кейін Анатолия мен Каппадокияға жаппай үдере оғыз рулары көше бастағанда «Қорқыт ата кітабы» қағаз түсіп, хаттала бастаған секілді. Жалпы, оғыздар мен өзге түркі тайпалары бір-бірімен өзара туыс және жақын екені өтірік емес [12]. Алып оғыз конгломерациясының құрамына түрлі тайпалар енген. Мәселен, тоқтала кетсек: үш оғыздар (қарлұқ құрамына енген үш жікіл мен үш бескіл рулары), төрт оғыздар (татар құрамына енген дурбан тайпасы), бес оғыздар (қазіргі башқұрт,

қазақ, қарақалпақ және халха моңғолдары мен буряттар арасында кездесетін табын тайпасы), жеті оғыздар (халха моңғолдары құрамындағы дуклат, Ұлы Жүз ішіндегі дулат пен Шығыс Түркістанда Моғолстан дәуірінен ұйғырлар құрымына енген доғлаттар), сегіз оғыздар (Орта Жүз құрамындағы наймандар, татар мен башқұрт, қазан татарлары құрамындағы найман руы, хазарейліктердегі найман аймағы, халха моңғолдары ішіндегі найман тайпасы), тоғыз ғұздар (сібір татарлары құрамына енген керей, Кіші Жүз қазақтары ішіндегі керейіт, Орта Жүз құрамындағы Керей, халха моңғолдары құрамына енген хэрээд, қарақалпақ ұлтындағы керейлі рулары), тоғыз оғыздар (үшінші Ұйғыр қағанатын құрушы яғлақар руы маңайына топтасқан көне ұйғырлардан тарайтын қазіргі Шығыс Түркістанның байырғы халқы), отыз оғыздар (24 рулық бірлестіктен құрылған Сыр бойы оғыздарының мемлекеті, баят руынан тарайтын Қорқыт атаның туған жұрты. Олардың ұрпақтары: түрікмендер, эзирбайжандар, түріктер) [13].

Сыр бойы оғыздарынан Кіші Жүз қазақтарының құрамына қынық руының бір бөлігі сіңіп кетті, аққойлы мен қарақойлы рулары үш жүздің ішінде де ұшырасады. Осыдан түсінетіміз алып оғыз конфедерациясы бірігіп мемлекет құра алмады, олардың ішіндегі ең қуаттысы отыз оғыздар мен тоғыз оғыздар ғана еді. «Қорқыт ата кітабын» ауызша таратушы осы оғыз тайпалары болса, неліктен барша түркі халықтарында бүгінгі «Алпамыс батыр» жырының тарағанын да байқай аламыз [14].

«Дешті-Қыпшақ» атауын Қазақстан жері алған кезге дейін «Дешті-Оғыз» болып аталғандығы ерте орта ғасырлық парсы және араб жазбаларында кездеседі. Қыпшақтар мен оғыздардың арасында әртекті саясаттан гөрі біртекті саяси жүйе басым болды. Бір ғалымдар оғыздарды шығу тегі жағынан этникалық ортақ тұстары бар рулардан гөрі саяси қауымдастық ретінде қарастырады. Түрік қағанатының құрамында болғанда да олар ерекше аймақ болып есептелінді. Көп жағдайда қаған саясатын сынаушы және қолдаушы ретінде тарихта аты қалды. «Күлтегін батыр» жырында Күлтегіннің оғыздар мен қырғыздарды қырғандығы туралы айтылады. Күшпен оларды Шығыс Түрік қағанатының құрамына қосқысы келгендіктен, отыз оғыздар Балқаш көлінің маңына үдере көшкен. Тоғыз оғыздар үш оғыздарды өзіне тәуелді етіп, Тулис тауларынан Қашғарға дейінгі аймақты жаулаған. Жеті оғыздар отыз оғыздармен бірге Жетісуға келіп, басым бөлігі үйсінденген. Ал төрт оғыздар шығыстағы көршілері отыз татар еліне көшіп барып, солардың құрамына қосылған. Бес оғыздар Шығыс Түрік қағанатының қол астындағы сяньбилік протомоңғолдық қидан жұртына қараған. Сегіз оғыздар ғана қаған жағына шыққан. Осыдан саяси тұрақсыздықты байқай аламыз [15].

Бірақ оғыздардың саяси аренаға шығуымен бұл батырға байланысты эпостық жырдың дүниеге келуін байланыстырмайтын да ғалымдар бар. В.М. Жирмунский батырды расымен де өмір сүруі мүмкін тарихи тұлға, ол шамамен XII-XIII ғасырлар аралығында жауынгер моңғол тайпаларының батысқа жасаған жорығы кезінде дүниеге келген тарихи сюжетті көркем де құнды дүние дейді. Осындай аласапыран кез ғана тек шынайы батырды жарата алады [16].

Отандық тарихнамадағы Алпамыс батыр.

Тек Отандық ғалым Ә.Х.Марғұлан ғана бұл пікірмен келісе алмады. Жырдың барысында айтылатын Ұлтан құлға жақтаушылардың пайда болатынын ерте кездегі рулық дәстүрмен байланыстыра отырып, өте көне дәуірде пайда болғанын меңзеді. Эпостағы шындықтың бейнеленуін А.М.Астахова, А.П.Скафтымов, М.М.Плисецкий секілді ғалымдар айтқысы келді. Қазірге белгілі қазақ жыраулары ғана жеткізген жырдың 16 нұсқасы бар.

М.Сандыбаев, С.Аққожаев, Ә.Байтұрсынов, К.Серғазиев нұсқаларында Алпамыстың Гүлбаршынға үйленуі, қалмақ ханы Тайшықпен соғысуы, Ұлтанның үстемдігі секілді ұқсас тұстар айтылады. Ал, Жиёмұрат, Рахат жырау нұсқаларында да Гүлбаршынға батырдың үйленуі, Байбөрінің малын барымталап кеткен Тайшық ханнан кек алу үшін жорыққа аттанып кетуі, Қаракөзайым мен Кейкуаттың Алпамысқа көмекке келуі туралы мағлұмат бар. «Алты жасар Алпамыс» атты нұсқаны Е.Аханбековтен жазған. Орыс тіліне аударған Ә.Диваев еді [16].

Жалпы атап айтқанда бұл эпопеяның сан алуандығы мен көркемдігі сан ғасырлық ұрпаққа өшпейтін мұра іспетті. Сондықтан көне мұраны келешек ұрпақты тәрбиелеу үшін пайдалануға

болады. Жас өскелең ұрпақ сол эпопеядағы тұлғаның рөлін сомдауы үшін, не болмаса сондай болу үшін бағып тырысады. Сондықтан да келешекте ұрпақ тәрбиесімен айналысу үшін біз көнеден дәстүрлерді тірілтіп алғанымыз дұрыс. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жұмыс жасап жатқан мемлекеттік мекемелер содан болар түркілік тарихқа көп оралып жатыр. Түркілік түпкілік фактор біріктіре алушы негізгі фактордың бірегейі. Өткенімізді қолға алу арқылы біз өзімізді де тәрбиелей аламыз. Ұлттық құндылықтардың жаңа дәуірде қайтып келіп, халық санасында рухани тұрғыдан тірілуі – қазіргі еліміздегі саяси институттардың алға қойып отырған негізгі мақсаты [17].

Өткенге зер салып, түркілік танымға қайта оралу арқылы ғана біз Қазақстан халқына елбасы жолдауындағы «мәңгілік елге» айнала аламыз. Біртұтастылық пен бірегейлік өз тарихын ұлағаттап, танымдық түсінікті түптен тану арқылы басталады. Мемлекетіміздің ертеңі болып есептелетін жастарды жаңа тәрбиеде, яғни батыстық мәдениет иесі сіңген тәрбиеде емес, 70 жылдай коммунизмдік биліктің көлеңкесінде қалған ұлттық тәрбиеде тәрбиелеу бізге жеңіс әкеледі. Ол үшін рухани мұрамызға үндес эпопеяларға жыраулар дәуіріндегідей қайтадан оралуымызға тура келеді.

Қорытынды.

Орта Азияда тарихы ерте кезден басталған түбі Алтайлық түркі халықтары үшін мұндай героикалық эпос біріктіре алушы фактор секілді. Түркі әлеміне көшбасшылық жасауға мүмкіндік бере алатын Дешті-Қыпшақ территориясының көп бөлігінің бүгінгі иесі – сөзсіз қазақтар. Эпостағы көп оқиғалардың осы өлкемен тығыз байланыста өткенін ескерсек, рухани жаңғыру аясында бұл жергілікті халықтардың кім екенін өздеріне сезіндіре алатын керемет эпос. Өткенге зер салу арқылы этностық үрдістердің қандай аса қиындықпен өткенін, ол жолда қанша асылды құрбан ету керек болғанын ескереміз. Жастар санасындағы патриотизмдік белгілерді ояту үшін де олар қарап сол тұлғаға үлгі алатын өз ұлттық-тарихи тұлғамыздың болуы шарт. Мемлекеттілік мүдде мен қауіпсіздік бүгінгінің басты талабы. Көп жойылып бара жатқан немесе жойылып кеткен ұлттық мәдени ошақтарымыз бен дәстүрлерімізді тек героикалық эпостардан таба аламыз. Мәдени мұра аясында соңғы он жылдықта «Алпамыс батыр» тақырыбында балаларға арналған көптеген мульт сериалдар мен кітаптар, ертегілер басылып жарық көрді. «Балдырған» журналының көп санында «Алпамыс батыр» циклі бар. Бұл өте қуантарлық жағдай. Мәңгілік ел болуымыз үшін мәңгілік ел жадында өмір сүретін өз батырымыздың болғаны дұрыс. Мемлекеттің тарихы мен географиясы сол тұлғаға байланысты өзгеріп отыратынын білеміз. Алпамыс батырдың расымен де өмір сүрген шынайы тарихи тұлға екендігі ғылыми тұрғыда дәлелденіп, оған әлем әдебиеті мен тарихы, түркология, филология ғылымдарының белді ғалымдары назар аудару үстінде. Жастар көкейіндегі көкейкесті заманауи құндылықтарды ескінің құндылықтарымен біріктіріп, жаңа дәуірде Алпамысты жаңа бейнеде тірілтікеніміз ғажап болар еді. Тұтас түркі әлеміне ортақ ұлы тұлғаны мемлекеттік емес, әлемдік масштабта зерттегеніміз – біздің этносоциологиялық үрдісімізге оң баға алып келеді. Қазақ халқының тарихын тек қазақ хандығының құрылу мерзімімен шектеген дұрыс емес. Бұл орайда түркология ғылымы өз тұжырымдамаларын жасайды. Жастар ресурсын толыққанды игеру үшін этнопсихологиялық нормативтерді жетік меңгеріп, тарихилық мәнді «Алпамыс батыр» сынды эпостармен жандандырып, оған немқұрайлықпен қарамауымыз керек. Бұл қарқын дәстүрге айналып, өз жалғасын келесі жүз жылдықтардан табатын болса, біз әлбетте «мәңгілік елге» айналамыз. «Алпамыс батыр» эпосының келешекке бере алатын, әлі де біз түбегейлі зерттеп түбіне жетпеген жаңалықтары баршылық. Ғасырлардың торабында ажырап қалған көне дәстүрлерімізбен қауышу – ұлтымыздың ұлттық иммунитетін сөзсіз күшейте алады. Ұлттық иммунитетіміздің мығым болуы өзге мәдениеті күштірек өркениет иелері тарапынан ассимиляцияланудан қорғайтыны рас. «Алпамыс батырды» тарихи шындыққа жанастырып, оны тарихи тұлға ретінде өзіміздің тарапымыздан мойындау үшін көптеген жұмыстануға тиіс жазылмаған еңбектер мен алдымызда толағай атқаратын абыройлы істер жеткілікті тұр. «Алпамыс батыр» жырын

насихаттау арқылы біз әлем мәдениеті алдында өзімізді бір сатыға болсын көтере аламыз деп есептеймін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Марғұлан А.Х. «О характере и исторической обусловленности казахского эпоса». Изд. АН КазССР. Серия историч., 1946. - С. 75-81.
2. Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. – Алматы: Ғылым, 1987. – С.5-98.
3. Гацак В.М. Типология народного эпоса. М., 1975. - С.4.
4. Бердібаев Р. Қазақ эпосы. - Алматы, 1982. - 832 б.
5. Рахымов Б.С. Эпостану негіздері. – Қарағанды. ҚарМУ баспасы, 2000. - 73 б.
6. Плисецкий М.М. Историки русских былан. М., 1962. - 42-67 б.
7. «Алпамыс батыр» жыры. – Алматы. Қазқорәд.бас, 1961. – 90б.
8. «Батырлар» 6-бөлім. Ташкент, 1922. – 35б.
9. Қоңыратбаев Ә. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Алматы, 1985. - 17б.
10. Потанин Г.Н. Вюрте последнего киргизского царевича. «Русское богатство», 1886. - 60-80бб.
11. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр, аңыздар. Алматы. 1985. – 289б.
12. Жұмалиев Қ. Қазақ эпосы және түркология мәселелері. Алматы, 1939. – 256б.
13. Марр Н.Д.Избранные работы –Ленинград. 1936. – 158б.
14. Гаджиева Н.З. О морфологической реконструкции тюркских языков.-Алма-ата. 1980.- С.527
15. Ма Шаңшу. Көне түркілер және Түрік қағанаты. Пекин. 1946. – 35б.
16. Elove I. Bir yazi meselesi uuzerine. Istambul. 1954. – 150p.
17. Khazanov G. history of Turkic peoples. Nww York. 2000. – 210p.

References

1. Margulan A.H. «O haraktere i istoricheskoy obuslovlennosti kazahskogo eposa». Izd. AN KazSSR. Seriya istorich., 1946. S. 75-81.
2. Konyratbaev A. Qazaq eposy zhane turkologiya. – Almaty: Gylym, 1987.- 5-98.
3. Gacak V.M. Tipologiya narodnogo eposa. M., 1975. - S.4.
4. Berdibaev R. Qazaq eposy. - Almaty, Gylym, 1982. - 832 b.
5. Rahymov B.S. Epostanu negizderi. – Qaragandy. KarMU baspasy, 2000. - 73 b.
6. Pliseckij M.M. Istoriki russkih bylan. M., 1962. - 42-67 b.
7. «Alpamys batyr» zhyry. – Almaty. Qazkorad.bas, 1961. – 90p.
8. «Batyrlar» 6-bolim. Tashkent.- 1922. – 35p.
9. Konyratbaev A. Zhiyrma tomdyq shygarmalar zhinagy. Almaty, 1985. - 17p.
10. Potanin G.N. Vyurte poslednego kirgizskogo carevicha. «Russkoe bogatstvo», 1886. - 60-80pp.
11. Margulan A. Ezhelgi zhyr, anyzdar. Almaty. 1985. – 289p.
12. Zhumaliev Q. Qazaq eposy zhane tyrkologiya maseleleri. Almaty, 1939. – 25pp.
13. Marr N.D.Izbrannye raboty – Ленинград. 1936. – 158p.
14. Gadzhieva N.Z. O morfologicheskoy rekonstucii tyurkskih yazykov.- Alma-ata. 1980.- p.527
15. Ma Shashu. Kone turkiler zhane Turik qaganaty. Pekin. 1946
16. Elove I. Bir yazi meselesi uuzerine. Istambul. 1954
17. Khazanov G. history of Turkic peoples. Nww York. 2000

**МЕРЕЙТОЙ
ЮБИЛЕЙ
ANNIVERSARY**

ЮБИЛЕЙ-80 лет

КОРИФЕЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

Встречи на нашем жизненном пути с известными учеными, личностями масштабными, внесшими особо значимый вклад в науку, образование, культуру, экономику и т.д. Казахстана, запоминаются навсегда. Если среди наших современных есть личность, который преданный науке и посвятивший ей всю свою сознательную жизнь, то это выдающийся ученый-юрист, общественно-политический деятель, академик НАН РК, доктор юридических наук, профессор Майдан Кунтуарович Сулейменов. Он стоял у истоков формирования современных научных школ юристов в Казахстане.

В эти дни юридическо-научная и научно-педагогическая общественность Казахстана, общественность, занятая обеспечением правотворчества, правоприменительной и охранительной деятельностью, широкий круг людей, причастных к социально-политическим и духовно-идеологическим процессам в стране, отмечают 80-летие известного ученого-юриста, видного общественно-политического деятеля, активного участника становления и развития независимой государственности Казахстана академика НАН РК, доктора юридических наук, профессора Сулейменова Майдана Кунтуаровича.

Как юрист, ученый, общественно – политический деятель, академик М.К. Сулейменов занимает особое место в истории Казахстана, на созидание Независимости которого направлены его труд, знание, социально-политические и духовные устремления.

М.К. Сулейменов является ярким представителем казахской элиты второй половины XX и начала XXI веков, внесшего большой вклад в развитии юридической науки, который является гордостью казахстанской науки. Имя одаренного ученого встречается в энциклопедиях, справочниках, на страницах коллективных научных трудов, вузовских учебников по правоведению, в библиографических указаниях, монографиях, диссертациях, статьях.

М.К. Сулейменов родился в 1941г.в семье юриста в г. Алматы. Его отец Сулейменов КунтуарАлибаевич – Заслуженный юрист Республики Казахстан. М.К. Сулейменов в 1958 г. окончив Алматинскую среднюю школу № 25 с отличием поступает на юридический факультет Казахского государственного университета им. С.М. Кирова. После окончания юридического факультета с отличием поступает в аспирантуру Института государства и права Академии наук СССР. В 1966 г. блестяще защищает кандидатскую диссертацию на тему: «Ответственность за просрочку исполнения договорного обязательства». А в 1990 г. защищает докторскую диссертацию по теме «Структура договорных связей в народном хозяйстве СССР».

Трудовую деятельность начал в 1966 г. младшим научным сотрудником в Институте философии и права Академии наук Казахстана, затем работал старшим научным сотрудником (1969-1985), заведующим отделом (1995-1991), в том же институте.

С 1991 по 1995 г.г. М. К. Сулейменов работал директором Института государства и права Академии наук РК, главным ученым секретарем Академии наук РК, а с 1995 г. директором Научно-исследовательского института частного права КазГЮУ и Каспийского университета (с 2012 г.).

М.К. Сулейменов внес неоценимый вклад в изучение проблем юридической науки, в развитие казахской правоведения, который признан в мире. Он написал и опубликовал свыше 600 научных трудов, в том числе более 50 монографий по проблемам гражданского, семейного, жилищного, а также международного частного права, проблема права собственности, юридических лиц, договора, недропользования, проведения нефтяных операции и иностранных инвестиций в Республике Казахстан. Он основатель казахстанской научной школы гражданского и международного частного права, которая широко известна ближнем и дальнем зарубежье.

Под руководством академика М.К. Сулейменова создан академический курс гражданского права (в 3-х томах), 4-х томный комментарий к Гражданскому кодексу (3 издания), им издан 15-томный сборник нормативных правовых актов и международных договоров по международному частному праву.

М.К. Сулейменов обладает оригинальной научной смелостью и новаторством в решении принципиальных и сложных проблем юридической науки. В нем гармонично сочетаются качества пытливого ученого-теоретика и практика, страстного сторонника нового и прогрессивного, способного теоретически осмыслить сравнительный материал и создать свою оригинальную концепцию по проблемам правоведений. Его оригинальные и фундаментальные монографии: Структура договорно –хозяйственных связей (проблемы теории и практики).- Алматы: Наука, 1980-368 с.; Становление и развитие гражданского законодательства Республики Казахстан.- Алматы, 2006.-356 с.; Арбитражные (третейские) суды в Казахстане: прошлое, настоящее, будущее.- Алматы, 2007.-430с.; Частное право Республики Казахстан: История и современность. В 9 томах.- Алматы, 2011; Право как система.- Алматы, 2011.-344 с.; Гражданское право Республики Казахстан: Опыт теоретического исследования. В трех томах.-Алматы, 2016 и другие. Его научные труды получили высокую оценку среди научной общественности как в Казахстане, так и зарубежом. М.К. Сулейменов как известный, авторитетный ученый-юрист в 2000 году был избран академиком Академии европейского права.

М.К. Сулейменов – не только крупный ученый, но и великолепный организатор науки. Его впечатляющая личность ученого и общественно – политическая деятельность ярко проявились в период работы почти 30 лет директором Института государства и права, и Научно–исследовательского института частного права. Его роль как руководителя исследовательского института значительна. Выдающийся ученый, обладающий глубокими знаниями мирового правоведения и первоисточников проявил необычайную работоспособность, огромный организаторский талант. В сложных условиях перехода страны к рыночной экономике с начала 90 –годов и усиливающегося кризиса в академической среде, он сделал все возможное, чтобы сохранить научный потенциал института. Один из путей выхода из него состоял в выработке новой парадигмы руководства, соответственно новым современным реалиям. На посту директора он проработал десятки лет, плодотворных для института. Его идеи коррелировали с высказываниями о правоведений С.З. Зиманова, М. Т. Баймуканова и других выдающихся ученых, отличаясь независимостью мышления в разработке программ и планов научной работы. Научно-организационная деятельность и идеи директора связываются с основными направлениями развития науки, в связи с общетеоретическими проблемами правоведения. Он формирует проблемы изучения гражданского права, международного частного права, права собственности, правового регулирования иностранных инвестиции, современного состояния отечественного права, его перспектив в мировом правовом процессе на новом теоретическом уровне с учетом традиции и новаций.

Принципиально важными для науки М.К. Сулейменов считает создание научных трудов о становлении и развитии гражданского законодательства Республики Казахстан, арбитражные суды в Казахстане, залоговом праве, взаимодействии судов и арбитражей в сфере альтернативного разрешения споров, наполненных разнообразными фактами, новыми идеями, отражающих специфику определенного правового процесса. Он активно принимал участие в разработке более 80 законов, в том числе Конституции Республики Казахстан, Гражданского Кодекса, Жилищного кодекса, законов о собственности, о нефти, о недрах недропользовании, о хозяйственных товариществах, о лицензировании, о государственном имуществе, о третейских судах, о международном коммерческом арбитраже, об иностранных инвестициях, о земле. Интересы директора Института связывались также с научной организацией и решением проблем права как системы, юридической техники доказывания исковых требований по гражданским и уголовным делам, субъекты гражданского права и объекты гражданских прав, правового регулирования предпринимательской деятельности в постсоветский период. При нем расширилась работа по изучению гражданского права и частного права. Исследование гражданского права приобрело целенаправленный научный характер от разрозненных попыток критического свойства до исследования в формах коллективных научных сборников, монографий и диссертационных работ. Все это находится в центре внимания директора Института, под руководством которого были подготовлены и изданы следующие работы: «Субъекты гражданского права» (Отв. Редактор Сулейменов М.К.).- Алматы, 2004.538 с.; «Объекты гражданских прав» (Отв. Редактор М.К. Сулейменов).-Алматы, 2008.600 с.; «Принципы гражданского права и их реализация».- Алматы, 2017.-352 с. и другие.

М.К. Сулейменов – организатор и участник республиканских и международных конференций и семинаров по Правоведению, создавших основу для выявления и изучения новых проблем и выработки новых решений. В своих докладах он определил общее направление дальнейшего изучения проблем гражданского права и частного права, и других вопросов правоведения. Талантливый ученый и прекрасный лектор ВУЗА, академик НАН РК он ярко проявил себя как выдающийся организатор издания учебников и учебных пособий для вузов. В специальных статьях и учебниках он представил обоснованные и развернутые методические рекомендации по основным вопросам составления учебников и пособий. Для них характерно сочетание высокого научного уровня и практической направленности (Его книги: «Актуальные проблемы международного частного права: курс лекций. - Алматы, 2008.- 136; Юридические лица в международном частном праве. Курс лекций. -Алматы, 2014. -256 с. и многие другие).

В стиле руководства директора института проявляются такие ключевые подходы, при которых эффективно раскрывается труд, интеллект, мотивы поведения сотрудников. Верный ориентир для плодотворной работы сотрудников определяется формированием коммуникаций между ними, доверия и уважения, необходимых для справедливого индивидуального вклада каждого в общий результат. В этом направлении директор института исходил от специфики концепций и тенденций развития научных исследований каждого подразделения в институте. Интеграция и координация всей деятельности института нацеливала на действие, на повышение престижа каждого сотрудника. Важнейшие параметры его руководства определяются высокой культурой, величайшей скромностью, требовательностью, исключительным уважением к людям, широкой эрудицией. Высокую нравственную ответственность он проявляет не только за свои научные открытия, но и за тех, с кем работает, выражая уважение к человеческому достоинству. С большим вниманием он относится ко всем, кто умеет увлеченно вести научный поиск, творчески трудиться, у кого есть знания и стремление. Таких людей он никогда не оставляет без внимания и поддержки на всех этапах их работы. Здесь четко проявляются его глубокая порядочность, бескорыстие и великодушие, верное служение научной истине. Он как настоящий ученый и высоконравственный человек привык во все вкладывать душу. Во всем его облике, в отношении к людям светится глубокая искренность, радость от всего нового, что появляется в науке.

Академик М.К. Сулейменов оказывал и оказывает определяющее влияние на становление и развитие молодых исследователей. Многие из его учеников и последователей стали впоследствии известными учеными, авторитетами в области правообразования, в общественной и научной деятельности. Под его научным руководством было защищено 11 докторских и 47 кандидатских диссертаций. Глубокое уважение к Майдану Кунтуаровичу сохраняют все, кто учился у него, кто был или является его коллегой и последователем. Скромность, благородство, доброжелательность, неприятие несправедливых оценок, внимание и уважение к другой точке зрения – вот некоторые свойства, создающий его высоконравственный, глубочеловеческий образ.

Выражая свое отношение к творцу науки и замечательному человеку Майдану Кунтуаровичу Сулейменову, высказываю глубокую уважение к нему за то, что он по праву, без надуманных задержек, помогал тем, за спинами которых стояла одна сила – их качественная, выполненная на высоком уровне работа. И за все то ценное, сделанное им, что определило достижения отечественной науки.

Академик М.К. Сулейменов ведет большую разнообразную общественно-политическую деятельность и активно участвует в профессиональных обществах: Председатель Арбитражной палаты Казахстана, Председатель Ассоциации цивилистов Казахстана, Председатель палаты юридических консультантов «Цивилисты Алматы,» член правления Ассоциации юристов нефтебазовой промышленности Республики Казахстан. Он многие годы являлся и является представителем в сделках и проектах:

- возглавлял казахстанскую группу на переговорах по Договору Энергетической Хартии в Брюсселе (с 1993.по 2004 г.);
- участвует в переговорах по пересмотру Договора к Энергетической Хартии (2021 г.);
- являлся юридическим советником при Правительстве Республики Казахстан по нефтяным контрактам (компании ALF- Aguitan, BritishGas, Chevron и другие);
- обеспечивал юридическое сопровождение иностранным компаниям в области приватизации и недропользования, включая финансовые и другие вопросы (например, таким компаниям, как IFC, ABB, Gallaher, ByelocorpScientificlic, BritishGas и другие);
- представлял интересы американской энергетической компании AES в приватизации крупнейшей казахстанской энергостанции;
- оказывал содействие Международной Финансовой Корпорации в отношении финансирования развития производства электроэнергии;
- консультировал клиентов из США и Италии по проекту конверсии оборонного предприятия в коммерческое производственное предприятие;
- участвовал в проектах Всемирного Банка ЮСАИД, в том числе в Проекте развития коммерческого законодательства в Казахстане (1993-1996 г.г.);
- готовил многочисленные юридические заключения по запросам иностранных и национальных компании и граждан по вопросам гражданского и международного частного права, финансового и налогового права, конкурентного и антимонопольного права, вопросам недропользования и иностранных инвестиций, процессуального и арбитражного права и по другим проблемам законодательства Республики Казахстан;
- привлекался в качестве эксперта по казахстанскому законодательству в судебных и арбитражных процессах в Лондоне, Вашингтоне, Париже, Стокгольме, Хьюстоне, Калгари, Абу- Даби, Сиднее.

Академик М.К. Сулейменов как известный учёный и профессионал с большой буквы является Представителем Казахстанского международного арбитража, член Международного коммерческого экспертного комитета Верховного Народного Суда Республики Китай, член редакционных советов в десяти юридических журналах, старший партнёр юридической фирмы «Зангер», арбитр арбитражных судов в Китае, России, Украине, Молдове, Латвии, Кыргызии, Узбекистане, Белоруссии, Эстонии.

За активную научную, педагогическую и общественно-политическую деятельность академик М.К. Сулейменов был награждён: орденами «Курмет» (1999 г.) «Парасат» (2016 г.), юбилейными медалями «10 лет Конституции Казахстана» (2005 г.), «20 лет Казахстана» (2010 г.) «25 лет Конституции Казахстана» (2015 г.) «20 лет Независимости Республики Казахстан» (2011 г.), медалью Конституционного Совета Республики Казахстан «За вклад в укрепление конституционной законности» (2013 г.), юбилейной медалью «25 лет прокураторе Республики Казахстан», почетным знаком Союза судей Республики Казахстан «Уш би» (2011 г.), нагрудным знаком Министерства образования и науки Республики Казахстан «За заслуги в развитии науки Республики Казахстан (дважды- в 2004 г. и в 2006 г.), медалью Министерства энергетики Республики Казахстан, «За вклад в развитие нефтегазового комплекса» (2017 г.), медалью Министерства образования и науки Республики Казахстан «Профессор года в области права» (2007 г.), медаль им. А.Байтурсынова -За лучший учебник (2005 г.) юбилейной медалью «20 лет Конституционного Суда Республики Таджикистан» (2016 г.).

Академик М. К. Сулейменов обладает энциклопедическими знаниями, его гражданская позиция, принципиальность, деловитость, человечность, демократичность, патриотичность и справедливость снискали ему большой авторитет как в Казахстане, так и зарубежом. Академик М.К. Сулейменов - трудолюбивый, дисциплинированный, ответственный, исполнительный, порядочный, честный человек и хороший семьянин. Он является корифеем юридической науки и гордостью Казахской науки, основателем различных научных школ юридической науки. Научные, творческие, общественно-политические, педагогические достижения и заслуги академика Майдана Кунтуаровича Сулейменова общепризнаны в международном масштабе.

В заключении хочется сказать, что академик Майдан Кунтуарович посвятил свою жизнь беззаветному служению науке и Родине, тем самым является примером не только для своих коллег, но и для молодого поколения Казахских учёных. Юбилей в расцвете своих сил. Ежегодно выходит его новые монографии, сборники, статьи, тексты докладов на международных и иных научных конференциях.

Поздравляя уважаемого Майдана Кунтуаровича со славным 80-летним юбилеем, мы желаем ему огромного долголетия, счастья, новых творческих свершений.

**Раушанбек Абсагтаров член-корреспондент НАН РК,
доктор философских наук, профессор**

ҒҰЛАМА ҒАЛЫМ, ҚАЙСАР ТҰЛҒА

Қатар, бірге жүріп қызметтес болып келе жатқан замандас, әріптес, достар жөнінде жазу, пікір айту оңай мәселе емес."Артық айтсаң, өтірігің шығады, оған ел күә, кем айтсаң, несіне әуре болдың, ақ қағазды қор қылып"-дейді. Дәл үстінен дәп түсіп, замандастың, әріптестің, достың қыры мен сырын анық, ашық, адал сипаттап, елдің ойынан шыққанға не жетсін.

Ал Мәмбет Құлжабайұлы Қойгелдиев жөнінде қалай болсада тартынбай, уялмай ой толғауға болады. Ол ол ма, Мәмбет Қойгелдиевпен замандас, әріптес, қызметтес болған жағдайды мақтанышпен айту керек. Өйткені ол көптің бірі емес, бірігейі, қайталанбас қайсар, парасатты, ірі тұлға. Қазақ, құдайға шүкір, тұлғаларға кенде емес, бірақ арамызда жүрген арыстарды тек мүшел тойларында ғана еске алып, жеріне жеткізе мақтап-мақтап, сыр-сияпат көрсетіп, сосын келесі тойға дейін ұмытып кететін ауруымыз бар.

Осы аурудан арылайық, абзал азаматтарымызды, ұлы тұлғаларымызды тани білейік, күнделікті өмірде қадірлеп-қасиеттеп, асқақтатып аялайық деп бір-бірімізді үгіттейміз. Ал бірақ сүтпен кірген ауру сүйекпен ғана шығатын түрі бар. Лайым бұл кесепат жастарға жұқпасын.

Мұны айтып отырғаным Мәмбет Қойгелдиевтің басынан талай-талай оқиғалар өтті-қиындық та, жақсылық та, өмірдің жадыраған жазы да, қытымыр қысы да. Бірақ ол еш уақытта мойыған емес, әр кезде бір қалыпты, сабырлы, салмақты бола білді. Ал лауазымды қызмет атқарып жүргенде көкірегін, жоғары мінез білдірген емес. Әрине бұл азаматтылықтың, парасаттылық пен пайымдылықтың, шынайы зиялылықтың, адамгершіліктің нышаны, белгісі.

Мәмбет Құлжабайұлын өз қатарынан алға шығарып, топ жарған ғалым деңгейіне көтерген өзінің жеке басының айырықша қасиеттері. Ол жастайынан өте зерек, ақкөңілді, ұқыпты, тәртіпті, және еңбекқор болып өсті. Өзін қоршаған ортаға, болып жатқан құбылыстарға, өтіп жатқан оқиғаларға, қызметтес болған кісілерге ешқашан енжар болған емес, немқұрайлы қараған емес. Әр мәселеге әділ, өзінің алғыр ойымен және творчестволық тұрғыдан қарайтын. Заман талабын, уақыт өлшемін түсіне білген көрнекті ғалым, алаш перзенті, парасатты тұлға.

Ең алдымен Мәмбет Қойгелдиевтің үлкен ғалымдығын баса айту керек. Оның үлкен биікке шығарған да, ел жұртына кеңінен танытқан да, еліміздің белгілі қайраткері дәрежесіне де көтерген сол ғалымдығы.

Мәмбет Құлжабайұлы Қойгелдиев - қазақтың абзал азаматы, ғұлама ғалым, ұлағатты ұстаз, танымал қайсар қайраткер-тұлға. Мәмбет Қойгелдиев дегенде менің есіме 1986 жыл түседі. Ол біздің алғашқы танысқан жылымыз, сол жылы біз ҚазМУ-дің атынан Қызылорда қаласына командировкаға барғанбыз. Содан бері қатар жүріп, бірге қызмет істедік, ғылыми жолға бірге түстік, өмір қызығын бірге іздедік. Әлде де әріптес, дос болып қызмет атқарып келеміз. Жақында ол 75 жасқа келеді. Ол Қазақстан тарихының, әсіресе Сталиндік кезеңдегі тарихпен әлеуметтік-саяси ғылымдарының зерттелмеген проблемаларын зерттеген ғалым.

Сталиндік зобалаң шағын ұлттардың санасын өзінің лайсан идеологиялық толқындармен ұдайы тұншықтырып ұстағаны белгілі. Осындай қатыгез тағдыр тәлкегіне Қазақстандағы алаш қозғалысы да ұшырады. Соңғы екі ғасырда қазақ тарихындағы ең маңызды қоғамдық ой-сана қозғалысы, тәуелсіздік қозғалысы, ұлт-азаттық қозғалысы, оның ең жоғары деңгейдегі көрінісі-Алаш идеясы мен Алаш қозғалысы екенін Мәмбет Қойгелдиев бүгешесіне дейін талдап-талқылап, дәлелдеп берді.

Бұл ретте ғалымның «Алаш қозғалысы» аталатын екі кітаптан тұратын монографиялық іргелі зерттеуін бөліп атаған жөн. Бұл еңбектің алғашқы кітабы 1994 жылы жарық көріп, алаш – қазақ ұлт-азаттық қозғалысының бастапқы кезеңіне арналған зерттеу жұмысы ретінде қоғам тарапынан жағымды бағасын алды. Кітапты оқып шыққан Хасен Оралтай жолы түсіп Алматыға келгенде М.Қойгелдиевпен таныса отырып «Мәмбет, осы сен совет мектебінде оқыған ба едің?» деген сұрау қояды. Белгілі қайраткер тұлғаның бұл қойған сұрауының астарында «Алаш қозғалысы» авторының методологиялық ұстанымына берген бағасы жатқандығын байқауға болатын еді.

«Алаш қозғалысының» екінші кітабы араға біраз уақыт салып 2017 жылы жарық көрді. Автор мұндай үзілістің екі себебін бөліп атайды. Біріншіден оны жазуға мүмкіндік беретін фактілік материалдарға қол жеткізудің қиындығы еді. Екіншіден, әлгінде ғана тарих қойнауына ығысқан советтік саяси жүйеге мүмкін болғанша объективті талдау жасауға уақыт, тәжірибе қажет еді.

Зерттеу жұмысының екінші кітабында алаштық буынның советтік кезеңдегі өмір жолы талдауға алынады. Автор бұл тарихи мезгілді қазақ ұлт-азаттық қозғалысының екінші кезеңі ретінде қарастырып, оның негізгі бағыттары мен осы ұстанымдағы тарихи тұлғалардың қызметіне тоқталады. Соған байланысты кітапта жасалатын тұжырым: бұл мезгілде тоталитарлық жүйе Қазақстанда жаңа қоғамдық құрылым орнату ісінде өзіне балама саяси бағдарламалық ұстаным бар екендігін мойындаудан бас тартып, қатерлі жолға түсті. Ал бұл жолдың қазақ халқына қаншалықты зардапты болғандығы бізге тарихтан мәлім.

М.Қойгелдиевтің соңғы жылдары жарық көрген «Қорғансыздың күнін кешкендер» (Алматы, Арыс баспасы, 2019, 304б.) және «Қиянат анатомиясы» (Алматы, Арыс, 2020, 360б.) аталатын монографиялық еңбектері, әрине, алаш қозғалысына арналған зерттеудің алғашқысы алаштық ұстанымдағы ақын-жаушылардың (А.Байтұрсынұлы, М.Дулатұлы, М.Жұмабайұлы, Ж.Аймауытұлы, М.Әуезов т.б.) советтік кезеңдегі шығармашылықтағы қайғылы тағдырына арналған. Автор бұл еңбегінде ұлт қаламгерлері орталық биліктен қазақ халқына өз отанына иелік құқын қайтаруды ғана талап етті. Артық ештеңе сұраған жоқ. Ал, бірақ, сол үшін «қазақ ұлтшылдары» есебінде жазаланды деген тұжырымға келеді. 2020 жылы «Арыс» баспасынан жарық көрген «Қиянат анатомиясы» аталатын автордың еңбегі, біздің пікірімізше, тың да батыл тұжырымдарымен ерекшеленеді. Мәселен, ол большевизмнің жасанды түрде тап күресін өрістетуі мен ауқаттылар меншігін конфискілеу шараларын іс жүзінде арандатушылық қызмет ретінде 1929-1931 жж. халық көтерілістеріне алып келгендігін нақты фактілік негізде нанымды баяндайды.

Ғалымның бұл жасампаз, құнды еңбектері еш уақытта ескірмейді, ұлтпен бірге, Алашпен бірге мәңгі жасай береді. Алаш қозғалысының тарихы қызықты да күрделі тарих. Олар бүгінгі тәуелсіз Қазақстан үшін күрескен, алмағайып аласапыран заманда бар қайрат-жігерін, ақыл-ойын, амал-айласын алаш баласының азаттыққа қол жеткізуіне арнаған, осы жолда "арыстанша айға шауып мертіккен", бірақ азаттықтың ақ жолын алғаш салып кеткен әруақты аталарымыз еді. Міне, осындай алаш қозғалысы қайраткерлерінің ұлттық мемлекеттілікті жаңғырту үшін жүргізген күресі, жалпы қазақ ұлт-азаттық қозғалысы тарихы туралы өзекті мәселелер тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі. Мәмбет Қойгелдиевтің негізгі зерттеу объектісіне айналды. Ол осы бағытта өз ғылыми мектебін қалыптастырды. Ғалымның осы күрделі тақырыпқа баруы үлкен батылдықты, тапқырлықты қажет етті. Себебі, әлі де Қазақстанның тәуелсіздікке сенімді бола алмай отырған, күмәншілдік тұманы толық сейілмеген, сондықтан да тарихшыларымыз өткенге жалтақтап, болашаққа күдіктене көз тастап отырған

кезінде Мәмбет Қойгелдиев осылайша алаш қозғалысының мәні мен саяси құрылымын жаңа, тапсыз және ұлттық концепция бағдарына сәйкес батыл анықтап берген еді. Сонымен бірге ғалым Алаш қозғалысының ішкі саяси динамикасына үнілуімен шектелмей, осы қозғалыстың көш басшылары, ұйтқылар-қазақ интелегенциясына жаңаша баға беруге ден қойған еді. "Осы уақытқа дейін жарық көрген еңбектерде, -деген ғалым бір сұхбатында, оларға (Алаш қозғалысының көш басшыларына) "қазақ ұлтшылдары буржуазиялық ұлтшылдар", "буржуазиялық либералдар", тағы сол сияқты анықтама бергенін білеміз... Алаш интелегенциясы капиталистік қоғам құруды немесе таза ұлттық мемлекет орнатуды өздеріне бағдарламалық мұра етіп қойған емес. Олар негізінен, екі мақсатты көздеді. Бірі -қазақ елін отарлық езгіден азат ету, екіншісі- қазақ қоғамын орта ғасырлық мешеуліктен, өркениетті әлеуметтік- экономикалық және мәдени даму жолына алып шығу... Сондықтан да біз алаштың интелегенцияны ұлттық-демократиялық интелегенциядеп атауға толық негізіміз бар" -деп айтқан. Ғалымның бұл пікірлерінің өмір шындығымен үндесіп жатқанын бүгінгі болмысымыз дәлелдеп отыр.

Кезінде Мәмбет Құлжабайұлы ҰҚК-ның мұрағатарымен жұмыс істеп, репрессияға байланысты іргелі зерттеу жұмыстарын жүргізгенде, әлі де шындық айтылмаған, қоғамға жетпеген тұстарының көп екенін анықтап, халыққа ойын ашық жеткізді. Оның бәрін жарыққа шығаруға әліде дайын емес екенімізді қынжыла айтып, тас бөгесінді қақырата бұзуға барынша қайрат көрсетіп жүргенін көзі қарақта жандар жақсы біледі. "Тарихи шындықты білген халық - ол алғыр, мықты халық. Ол өзіне өзі сенімді халық. Ал Тарихи шындықты білмеген халық жалтақ әрі қорқақ болады. Біз халқымызды білімді, интеллектуалды, ақылды, өз мүддесін қорғай алатын халық тұрғысынан көргіміз келсе, оған тарихи шындықты білуге және меңгеруге әрі өз қажетіне жаратуға қолдау көрсетуіміз қажет" деуден таңбай келе жатқан табанды тұлға.

Профессор М.Қойгелдиев ұлттық идеологияны қалыптастыруда ұлтқа қызмет етудің үлгісін көрсетіп жүрген абзал ғалым. Ұлттық идеологияны қалыптастырудың бірде-бір жолы ретінде өткен тарихымызды, шынайы тарихымызды оның ішінде алаш мұрасын танытуға, осылайша Қазақстанның шынайы тарихын жазуға үлкен күш жұмсап келеді.

Мәмбет Құлжабайұлы еліміздегі білім жүйесінде 40 жылдан астам уақыт абыройлы қызмет жасап, жұмысында ұстаздық және ғалымдық міндеттерді үйлесімді ала жүріп, тарихшы мамандар даярлау ісіне өз үлесін қосып келе жатқан ғалым. Ж.Баласағұн атындағы Қырғыз Ұлттық университеті тарих факультетінің түлегі М.Қойгелдиев 1971 жылдан бергі уақытта еліміздің жоғары оқу орындарында ұстаздық қызметін, ғылыми-зерттеу жұмысымен ұштастыра алып келеді. Оның еңбек сатыларын атасақ, Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университетінде кафедра меңгерушісі, факультет деканы, ҚР жоғары оқу орындары оқытушыларының біліктілігін жетілдіру институтының директоры, содан кейін ҚР БҒМ Шоқан Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтының директоры. Абай атындағы ҚазҰПУ-дың тарих факультетінің кафедра меңгерушісі, қазіргі уақытта "айтылған тарих" ғылыми орталығының директоры. 1978 жылы ғылым кандидаты, ал 1994 жылы ғылым докторы дәрежесін алу үшін диссертациялық жұмысты қорғаған. 2017 жылдан ҚР Ұлттық Ғылым академиясының академигі.

Иә, Мәмбет Құлжабайұлы, шын мағынасында қазақ оқығандарының жаңа буын өкілі. Ол айналысындағыларға, әсіресе, кейінгі жастарға шексіз қамқор ықылас-ниетін сыйлаумен ерекшеленеді. Сөйлеген сөзінен, үлкенге құрметінен ұлтымызға тән қарапайымдылық, нағыз зиялылық лебі есіп тұрғандай.

Профессор Мәмбет Қойгелдиевтің ғылым саласындағы белсенді қызметі Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздік жылдарында түс келді. Бұл кез қазақ халқының шығу және қалыптасу тарихы мәселелері төңірегінде айтыс-тартыстар туғызып, ғылыми негізі берік емес, бір жақты тарихи болжамдарға жол ашқан еді.

Бүгінгі күні жазылып жатқан тарих біріншіден, ұзақ уақыт қалыптасқан еуроцентристік қате тұжырымдардан әлі күнге дейін бас тарта алмай отырса, екіншіден, әр дәуірге қатысты

тарихымызға қатысты деректердің жеткіліксіздігінен әр түрлі үстірт, публицистикалық сипаттағы болжамдар мен тұжырымдарға мүмкіндік берілді.

Міне, жоғарыда атап өткеніміздей, осындай тарих ғылымындағы аласапыран кезінде жас ғалым Мәмбет Қойгелдиевтің Алаш қозғалысы туралы тақырыпты өзінің ғылыми зерттеу объектісіне айналдырып, осы бағытта өз мектебін қалыптастыруы үлкен ерлік еді.

Ғалымның тағы бір сұхбатында "біз жалған тарихтан бас тартуымыз керек дейді. Кезінде кеңістік, мәскеулік орталықтың басқаруымен соңын бағытымен тарих ғылымда жасалған концепция, тұжырымдар бар. Осы тұжырамдар күні бүгінге дейін өмір сүріп келеді. Ресей тарихшылары қазір осы тұжырымдардың бәрін болмасада негізгілерін қалдырғысы келеді. Ондай тарихшылар тек Ресейде ғана емес, бізде де бар. Менің түсінігім бойынша, статус кво өзгеруі, одан тарих ғылымы бастартуы керек. Бізде тәуелсіз мемлекет, ел, ұлт ретінде өзіміздің санамыздың, ақыл ойымыздың елігінен, соның сарабынан өткен, өзінің методологиясы, ұстаным, өзінің зерттеу әдісі бар тарих ғылымы болуы қажет. Бізде қорытылған тарих болуы тиіс. Ол қорытылған тарих жай айтылып қана қоймай, тарих оқулықтарына кіруі ләзім. Жаңа қорытылған тарихты, жаңа ұстаным тұрғысынан айтылған тарихта оқулық арқылы жас ұрпақтың санасына кіргізуіміз керек. Ұлттық тарихымызға байланысты жаңа ұстанымдар, жаңа тұжырымдар жас ұрпақтың санасына орнығуы қажет... Алаш қозғалысы ұлттық тұтастықты, ұлттық бірегейлікті сақтау үшін жүргізген күрес екінің жүйелі түрде біз тарих оқулықтарына енгізіп, жас ұрпақтың ақыл-ойына, санасына сіңіруіміз керек"-деген.

Мәмбет Құлжабайұлының ғылыми ізденістерінің нәтижесінде "Алаш қозғалысы" (бір кітап 1995; екінші кітап, 2017), "Ұлттық саяси элита"(2004) "Жетісудағы Ресей билігі" (2004),"Сталинизм и репрессия в Казахстане 1920-1940гг."(2009), «Қорғансыздың күнін кешкендер» (2019), «Қиянат анатомиясы» (2020) сонымен қатар басқа авторлық бірлікте ондаған монографиялық еңбектер өмірге келген. "Казахстан в российских революциях 1917года"(авторлық бірлікте, 2011)атты монографиялық еңбектері, бұлардан ертерек жарық көрген" Қадырғали Құсымұлы және оның жылнамалар жинағы" (авторлық бірлікте,1992) және "Тарих тағылымы не дейді?" (авторлық бірлікте, 1993) атты кітаптары ғалымның отандық тарихнамаға қосқан үлесі болып табылады. Сондай-ақ Мәмбет Құлжабайұлы гуманитарлық ғылымда тарих саласы бойынша аса қажетті оқулықтар мен оқу құралдарын жазуға ерекше дем қойып, олқылықтың орнын толтыруға күш салды. Ол жалпы білім беретін мектептің 10-сыныбына арналған "Қазақстан тарихы " оқулығы авторларының бірі (2010), 2011баспадан шыққан 11 сынып оқушыларына арналған (Қазақстан тарихы) оқулығы авторлар тобының жетекшісі. Ол республикалық мектеп оқушыларының білімін жетілдіру институтында тұрақты дәріс оқыйтын ұстаз, 1995-1999жж. еліміздің жоғары оқу орындары оқытушыларының біліктілігін жетілдіру институтын басқарды. Қорқыт-ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университетінің және Семей қаржы-экономикалық институтының құрметті профессоры. 2010 жылы (2010 жылғы ЖОО үздік оқытушысы) атанды. Қазақстанның білім және ғылым жүйелеріне сіңірген ерен еңбегі, білім берумен өскелең ұрпақты тәрбиелеудегі зор жетістіктері үшін "Парасат" орденімен марапатталды.

Мәмбет Құлжабайұлының көп жылғы ғылыми -педагогикалық жұмысы барысында қоғамдық өмірге де, халықаралық ғылыми бағдарламаларға да белсене араласты. Оның бастамасымен 2004 жылы қоғамдық негізде үкіметтік емес ұйым (Қазақстан тарихшылары қауымдастығы) құрылып, құрылтай жиналысында төраға болып сайланды. Қауымдастық 2007жылы қыркүйекте Пекин қаласында өткен тарих ғылымның Халықаралық Комитетінің Бас Ассамблеясының мәжілісінде осы ұйымға мүшелікке қабылданды. Бұл еліміздің тарихшы-ғалымдарының халықаралық кеңістікке шығуына мүмкіндік туғызатын жағдай болып табылады. Қауымдастықтың белсенді араласуымен елімізде республикалық және халықаралық ғылыми конференциялар, дөңгелек үстелдер, оқытушылардың білімін жетілдіру курстары және басқада шаралар өткізілуде.

Қазақстан тарихшылары қауымдастығының төрағасы ретінде Мәмбет Құлжабайұлы Оңтүстік Қазақстан облысының Бәйдібек ауданы Қошқарата ауылында «Мәдени мұра:

халықтың тарих айту, сақтау дәстүрі және оны жаңғырту жолдары» (2005, 26-27 мамыр) , Петропавл қаласында «Солтүстік Қазақстан: өңір тарихы, тұлғалар тағдыры» (2010, 4 маусым) және басқа осы сияқты тақырыптарға еліміздің түрлі аймақтарында ғылыми конференциялар өткізу туралы ұсыныс түсіріп, оларды өткізуге жетекшілік жасады. Мақсат-тарих ғылымының соңғы жетістіктерін қалың халық ортасына жеткізу еді. Қоғамда мемлекетшілдік ұстаным және жаңа тарихи сана қалыптастыру мақсатын көздеген осындай ғылыми жиындар Астана, Алматы, Шымкент және Қызылорда қалаларында, Алматы облысының Жамбыл, Көксу, Ескелді және Панфилов (Жаркент) аудандарында өткізілді.

Профессор М. Қойгелдиев Иран Ислам Республикасы, Қытай Халық Республикасы, Жапония, Ресей Федерациясы, Түркмения және Қырғызстанда өткізілген халықаралық ғылыми жиындарда Қазақстан тарихшылары атынан атынан баяндамалар жасады. Оның ғылыми еңбектері Ресейде, Жапонияда, Оңтүстік Кореяда, Түркияда және басқа елдерде жарық көрген.

Тарихшы - ғалым ғылыми және қоғамдық белсенді қызметі үшін Халықаралық Сократ сыйлығымен (2007), Америкалық биография институтының Алтын медалімен (2009), «Халықаралық мәдениет конвенциясы» ұйымының «Халықаралық Бейбітшілік сыйлығымен» (2010) марапатталған, Вена қаласының халықаралық университеті оған өзінің құрметті профессоры атағын (2007) берген.

М.Қ.Қойгелдиев «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының қоғамдық мүшесі. Бағдарламаның «Тарих және этнография» секциясының төрағасы ретінде «История Казахстана в русских источниках», «История Казахстана в западных источниках», «Тарих - адамзат ақыл - ойының қазынасы» және «Қытай жылнамаларындағы қазақ тарихының деректері» атты көптомдық сериялық басылымдарды даярлау ісіне жетекшілік жасады. Оның ұсынысы және жетекшілігімен 5 кітаптан тұратын «Алаш қозғалысы. Движение Алаш. Құжаттар мен материалдар жинағы» (2004-2008) және 12 томдық «Қазақ ұлт - азаттық қозғалысы» (2007-2008) қазақ және орыс тілдерінде, «Красный террор: из истории политических репрессии в Казахстане» құжаттық материалдар жинағы (2013) баспадан шықты.

Мәмбет Қойгелдиевпен тікелей бетпе-бет кездесу барысында және басқа адамдармен пікір алмасқанда ол жөніндегі сипаттамаларды қорытар болсам, біріншіден оның адами қасиетіндегі батылдығын, турашылдығын тілге тиек еткен болар едім. Турашыл болу, көбіне-көп қоғам қайраткерлеріне тән қасиет болса, Мәмбет Құлжабайұлы те өзінің істеп жүрген жұмысына адалдығын білдіріп, ғылым мен білім жөніндегі өзіндік толғаныстарын бұлтармастан бүкпесіз жеткізетін. Кейінгі жылдары байқағаным заманның күрт өзгергеніне қарамастан, қоғамдағы шытырман құбылыстар туралы өз ойымен, ұсыныстарын көңілге қонымды тұрғыдан қорытып, айтып жүр. Оны үлкен қайраткер ретінде биік деңгейге көтерген көп қасиетінің бірі-оның ұлтжандығы. Ол өмір бойы ұлтым, қазағым деп жүрген азамат-ғалым. Бұған бір жағынан, оның өз өмірі, қызметі, іс-әрекеті куә болса, екінші жағынан оның жазған еңбектері дәлел.

Профессор М.Қ. Қойгелдиев қоғамның тарихи танымның өзгеруіне, сондай - ақ елімізде мемлекетшілдік және патриоттық сана қалыптастыру ісіне белсене атсалысып жүрген ғалым. Ол сценарий авторы, ғылыми кеңесші және түсінік беруші ғалым ретінде «Әлихан және Мұстафа» (1998. Хабар), «Алаш» (2007, реж . Х.Омаров), «Бірінші» (2007 , реж . Қ.Олжай), «Мұстафа Шоқай ізімен» (2011 , реж . Қ.Бегманов) . «Кенесары хан» (2011, реж . М.Конуров), «Асықпаған ақиқат» (2011, реж.Б.Әбіш) және көптеген деректі фильмдерді даярлауға қатысты. Отан тарихының өзекті мәселелеріне арналған оның мақалалары БАҚ-да үнемі жарияланып тұрады.

Танымал тарихшы, патриот ретінде М.Қ.Қойгелдиев мемлекеттік органдардың жұмыстарына да белсене араласады. Ол 1991 және 1998 жж. ҚР Парламенті жанынан құрылған комиссиялардың мүшесі ретінде ҚазОАК мен ҚАКСР ХКК - нің 1920-30 жж. бай қожалықтарын тәркілеуге және қазақ қожалықтарын отырықшыландыруға байланысты

қаулылырын қайта қарау, сондай - ақ саяси репрессия құрбандарын ақтауға байланысты маңызды құжаттық материалдарды даярлауға белсенді түрде атсалысты. Қазақстан Республикасында орнатылатын ескерткіштер мен монументтер бойынша Мемлекеттік комиссияның мүшесі болды.

Профессор М.Қ. Қойгелдиев 2008 жылдан бері Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің магистратура және PhD докторантура институты «Қазақстан тарихы мен мәдениеті» кафедрасының жанынан «Айтылған тарих» ғылыми - зерттеу орталығы ұйымдастырылды. Мақсат тарих ғылымындағы «Жаңа әлеуметтік тарих» аталатын бағытты өрістету арқылы зерттеудің тың технологиялық әдіс-құралдарына жол ашу. Орталық кафедра оқытушыларының, докторант және магистранттардың қатысуы мен Алматы облысының Көксу, Ескелді, Панфилов және Жамбыл аудандарында, Алматы қаласының Алатау ауданында экспедиция шығарып, зерттеу жұмыстарын жүргізді. Осы атқарылған жұмыстардың нәтижесінде «Қазақстан қоғамының әлеуметтік тарихы» (XX г.). Тарих айту дәстүрі. 1 - шығарылым: Алматы облысының Көксу, Ескелді және Панфилов аудандары тұрғындарының жадында сақталған тарихтан « ауызша тарих). - Алматы, 2012».

М.Қ. Қойгелдиевтің құнды ғылыми еңбектері жаңа тарихи кезқарасты қамтамасыз ету бойынша ірі ғылыми бағыттың калыптасуына негіз қалағанын айту керекпіз. Ол еліне ерен еңбек сіңірген азамат. Бойындағы қайрат жігерін аямай халқына қызмет етті. Оның көрнекті қайраткер ретінде, ғұлама ғалым, ұлағатты ұстаз, білікті басшы ретінде халқы қатты құрметтейді.

Мәмбет Қойгелдиев сегіз қырлы, бір сырлы ғалым-азамат. Оның тағы бір қыры-еңбекқорлығы. Бос уақыты болмайды, әкімшілік немесе қоғамдық жұмыстан қолы босаса болды, жазумен немесе архивте отырады. Мәмбет Құлжабайұлының ел ішінде әсіресе интелегенттің арасында абыройы үлкен. Өзінен үлкен ағалары да, замандастары да, әріптестері де, жасы кіші-інілері де, шәкірттері де өте қатты сыйлайды. Оның себебі, Мәмбет Қойгелдиевтің үлкен адамгершілігінде, азаматтығында, кішіпейілділігінде, қарапайымдылығында, іскерлігінде.

Мәмбет Қойгелдиевтің ел қадірлеп сыйлайтын қасиеті көп-ақ. Соның тағы бірін айтайын. Ол ұстаздық-жетекшілік қасиеті. Оның дәрісін тындап, білім алып, маман болып шыққан жастар мыңдаған саналады. Осы күнгі көрнекті тарихшылардың көбісі оның шәкірттері. Ал ғылыми ізбасарлары өз алдына бір төбе. М.Қ. Қойгелдиевтің ғылыми жетекшілігімен, оның көмегі қамқорлығымен жазылып қорғалған кандидаттық және докторлық, магистрлік диссертациялар елуге тартады.

Білім беру мен тәрбиелеу-бұл бір-бірінен бөлінбейтін түсініктер. Жастарды сапалы тәрбиелеу проблемалары бүгінгі күні ешкімді алаңсыз қалдырмайды, өйткені ең маңыздысы-бұл лайықты жеткіншек ұрпақты тәрбиелеу. "Ұл туса-жақсылық, ата-бабаларының жолымен жүрсе-игілік" дегенді білдіреді халық мақалы. Қазақ халқы ежелгі замандардан бері ұрпақтардың тәрбиесіне өте байыпты қарап келеді. Қазіргі уақытта тәрбиелеу жаңа тәсілді талап етеді. Бұл проблеманың өмірлік маңызы зор және де оны шешуге халық кен тұтастай алғанда қоғам да белсенді түрде қатысуы тиіс. Қатардағы адамдарға тәрбиелеудің мемлекеттік және ғылыми маңызды проблемаларын түсіндіру үшін жазушылық ерекше талантқа ие болу керек. Мәмбет Қойгелдиев нақ осындай адам болып табылады. М. Қойгелдиев- бұқаралық ақпарат құралдарына білім беру мен тәрбиелеудің басты проблемаларына арналған терең ойлы мақалалар жариялап жүрген ғалым.

Мәмбет Құлжабайұлы қоғамымызда болып жатқан саяси және әлеуметтік құбылыстардан да сырт қалған емес. Оларды ғылыми тұрғыдан жан-жақты талдап, өзінің әділ бағасын беріп отыратын қайраткер, дара ғалым. Еліміздің дамуына, ұлтымыздың өсіп өркендеуіне, ғылым мен білімнің жетілуіне мүмкіндігінше өз үлесін қосып жүр. Ол қазақ халқының тарихында ерекше орын алады.

Қорыта келе айтарымыз, ғылым докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық Ғылым академиясының академигі Мәмбет Құлжабайұлының тұлғалық болмысы мен

адамгершілік бітімін аңғартар біздің әңгімемізге арқау болған тоғысар тұсы-тарих екені даусыз. Тарих әлеміне қызмет етуді өзіне бақыт санайтын осындай ойы терең, жаны бай жақсы адаммен қатар жүрудің өзі ғанибет қой.

М.Қ.Қойгелдиев өз мерейтойын үлкен творчестволық табыстармен қарсы алып отыр. Қоғамымызда, еліміздің ғылым мен білім жүйесінде оның аты әйгілі, абыройы биік. Ол ғұлама ғалым, қайсар тұлға. Мәмбет Қойгелдиевті 75 жасқа толған мерейтойымен құттықтай отырып, басына бақ-береке, ұзақ ғұмыр, зор денсаулық, мол творчестволық табыстар тілейміз.

**Раушанбек Әбсаттаров,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор**

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТ

Абдыханова Ғ.Т. - педагогика ғылымдарының магистрі, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ-сы, Қазақстан galiya2876@mail.ru

Алтыбасарова М.А. - Саяси ғылымдарының кандидаты, «Философия, әлеуметтану және саясаттану» кафедрасының доценті, С.Торайғыров атындағы мемлекеттік университеті, e-mail: mika_al68@mail.ru

Антанович Н.А. - БМУ заң факультеті саясаттану кафедрасының меңгерушісі, саясаттану ғылымдарының докторы, профессор antanovich@bsu.by ninaant66@yandex.ru
polit_bsu@mail.ru

Әбдір К.Ә. - филология ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ-сы, Қазақстан

Бисенбаев А.Қ.- 2 курс Ph D докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: amanzhol19@mail.ru

Жұмағұлов М.О. - Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, «Әлеуметтану» мамандығының докторанты, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: zakon_ali_kz@mail.ru

Ивлева Е.Н. - Әлеуметтік ғылымдар магистрі, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының оқытушысы, Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы eivleva84@mail.ru

Каппасова Г.М. - «Саяси ғылымдарының кандидаты, «Философия, әлеуметтану және саясаттану» кафедрасының доценті, КЕАҚ Торайғыров университеті, e-mail: armoni04@mail.ru

Кусаинов Д.У. - Философия ғылымдарының докторы «Саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасы» профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, e-mail: daur958@mail.ru

Қалмұханбетова М.Д. - әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасының 1 курс докторанты, Алматы, Қазақстан, e-mail: kalmukhanbetova.meruert@gmail.com

Мамытқанов Д.Қ.- социология ғылымдарының кандидаты, доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: darchan777@mail.ru

Мұратова М.М. - әлеуметтану ғылымдарының магистрі, саясаттану ғылымдарының 2-курс докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан e-mail: mereige@gmail.com

Набиев В.Г. - саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының докторанты, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: vakil_82@mail.ru

Нүсіпова Ә.Ж. – филология ғылымдарының кандидаты, М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ-сы, Қазақстан asima1411@mail.ru

Онучко М.Ю. - с.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің журналистика және саясаттану факультеті саясаттану кафедрасының доценті, e-mail: onuchko@mail.ru

Побережная О. Е. - саясаттану ғылымдарының кандидаты, доцент, БМУ заң факультеті саясаттану кафедрасының доценті olga14021977@gmail.com polit_bsu@mail.ru

Рау И.А. - философия ғылымдарының докторы, профессор, Бундесфер жетекші кадрлар Академиясы, Гамбург қ., Германия

Решетников С.В. – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, БМУ заң факультеті саясаттану кафедрасының профессоры, Беларусь Республикасының Білім беру саласына еңбегі сіңген қызметкері polit_bsu@mail.ru

Садырова А.Т. - «Саясаттану және әлеуметтік философиялық пәндер кафедрасы» PhD докторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, e-mail: aynur.sadyrova@mail.ru

Сейдинова М. А. - Заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы madina.seidinova@bk.ru

Хмельницкая О.М. - Әлеуметтік ғылымдар министрі, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы olesya_hmelnick@mail.ru

Шнарбекова М.К. - Ph.D, доцент м.а., әлеуметтану және әлеуметтік жұмыс кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, e-mail: meruert.shnarbekova@kaznu.kz

Шорманбаева Д.Г. - PhD докторы, Қазақстан халқы Ассамблеясы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан Республикасы yasmina-dinara@mail.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдир К.А. - кандидат филологических наук, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан

Абдыханова Г.Т. - магистр педагогических наук, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан galiya2876@mail.ru

Алтыбасарова М.А. - Кандидат политических наук, доцент кафедры «Философии, социологии и политологии», НАО Торайғыров университет, e-mail: mika_al68@mail.ru

Антанович Н.А. – заведующий кафедрой политологии юридического факультета БГУ, доктор политических наук, профессор antanovich@bsu.by ninaant66@yandex.ru polit_bsu@mail.ru

Бисенбаев А.К.- 2 курс Ph D докторант. Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: amanzhol19@mail.ru

Жумагулов М. О. - докторант специальности «Социология» Казахского национального педагогического университета имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: zakon_ali_kz@mail.ru

Ивлева Е.Н. - Магистр социальных наук преподаватель кафедры Ассамблея народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Карагандинский Технический Университет, Караганда, Республика Казахстан eivleva84@mail.ru

Каппасова Г.М. - Кандидат политических наук, доцент кафедры «Философии, социологии и политологии», НАО Торайғыров университет. e-mail: armoni04@mail.ru

Кусаинов Д.У. - доктор философских наук, профессор кафедры «Политологии и социально-философских дисциплин», Казахский национальный педагогический университете имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: daur958@mail.ru

Қалмұханбетова М.Д. – докторант первого курса кафедры социологии и социальной работы Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, e-mail: kalmukhanbetova.meruert@gmail.com

Мамытканов Д.К.- кандидат социологических наук, доцент, Казахский национальный университет им.аль-Фараби, г.Алматы, Казахстан, e-mail: darchan777@mail.ru

Муратова М.М. - магистр социологических наук, докторант 2-курса политологии, ЕНУ имени Л.Н.Гумилева, г.Нур-Султан, Казахстан e-mail: mereige@gmail.com

Набиев В.Г. - докторант кафедры Политологии и социально-философских дисциплин, Казахский национальный педагогический университете имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: vakil_82@mail.ru

Нусупова А.Ж. - кандидат филологических наук, Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, г. Тараз, Казахстан asima1411@mail.ru

Онучко М.Ю. - к.п.н., доцент кафедры политология, кафедры политологии факультета журналистики и политологии Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, e-mail: onuchko@mail.ru

Побережная О.Е. – кандидат политических наук, доцент, доцент кафедры политологии юридического факультета БГУ olga14021977@gmail.com polit_bsu@mail.ru

Рау И.А. - доктор философских наук, профессор, Академия ведущих кадров Бундесфера, г. Гамбург, Германия

Решетников С.В. – доктор политических наук, профессор, профессор кафедры политологии юридического факультета БГУ, Заслуженный работник образования Республики Беларусь polit_bsu@mail.ru

Садырова А.Т. - Докторант PhD кафедры «Политологии и социально-философских дисциплин», Казахский национальный педагогический университете имени Абая, г. Алматы, Казахстан, e-mail: aynur.sadyrova@mail.ru

Сейдинова М.А. - Магистр юридических наук старший преподаватель кафедры Ассамблея народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Карагандинский Технический Университет, Караганда, Республика Казахстан madina.seidinova@bk.ru

Хмельницкая О.М. - Магистр социальных наук старший преподаватель кафедры Ассамблея народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Карагандинский Технический Университет, Караганда, Республика Казахстан olesya_hmelnick@mail.ru

Шнарбекова М.К. - Ph.D, и.о доцента кафедры социологии и социальной работы, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, e-mail: meruert.shnarbekova@kaznu.kz

Шорманбаева Д. Г. - Доктор PhD, заведующая кафедрой Ассамблеи народа Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин, Карагандинский Технический Университет, Караганда, Республика Казахстан yasmina-dinara@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdir K.A. - candidate of philological sciences, M.Kh. Dulati Taraz Regional University. Taraz, Kazakhstan

Abdykhanova G.T. - Master of Pedagogical Sciences, M.Kh. Dulati Taraz Regional University. Taraz, Kazakhstan

Altybassarova M.A. - Candidate of Political Sciences, Associate Professor Non-Commercial Joint Stock Company Toraigyrov University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan; e-mail: mika_al68@mail.ru

Antanovich N.A. - Head of the Department of Political Science of the Faculty of Law of BSU, Doctor of Political Sciences, Professor antanovich@bsu.by ninaant66@yandex.ru polit_bsu@mail.ru

Bissenbayev A.K. - Ph D doctoral student 2 course, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: amanzhol19@mail.ru

Ivlyeva Y.N. - Master of Social Sciences, teacher of the Department of the Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian Disciplines, Karaganda Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan eivleva84@mail.ru

Kalmukhanbetova M.D. – first year doctoral student of the Department of Sociology and Social Work, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: kalmukhanbetova.meruert@gmail.com

Kappasova G.M. - Candidate of Political Sciences, Associate Professor Non-Commercial Joint Stock Company Toraigyrov University, Pavlodar, Republic of Kazakhstan; e-mail: armoni04@mail.ru

Khmelnitskaya O.M. - Master of Social Sciences, senior teacher of the Department of the Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian Disciplines, Karaganda Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan olesya_hmelnick@mail.ru

Kussainov D.U. - Doctor of Philosophy, Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: daur958@mail.ru

Mamytkanov D.K. - Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: darchan777@mail.ru

Muratova M.M. - Master of Social Sciences, Doctor student of the Department of Political Science of the L. N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan e-mail: mereige@gmail.com

Nabiev V.G. - Doctoral student of the Department of Political Science and Socio-Philosophical Disciplines, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: vakil_82@mail.ru

Nusupova A.Zh. - candidate of philological sciences, M.Kh. Dulati Taraz Regional University. Taraz, Kazakhstan

Onuchko Marina - candidate of political Sciences, professor, Lev Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Republic of Kazakhstan, e-mail: onuchko@mail.ru

Poberezhnaya O.E. - candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political Science of the Faculty of Law of BSU olga14021977@gmail.com polit_bsu@mail.ru

Rau I.A. - doctor of philosophy, Professor, Academy of leading personnel of the Bundeswehr, Hamburg, Germany

Reshetnikov S.V. - Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Science of the Faculty of Law of BSU, Honored Worker of Education of the Republic of Belarus polit_bsu@mail.ru

Sadyrova A.T. - PhD Student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan; e-mail: aynur.sadyrova@mail.ru

Seydinova M.A. - Master of Social Sciences, senior teacher of the Department of the Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian Disciplines, Karaganda Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan madina.seidinova@bk.ru

Shnarbekova M. K. - Ph.D, Acting Associate Professor of the department of Sociology and Social Work, al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: meruert.shnarbekova@kaznu.kz

Shormanbayeva D.G. - PhD, Head of the Department of the Assembly of People of Kazakhstan and Social and Humanitarian Disciplines, Karaganda Technical University, Karaganda, Republic of Kazakhstan yasmina-dinara@mail.ru

Zhumagulov M. O. - doctoral student of the specialty «Sociology» of the Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: zakon_ali_kz@mail.ru

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақаланың негізгі элементтері:

Мақала мәтіні **кіріспеден** (өзектілігі, ғылыми маңыздылығы, зерттеу мақсаты), **негізгі бөлімнен** (зерттеу әдістемесі, әдеби шолу, әдістер, нәтижелер, талдау) және **қорытындыдан** тұрады; Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. References.

Мақаланы ресімдеу талаптары:

• Мақаланың басында ҒХТАР (орыс тілінде МРНТИ; ағылшын тілінде SRSTI) белгілеу қажет. Қаріп: **қалың** Туралау: сол жақта.

• ҒХТАР-дан төмен орталықта автордың аты-жөні, дәрежесі, төменде жұмыс орны, мен елі көрсетіледі. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ортасында.

• Тақырып жұмыс орнынан кейін бір бос орынмен бөлінеді. Тақырыптар БАС ӘРІПТЕРМЕН қалың қаріппен басылады. Қаріп: **ҚАЛЫҢ, ҮЛКЕН** Туралау: ортасында

• Тақырып кейін *Аңдатпа* (орыс тілінде *Аннотация*, ағылшын тілінде *Abstract*). Құрылымдық аңдатпада қысқаша мақаланың барлық бөлімдерін анықтау мәтіні болу керек: кіріспе, мақсат, материалдар мен әдістер, нәтижелер мен талқылау, қорытынды. 100-150 сөз. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Аңдатпадан кейін үш тілде түйін сөздер (кемінде 3-5) көрсетіледі. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақаланың толық мәтіні журналдың қолданыстағы талаптарына сәйкес рәсімделгеннен кейін. Қаріп: қалыпты Туралау: ені бойынша.

• Мақала мәтінінің соңында *Пайдаланылған әдебиеттер тізімі (Список использованных литератур; References)* көрсетіледі. Әдебиеттер мақалаларды ресімдеу негізгі 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» баспа стандартына сәйкес жасалуы керек. Қаріп: *тұрақты, курсив* Туралау: ені бойынша.

Microsoft Word мәтіндік редакторы, 2007, 2010. Мәтіннің Көлемі аңдатпаны, түйін сөздерді қоспаған 3000 сөзден – 12000 сөзге дейін болу қажет.

Times New Roman компьютерлік жазу кегль 12.

Жиектері: сол жағы – 3 см, жоғарғы және төменгі жағы – 2 см, оң жағы – 1,5 см, 1 аралықтан кейін. Әдебиеттер тізімі мәтіннің соңында орналастырылады және жұмыстарды атап өту тәртібіне (толассыз нөмірлеу) сәйкес жасалады. Шетелдік еңбектерге сілтемелер-кемінде 30%, Өзін – өзі бағалау-15% аспайды. Әдебиет ағылшын тіліндегі мақалаларға транслитерацияланады. Мәтіндегі әдебиетке сілтемелер осы жұмыстың әдебиет тізіміндегі нөміріне сәйкес келетін нөмір түрінде «шаршы» жақшада ресімделеді. Дәйексөздерді пайдаланған кезде дереккөз бетін міндетті түрде көрсету қажет, мысалы: [1, 1386.], орысша нұсқасында [1, с.138], ағылшын нұсқасында [1, p.138]. Интернет-дереккөздерді пайдаланған жағдайда дереккөзге сілтемені көрсету міндетті емес.

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар нөмірлеуді көрсете отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, сурет 1., 1-кесте). Суреттер, кестелер, графиктер және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20% -ынан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30% - ға дейін).

Требования:

Основные элементы статьи:

При оформлении рукописи необходимо придерживаться следующей структуры метаданных, представленных на казахском, русском и английском языках: Название статьи (заголовок); аннотации; ключевые слова; Текст статьи включает: **введение** (актуальность, научная значимость, цель исследования), **основную часть** (методология исследования, обзор научной литературы, методы, результаты, дискуссия) и **заключение**; Список использованных литератур, References.

Требование к оформлению статьи

- В начале статьи необходимо обозначить **МРНТИ** (на казахском языке FХТАР, на английском языке SRSTI). Шрифт: **полужирный**. Выравнивание: по левому краю

- Над МРНТИ в центре указываются инициалы и фамилия автора, ниже должность по месту работы, учебы, ученая степень и ученое звание, страна. Шрифт: **обычный, курсив** Выравнивание: *по центру*.

- Заголовок отделяется от места работы пробелом. Заголовки печатаются **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ ЖИРНЫМ ШРИФТОМ**. Шрифт: **ЖИРНЫЙ, ПРОПИСНОЙ** Выравнивание: по центру

- Над заголовком *Аннотация* (на казахском языке *Аңдатпа*, на английском языке *Abstract*). Структурированное Аннотация должно содержать кратко все разделы статьи: введение, цель, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение или выводы. 100-150 слов. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После Аннотации указываются ключевые слова (не менее 3-5) на трех языках. **Ключевые слова:** власть, общество и т.д. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- После полный текст статьи оформленный в соответствии с действующими требованиями журнала. Шрифт: **обычный** Выравнивание: по ширине.

- **Список использованных литератур** (*Пайдаланылған әдебиеттері тізімі; References*) указываются в конце текста статьи. Литературы должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартом по оформлению статей в соответствии 1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Шрифт: *обычный, курсив* Выравнивание: по ширине.

Текстовый редактор Microsoft Word, 2007, 2010. Объем от 3000 слов без аннотации и ключевых слов до 12000 слов компьютерной машинописи Times New Roman кегль 12.

Поля: левое – 3 см, верхнее и нижнее – 2 см, правое – 1,5 см, через 1 интервал. Список литературы помещается в конце текста и составляется в соответствии с порядком упоминания работ (сквозная нумерация). **Список литературы** должен содержать не менее 5 источников. Ссылки на зарубежные труды – не менее 30%, самоцитирование – не более 15%.

Литература транслитерируется. Ссылки на литературу в тексте оформляются в «квадратные» скобки, в виде номера, соответствующего номеру данной работы в списке литературы. При использовании цитат обязательно указывать страницу источника, например: [1, с.138] в казахском варианте [1, б.138], в английском варианте [1, р.138] в случае использования интернет-источников указывать ссылку на источник.

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации (Например, Рис. 1, Таблица 1). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

Публикация объемом до 6 страниц - 5000 тенге, каждая последующая страница по 1500 тенге, для сотрудников КазНПУ им. Абая - 3500 тенге, каждая последующая страница по 1000 тенге. Дополнительно за DOI - 2000 тенге (за статью), CrossRef - 2000 тг (за одного автора).